

Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ — Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΑΞΙΣ Ε'

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1963

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

18157

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΒΙΒΛΙΟΝ ΜΑΘΗΣΗΣ
1977

ΣΥΝΟΛΟ ΤΩΝ ΑΙΤΗΣΕΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΠΑΝ/ΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Σ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ
Δ.Φ. ΒΟΗΘΟΥ ΤΟΥ ΨΥΧΟΛ. ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΑΞΙΣ Ε'

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1963

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ (ΙΤΥΣΣΕ)

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΑΣΙΣ Ε.

ΕΚΔΟΣΗ ΜΕΤΑΤΡΟΠΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ
1997

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΩΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ

Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ζωὴν του ἄλλοτε δοκιμάζει χαρὰν, λύπην, θαναμασμόν, ἀγανάκτησιν κλπ., ἄλλοτε σκέπτεται πῶς νὰ ἐξεύρη τὰ οἰκονομικὰ μέσα διὰ ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἀνάγκας, τὰς ὁποίας ἔχει ἐνθυμεῖται πρὸς τοῦτο πῶς εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἐξεῦρε τὰ ἀναγκαιοῦνται χρήματα ἢ ἐπινοεῖ ἄλλους τρόπους καλυτέρας καὶ ταχύτερας λύσεως τοῦ προβλήματός του τούτου.

Ὅτῳ γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν του διάφοροι καταστάσεις, διαφέροντα ἢ διαθέσεις, τὰς ὁποίας ἐκδηλῶνει διὰ λέξεων, κινήσεων, ἐνεργειῶν καὶ ἄλλων ἐκδηλώσεων ἢ γενικώτερον ἀντιδράσεων. Αἱ ἐκδηλώσεις καὶ τὰ φαινόμενα αὐτά, προερχόμενα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου ἢ, ὡς συνήθως λέγομεν, ἐκ τοῦ πνεύματος ἢ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὀνομάζονται ψυχικὰ φαινόμενα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλα ἐκ τῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος προερχόμενα (πέψους, κυκλοφορίας), τὰ ὁποῖα λέγονται φυσιολογικά, καὶ ἄλλα ἐν τῇ φύσει συμβαίνοντα (ἀστραπή, βροντή, βροχὴ κλπ.), τὰ ὁποῖα λέγονται φυσικὰ φαινόμενα.

Τὰ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου φαινόμενα καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τὰς ἰδικὰς του ἔχων ὑπ' ὄψει ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ μεταχειριζόμενος ἀντικειμενικὰς μεθόδους νὰ κατανοήσῃ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τῶν συνανθρώπων του, ὥστε νὰ ἔχη ἄνεσιν εἰς τὴν μετ' αὐτῶν ἀναστροφὴν του, ἐνῶ συγχρόνως διὰ τῆς προσπαθείας του αὐτῆς καὶ τὸν ἑαυτὸν του καλύτερον γνωρίζει καὶ ἱκανότερος καθίσταται εἰς τὸν χειρισμὸν τῶν ἐκάστοτε παρουσιαζομένων πρὸς λύσιν προβλημάτων του.

Τὸν τρόπον τῆς τοιαύτης γνωριμίας τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων διδάσκει ἡ ψυχολογία, ἡ ἐπιστῆμη ἡ δηλ. ἡ ὁποία, ἐπὶ ἀντικειμενικῶν μεθόδων στηριζομένη, ἐρ-

μηνεύει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀνιχνεύουσα τὰ αἰτίαια τὰ ὁποῖα τὰ προκαλοῦν.

Ἄλλὰ τί εἶναι ψυχικὰ φαινόμενα; καὶ κατὰ τί ταῦτα διαφέρουν τῶν φυσικῶν;

Ἄν συγκρίνωμεν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα πρὸς τὰ φυσικά, βλέπομεν ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι ὅτι ταῦτα μαρτυροῦν τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ φυσικά, τὰ ὁποῖα συντελοῦνται ἀνεξαρτήτως πρὸς τὴν παρουσίαν ἢ μὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτὸς τῆς βασικῆς ἀδότης διαφορᾶς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διακρίνονται τῶν φυσικῶν καὶ δι' ἄλλους λόγους, μάλιστα δὲ διότι:

α) τὰ φυσικὰ φαινόμενα τελοῦνται ἐν χώρῳ, ἐνῶ τὰ ψυχικὰ εἶναι ἀνεξάρτητα αὐτοῦ,

β) τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ὡς π.χ. τὸ νεφελῶδες ἢ λαμπρὸν τῆς ἡμέρας, γεννῶνται εἰς ἡμᾶς ἐμμέσως διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἐνῶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ὡς ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ χαρὰ, ἡ λύπη, γεννῶνται ἀμέσως, ἀνευ τῆς μεσολαβήσεως αἰσθητηρίου τινός,

γ) τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ὡς ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνεχῆ καὶ σταθερά, ἐνῶ τὰ ψυχικὰ διακόπτονται ἢ ἐμφανίζονται ἐκάστοτε ὑπὸ διάφορον ἔντασιν,

δ) αἱ εἰκόνες τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων, (τοῦ ἄνθους, τῆς πεταλούδας κλπ.), αἰτινες σχηματίζονται ἐντὸς ἡμῶν, δὲν εἶναι ἀντίγραφα ἀποτυπούμενα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος καὶ δὴ τοῦ ἐγκεφάλου. Δὲν εἶναι οὔτε ἐρεθίσματα φυσικά ἢ χημικά, ἀλλ' εἶναι διάφορα τῆς ὕλης, πνευματικὰ ἐἰκόνας.

Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι ὅπως-δήποτε ὅλως διάφορα τῶν φυσικῶν καὶ δὲν δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς φυσικά. Πηγὴ τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος φαινομένων δὲν εἶναι ὕλικόν τι, ὡς τὸ νευρικὸν σύστημα, ἀλλ' ἄλλη αἰτία πέραν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ θέσις ἐπομένως τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ὡς παραγωγῶς αἰτίας καὶ γεννήτορος τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὡς ἡ φυσιολογικὴ ψυχολογία διδάσκει, δὲν ἐδσταθεῖ. Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι « *Conditio sine qua non* » (ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ), οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ « *Causa efficiens* » (παραγωγὸς αἰτία) τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὅπως ἡ γραφὴ δὲν εἶναι προῖον τῆς γραφίδος, οὐδὲ ἡ βολὴ προῖον τοῦ πιστολίου. Δέον ἄρα νὰ θεωρηθῇ ὁ ἐγκέφαλος ὡς μέσον λειτουργίας τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων, οὐχὶ δὲ ὡς

παραγωγός δύναμις αὐτῶν. Ἡ πηγή καὶ ἡ αἰτία τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὡς περαιτέρω θὰ ἴδωμεν, εὐρίσκεται πέραν τῆς ὕλης τοῦ ἐγκεφάλου, καλεῖται δὲ αὕτη ψυχὴ ἢ πνεῦμα¹.

2. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Α. Σύντομος ἱστορία τῆς Ψυχολογίας. Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (384 - 322), ὅστις διὰ τοῦ «περὶ ψυχῆς» ἔργου αὐτοῦ ὡς καὶ τοῦ «περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν» διετύπωσεν, ἐπὶ τῇ βάσει ἐξυδερκεστάτων παρατηρήσεων, ἀρχὰς καὶ ἀληθείας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπανέρχεται ἡ σημερινὴ ψυχολογία μετὰ πάροδον πολλῶν αἰῶνων. Οὕτω π.χ. διετύπωσε τὸ πρόβλημα τῆς ψυχικῆς ἐνότητος ἢ ὁλότητος, τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Πλάτων² πρὸ αὐτοῦ ἐκήρυξεν, εἰπὼν ὅτι ὑπάρχει κοινὴ αἰσθησις, *κοινὸν αἰσθητικόν, ὁνοῦς*, ὅστις εἶναι τι σταθερῶς ἀναπτυσσόμενον καὶ ἐξελισσόμενον. Διὰ τοῦ κοινοῦ τούτου αἰσθητηρίου ὡς ἀπὸ ἀνωτάτης πηγῆς διέπονται καὶ συνέχονται τὰ ψυχολογικὰ γεγονότα καὶ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἄλλως θὰ ἦσαν ἀσύνητα μεταξὺ τῶν καὶ ἄνευ σημασίας.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ψυχολογίας συνέβαλε μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Καρτέσιος (1580 - 1650) ἀναδιδάξας τὰ περὶ ψυχῆς ὡς ἀσὺλο οὐσίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλήθειαν ἣτις καὶ σήμερον ἰσχύει.

Τῆς ψυχολογίας ὡς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης θεμελιωταὶ ἐγένοντο ὁ Locke (Λοκ 1632 - 1704) καὶ ὁ Leibnitz (Λάϊμπνιτς 1646 - 1716), βραδύτερον δὲ οἱ Ἄγγλοι Hartley (Χάρτλυ 1705 - 1757) καὶ Pristley

1. Ψυχὴν λέγοντες νοοῦμεν τὸ σύνολον γενικῶς α) τῶν ἐκ γενετῆς τάσεων, ἐνστικτῶν, ὁρμῶν, διαθέσεων, διαφερόντων καὶ τῶν εὐχαρίστων ἢ δυσαρέστων καταστάσεων μας, β) τῶν λειτουργιῶν τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης, φαντασίας, διανοήσεως, τὰς ὁποίας ἰδιαιτέρως καλοῦμεν νοητικὰς ἢ πνευματικὰς λειτουργίας, καὶ γ) τὴν συνείδησιν, τὴν ἀπλήν ἀφύπνισιν τοῦ πνεύματος καὶ στροφὴν αὐτοῦ πρὸς ἐνέργειαν. Κατὰ ταῦτα ὁ ὅρος ψυχὴ εἶναι γενικώτερος, ὁ δὲ ὅρος πνεῦμα στενωτέρως, περιλαμβάνων μόνον τὰς ἀνωτέρω πνευματικὰς λειτουργίας. Τὴν ἀνωτάτην δὲ περιοχὴν τοῦ πνεύματος καλοῦμεν «Λόγον ἢ Νοῦν», δι' οὗ, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καθώρισε, «διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἡ ψυχὴ».

2. Πλάτωνος Θεαίτ. 148D· «Δεινὸν γάρ που, ὦ παῖ, εἰ πολλοὶ τινες ἐν ἡμῖν, ὥσπερ ἐν Δουρείοις ἵπποις, ἐγκάθηνται αἰσθήσεις ἀλλὰ μὴ εἰς μίαν τινα ἰδέαν, εἴτε ψυχὴν, ἢ ὅ,τι δεῖ καλεῖν πάντα ταῦτα ζυντύνει, ἢ διὰ τούτων οἷον ὀργάνων αἰσθανόμεθα ὅσα αἰσθητά».

(Πρίστλν 1733 - 1804), εισηγηταὶ τῆς θεωρίας τοῦ συνειρμοῦ, τὴν ὁποῖαν προήγαγον οἱ Stewart (Στιούαρτ 1753 - 1828) καὶ Brown (Μπράουν 1778 - 1820), ἰδούσαντες τὴν συνειρμικὴν ψυχολογίαν.

Διὰ τοῦ Herbart (Χέρμπαρτ 1776 - 1841) ἡ ψυχολογία λαμβάνει καθαρῶς ἐπιστημονικὴν μορφήν, γίνεται δὲ ἡ βάση τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης.

Τῇ ἐπιδράσει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διεμορφώθη βραδύτερον ἡ Πειραματικὴ ψυχολογία καὶ ἡ Ψυχοφυσικὴ διὰ τῶν Müller (Μύλλερ 1801 - 1858), Helmholtz (Χέλμχολτς 1821 - 1895), τοῦ Weber (Βέμπερ 1795 - 1878) καὶ τοῦ Fechner (Φέχνερ 1801 - 1887), ὅστις κατὰ τὸ 1860 ἐδημοσίευσε τὸ ἔργον «Στοιχεῖα Ψυχοφυσικῆς», τέλος δὲ διὰ τοῦ μεγάλου ψυχολόγου Wundt (Βούντ 1832 - 1920), ὅστις τὸ 1876 ἐξέδωκε τὸ θεμελιῶδες ψυχολογικὸν σύγγραμμά του «Στοιχεῖα Πειραματικῆς Ψυχολογίας» καὶ ἴδρυσε τὸ 1878 τὸ πρῶτον Ψυχολογικὸν Ἐργαστήριον ἐν Λειψία.

Ἐκτοτε ἡ ψυχολογία ἐδρύτατα ἐκαλλιουργήθη καὶ εἰς ἄλλας χώρας τοῦ κόσμου, τὴν Εὐρώπην (Γαλλία, Γερμανία, Ἑλβετία κλπ.) διὰ τῶν Binet (Μπινὲ 1856 - 1911), Jung (Γιούγκ 1875 -), Claparède (Κλαπαρέντ 1873 - 1940) κ.ἄ., εἰς τὴν Ἰαπωνίαν διὰ τοῦ Ishihara (Ἰσιχάρα) κ.ἄ., κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τὴν Ἀμερικὴν διὰ τῶν James (Τζέιμς 1842 - 1910), Thorndike (Θόρνταϊκ πατρός καὶ υἱοῦ 1874 -) καὶ ἰδίως διὰ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, παιδαγωγοῦ καὶ ψυχολόγου αὐτῆς John Dewey (Τζὼν Ντιουῖ 1860 - 1952), διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχολογία ἐγένετο ἡ βάση τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς ὅλης ἐν γένει ἀμερικανικῆς ζωῆς.

Ἡ καλλιέργεια τῆς ψυχολογίας ἐν Ἑλλάδι χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅποτε ἐδιδάχθη αὕτη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Χ. Παπαδοπούλου ἀπὸ τοῦ 1878, Θ. Βορέα, Ν. Ἐξαρχοπούλου, Γ. Σακελλαρίου, Σπ. Καλλιᾶφα, οἵτινες πλὴν ἄλλων, συνέγραψαν καὶ πρωτότυπα ψυχολογικὰ συγγράμματα. Διὰ τῶν συγγραμμάτων των συνέβαλον ἐπίσης καὶ οἱ Γ. Παναγιωτίδης, Χ. Ἀνδρουτσος. Εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τοῦ 1922 εἰσῆχθησαν ἐν Ἑλλάδι πειραματικαὶ μέθοδοι ψυχολογίας ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Γ. Σακελλαρίου, ὅστις ἐδημοσίευσε τὸ 1922 τὴν πρώτην ἐλληνικὴν Ψυχολογίαν, τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Παιδός.

Συστηματικώτερον ἔτι ἢ ἐπιστημονικῇ ψυχολογία ἐκαλλιεργήθη διὰ τῆς ιδρύσεως.

α) τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἐργαστηρίου Πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς, ιδρυθέντος τὸ 1923 ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Ἐξαρχοπούλου καὶ εὐρισκομένου νῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ καθηγητοῦ Κ. Σπετσιέρη,

β) τοῦ Ψυχολογικοῦ Ἐργαστηρίου τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας ὑπὸ Γ. Σακελλαρίου (1925 - 1926) ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐσταθμίσθη ἡ πρώτη κλίμαξ πρὸς μέτρησιν τῆς εὐφυΐας ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Ἐργαστηρίου τούτου,

γ) τοῦ Ψυχολογικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὑπὸ Θ. Βορέα (1926), βραδύτερον δὲ

δ) τοῦ Ψυχολογικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπὸ Γ. Σακελλαρίου (1937).

Τὰ ἐργαστήρια ταῦτα τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης σημαντικῶς συνέβαλον εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς ψυχολογίας ἐν Ἑλλάδι διὰ τῆς διεξαγωγῆς πρωτοτύπων ἐρευνῶν, τῆς δημοσιεύσεως ψυχολογικῶν ἔργων ἀφορώτων εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς εἰς τὴν ἀγωγήν, τὴν ὀρθὴν ἐπαγγελματικὴν κατεύθυνσιν τῶν νέων, τὴν ἐπιλογὴν καὶ κατάταξιν τῶν νεοσυλλέκτων εἰς τὸν στρατόν, τὸ ναυτικὸν καὶ δὴ τὴν ἀεροπορίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἰδρύθη αὐτοτελὲς κέντρον ψυχολογικῶν ἐρευνῶν ὑπὸ τὸν τίτλον Κέντρον Ἐρευνῶν Βασιλικῆς Ἀεροπορίας (ΚΕΒΑ). Ἀπὸ τοῦ Κέντρον τούτου ἐξεδόθη ἡ Ἀεροπορικὴ ψυχολογία τοῦ Γ. Σακελλαρίου καὶ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἡ Διάγνωσις τῆς προσωπικότητος.

Β. Κλάδοι τῆς Ψυχολογίας. Ἡ ψυχολογία, στοιχεῖα τῆς ὁποίας παρέχονται εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τοῦτο, εἶναι μικρὸν μόνον τμήμα τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας, ἢ ὅποια ἐπεκτείνει τὴν ἔρευνάν της ὄχι μόνον εἰς τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν ἀκόμη, πολλὰ τῶν ὁποίων ποικιλοτρόπως ἀντιδρῶσιν εἰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ὅστε ἡ ψυχολογία διακρίνεται εἰς ψυχολογίαν τ ο ὕ ἀ ν θ ρ ὄ π ο υ , τ ὠ ν ζ ῶ ω ν καὶ τ ὠ ν φ υ τ ῶ ν .

Τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀνθρώπου γενικῶς διακρίνομεν τοὺς ἐξῆς κλάδους

α) *Κανονικήν ψυχολογίαν*, ἴτοι ψυχολογίαν τῶν ὁμαλῶν ἀνθρώπων καὶ

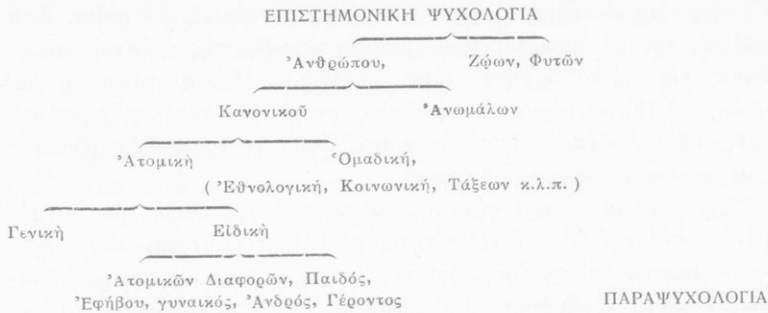
β) *Ψυχολογίαν τῶν ἀνωμάτων*. Αὕτη ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν ψυχοσύνθεσιν ἀτόμων ἀναπήρων πνευματικῶς ἢ σωματικῶς ἢ καὶ κατ' ἀμφοτέρα. Γενικώτερον δὲ ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων αἱ ἐκδηλώσεις οὐσιαστικῶς διαφέρουσι τῶν ἐκδηλώσεων τῶν κανονικῶν ἀνθρώπων, προσπαθοῦσα νὰ ἀνεύρη καὶ τὰ αἷτια τῆς τοιαύτης καταστάσεως αὐτῶν καὶ νὰ ὑποδείξῃ τρόπους θεραπείας αὐτῆς.

Ἡ Κανονικὴ ψυχολογία διακρίνεται περαιτέρω εἰς τὴν Ἀτομικὴν ψυχολογίαν, ἢ ὁποία ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, καὶ τὴν Ὁμαδικὴν ψυχολογίαν, ἢ ὁποία ἐξετάζει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλους μιᾶς ομάδος, ὡς π.χ. τοῦ ἔθνους (Ἐθνολογικὴ ψυχολογία), τῆς κοινωνίας (Κοινωνικὴ ψυχολογία), τῶν κοινωνικῶν τάξεων (Ψυχολογία τῶν τάξεων) κλπ. Εἰς τὴν Ἀτομικὴν ψυχολογίαν ὑπάγονται ἐξ ἄλλου ἡ Γενικὴ ψυχολογία τοῦ ἐτηλίκου ἀνθρώπου, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς μελέτης παντός ἄλλου κλάδου, καὶ ἡ Εἰδική. Τῆς Εἰδικῆς ψυχολογίας κλάδοι εἶναι ἡ ψυχολογία τῶν Ἀτομικῶν διαφορῶν, ἢ ἀσχολομένη μετὰ τὴν διακρίβωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν ψυχικῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ἴτοι τοῦ χαρακτῆρος, τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἐν γένει τρόπου ἐκδηλώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῶν κόσμου· ἐπίσης ἡ Ψυχολογία τοῦ Παιδός, ἢ ὁποία μελετᾷ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδίου, τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ μάθησις ἐπιδρῶσιν εἰς τὰς μορφὰς τῆς συμπεριφορᾶς αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐμφανίσεως ἰδιαιτέρων λειτουργιῶν καὶ διαφορόντων, τὰ ὁποία διακρίνουσιν αὐτὸ σαφῶς ἀπὸ τοῦ ἐφήβου (ἡλικίας περίπου 13 — 20), τὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν ἰδιαιτέραν ψυχοσύνθεσιν τοῦ ὁποίου ἐξετάζει ἡ Ψυχολογία τοῦ Ἐφήβου.

Τῆς Ἀτομικῆς ψυχολογίας κλάδοι εἶναι καὶ ἡ Ψυχολογία τῆς Γυναίκος, τοῦ Ἄνδρος, τοῦ Γέροντος.

Τέλος κλάδος παρὰ τὴν ψυχολογίαν κείμενος καὶ μὴ εἰσέτι ἀνήκων εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ψυχολογίαν εἶναι ὁ ἀσχολούμενος εἰς ψυχικὰ ζητήματα, τὰ ὁποία ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως δὲν εἶναι πλήρως ἠρμηνευμένα, ὡς π.χ. ἡ τηλεπάθεια, ἡ τηλεκινήσις κλπ. Ὁ κλάδος οὗτος ὀνομάζεται Περᾶ ψυχολογία.

Οἱ κλάδοι τῆς ψυχολογίας σαφέστερον ἐμφαίνονται εἰς τὸ κατωτέρω διάγραμμα·

Γ. Ἀξία τῆς Ψυχολογίας. Ἡ ἀξία καὶ ἡ χρησιμότης τῆς ψυχολογίας σήμερον ἰδιαίτερος, ὅποτε αὕτη διὰ τῶν ἐφαρμογῶν της κατέκτησε ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς, εἶναι μεγίστη, διότι ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν πνευματικῶν ἐξ' αὐτῶν, δυναμένη νὰ ἔλθῃ ἐπίκουρος·

α) τῆς **Ἠθικῆς**, πρὸς καλυτέραν κατανόησιν τῶν ἐλατηρίων τῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κατὰ καιροῦς, χώρας καὶ λαοῦς κρατουσῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων,

β) τῆς **Δογικῆς**, διδάσκουσα πῶς ἀποκτάται ἡ γνῶσις καὶ πῶς δυνάμεθα ὀρθῶς σκεπτόμενοι νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν,

γ) τῆς **Κοινωνιολογίας**, πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν παθολογικῶν κυρίως φαινομένων τῆς κοινωνίας (ἔγκλημα, πτωχεία κ.ἄ.) καὶ ὑπόδειξιν μέσων πρὸς θεραπείαν αὐτῶν,

δ) τῆς **Ίατρικῆς**, κυρίως πρὸς διάγνωσιν καὶ θεραπείαν ἀσθενειῶν ὀφειλομένων εἰς ψυχολογικὰ αἷτια καὶ κατανόησιν τῆς ψυχολογίας τῶν ἀσθενῶν ἐν γένει,

ε) τῆς **Φιλολογίας**, πρὸς περισσοτέραν ἐμβάθυνσιν καὶ καλυτέραν ἐρμηνείαν τῶν χαρακτῆρων τῶν κλασσικῶν ἔργων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ξένης φιλολογίας,

ς) τῆς **Παιδαγωγικῆς** κατ' ἐξοχίην, τῆς ὁποίας ἡ πρόοδος ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὰ διδάγματα καὶ τὰς ἐφαρμογὰς τῆς ψυχολογίας.

Εἰς τὴν ψυχολογίαν ὀφείλονται ἐπίσης καὶ αἱ πρόοδοι τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τοποθέτησιν καὶ ἐπιλογὴν τοῦ προσωπικοῦ των, τὴν διάθεσιν τῶν πρὸς πώλησιν ἐμπορευμάτων, τὴν ἔκθεσιν καὶ διαφήμισιν αὐτῶν κλπ. Εἰς τῆς ψυχολογίας

τήν εφαρμογήν ὀφείλονται τέλος καὶ τὰ τῆς βοήθειας τῶν νέων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρμόζοντος ἐπαγγέλματος ἀλλαγῆς καὶ ἐν Ἑλλάδι, εἰς εἰδικὰ κέντρα Ἐπαγγελματικοῦ Προσανατολισμοῦ καὶ Ψυχολογικὰ Ἐργαστήρια πρὸς τοποθέτησιν τοῦ καταλλήλου προσώπου εἰς τὸ κατάλληλον ἐπάγγελμα, εὐτυχίαν δ' ὡς ἐκ τούτου τοῦ ἐργαζομένου καὶ μεγαλυτέραν παραγωγὴν ἔργου.

Εἰς παρόμοια κέντρα γίνεται σήμερον καὶ ἡ ἐπιλογή τῶν καταλλήλων δι' ἐκάστην θέσιν ἢ εἰδικότητα νεοσυλλέκτων στρατιωτῶν, ἀεροπόρων ἢ ναυτῶν ἐπὶ τῇ βίασει ἐπιστημονικῶν μέτρων καὶ κριτηρίων εἰδικῶν. Τοιαῦτα δ' ἦσαν τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐπιλογῆς καὶ κατατάξεως τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν ὁργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, ὥστε δικαίως ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀμερικανικῆς ἀεροπορίας κατὰ τὸ 1945 ὅτι «εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτιμῆσῃ τις τὸν χρόνον, τὸ χρῆμα καὶ τὰς ψυχάς, τὰς ὁποίας ἔσωσεν ἡ εφαρμογὴ τῆς ψυχολογίας κατὰ τὸν πόλεμον αὐτόν».

Διὰ τὴν χρησιμότητά της ταύτην ἡ ψυχολογία δικαίως ὀνομάσθη ἡ βῆσις τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν.

3. ΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἡ ἐπιστήμη, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς συμπεράσματα ἔχοντα κῶρος ἀντικειμενικόν, μεταχειρίζεται εἰς τὴν ἔρευνάν της μεθόδους ἐπιστημονικὰς, ἐκλέγουσα μάλιστα ἐκείνας ἐξ αὐτῶν, αἵτινες εἶναι καταλληλότεραι διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν προβλημάτων της καὶ ἀνάλογοι πρὸς τοὺς σκοποὺς, τοὺς ὁποίους ἐκάστη ἐπιδιώκει.

Ἡ ψυχολογία πρὸς ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων παρατηρεῖ αὐτὰ ὡς μόνον τῶν φυσικῶς ἐμφανίζονται, ἢ προκαλεῖ τεχνητῶς τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν. Μεταχειρίζεται δηλ. δύο κυρίως μεθόδους, τὴν *π α ρ α τ ἡ ρ ἠ σ ι ν* καὶ τὸ *π ε ἰ ρ ο α μ α*.

Ι. Παρατήρησις. Παρατήρησις εἶναι ἡ στροφὴ τοῦ νοῦ πρὸς ἐξέτασιν φαινομένου τινὸς καὶ ἐρμηνείαν αὐτοῦ, ἥτοι εὗρεσιν τῶν αἰτίων καὶ ἀρχῶν, αἵτινες διέπουν αὐτό.

Τῆς παρατηρήσεως διακρίνομεν δύο εἶδη α) τὴν *α ὀ τ ο π α ρ α τ ἡ ρ ἠ σ ί α ν*, β) τὴν *ἐ τ ε ρ ο π α ρ α τ ἡ ρ ἠ σ ί α ν ἢ ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ἠ ν* παρατήρησιν.

α) *Ἀὐτοπαρατηρησία*. Ὄταν ἀναλογιζώμεθα ποίας πράξεις ἐξετελέσαμεν κατὰ τὴν διαρρέυσασαν ἡμέραν ἢ ποίας παρελείψαμεν νὰ πράξωμεν ἢ πῶς γενικῶς συμπεριφέρθημεν, τότε ἐξετάζομεν τὸν ἑαυτὸν μας, αὐτοπαρατηροῦμεθα.

Ὅμοιως ὅταν, θέλοντες νὰ ἐξημερεύσωμεν πράξεις ἄλλων, ἀναλογιζώμεθα πῶς ἡμεῖς συμπεριφέρθημεν εἰς παρομοίας περιπτώσεις, ἐνδοσκοποῦμεν ἑαυτοὺς ἐξημερεύοντες κατ' ἀναλογίαν τὰς πράξεις ἢ τὴν συμπεριφορὰν αὐτῶν.

Εἰς τ' ἀνωτέρω παραδείγματα ἔχομεν ἄμεσον ἢ κατ' εὐθείαν παρατήρησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμῶν κόσμου, αὐτοπαρατηρησίαν, διὰ δύο διαφόρους σκοπούς, ἥτοι γινώσκιν τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μας ἀφ' ἑνὸς κατόπιν ἐνδοσκοπήσεως καὶ κριτικῆς τῶν ἰδίων ἡμῶν ἐκδηλώσεων καὶ πράξεων, καὶ τῶν ἄλλων ἀφ' ἑτέρου κατόπιν συγκρίσεως τῶν πράξεων καὶ ἐκδηλώσεων αὐτῶν πρὸς τὰς ἰδικὰς μας καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς αὐτάς. Ὡς ὅμως εἶναι φανερὸν ἡ αὐτοπαρατηρησία ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν γινώσκιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, τῶν προτερημάτων καὶ τῶν ἐλαττωμάτων μας καὶ τῆς θέσεώς μας ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

β) *Ἐτεροπαρατηρησία*. Εἶναι ἡ παρατήρησις τῶν ἐκδηλώσεων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Γίνεται δὲ αὕτη κατ' ἄτομον ἢ καθ' ὁμάδα, ἢ παξ εἴτε κατὰ συνέχειαν κατὰ τὴν ἀθρόμητον τῶν παρατηρουμένων ἐκδήλωσιν, εἴτε συστηματικῶς ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς σχεδίου.

Δυνάμεθα π.χ. νὰ παρατηρήσωμεν τοὺς μαθητὰς ἐνὸς σχολείου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σωματικὴν, τὴν διανοητικὴν, τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν κλπ. παρατηροῦντες τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν ἐν τῷ σχολείῳ, τῷ οἴκῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι ὅτι δὲν ἀπαιτεῖ συνήθως οὔτε ὄργανα οὔτε ἄμεσον συνεργασίαν ἐκ μέρους τοῦ ἐξεταζομένου ἀτόμου. Ἔχει ὅμως καὶ τὸ μειονέκτημα ὅτι συνάγομεν συμπεράσματα ἐμμέσως παρατηροῦντες τὰ ψυχικὰ φαινόμενα διὰ τῶν ἐκδηλώσεων μόνον, αἰτινες εἶναι ἀπλαῖ ἐνδείξεις τῆς καταστάσεως τῶν παρατηρουμένων.

II. Πειραματικὰ μέθοδοι. Ἐπειδὴ, πλὴν ἄλλων, τὰ πρὸς παρατήρησιν φαινόμενα δὲν παρουσιάζονται συνήθως, ὅταν ἡμεῖς θέλωμεν νὰ

Παρατήρησης νηπίων.
Η ειδική όψη του διαχωριστικού κρουσάλλου επιτρέπει στις παρατηρήσεις να
μελετούν την συμπεριφοράν των νηπίων χωρίς να είναι όρατοι από αυτά.

τὰ παρατηρήσωμεν, διὰ τοῦτο προκαλοῦμεν ἡμεῖς τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως δυνάμεθα νὰ ἐλέγξωμεν π.χ. τὴν ἐπίδρασιν τοῦ καφέ ἐπὶ πνευματικῶς ἐργαζομένων ἀτόμων λαμβάνοντες δύο ἰσοδυνάμους ομάδας, ὧν ἡ μία ἀτόμων μὴ χρησιμοποιούντων καφέ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας των, ἢ δ' ἄλλη χρησιμοποιούντων. Τοῦτο ἐπιτυγχάνομεν μετροῦντες τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ ἄτομα ἐκάστης ομάδος θὰ αἰσθανθῶσι κόπωσιν ἐκ τῆς ἐργασίας των, καὶ συγκρίνοντες τὸ ἔργον τῶν δύο ομάδων, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπομονώσωμεν τοὺς ἄλλους παράγοντας.

Ἡ ὑπὸ τεχνητοὺς ὄρους τοιαύτη παρατήρησις ψυχικοῦ τινος φαινομένου καλεῖται *πείραμα*.

Πειραμάτων ἔχομεν δύο εἶδη· α) τὰ τελούμενα δι' ὀργάνων, β) τὰ τελούμενα διὰ κριτηρίων ἢ τέστ. Εἶναι δὲ τὰ τέστ μέτρα ἀντικειμενικὰ ὑπὸ εἰδικῶν ἐπιστημόνων καταρτισθέντα καὶ ἐπαρκῆ πρὸς διάγνωσιν φυσιολογικῶν ἢ πνευματικῶν χαρακτηριστικῶν, ἰκανοτήτων, πνευματικῶν λειτουργιῶν κλπ.

Καὶ διὰ μὲν τῶν δι' ὀργάνων τελουμένων πειραμάτων ἐρευνῶνται ἀπλοῦστερα σχετικῶς ψυχικὰ φαινόμενα, ὅπως τὰ αἰσθήματα, ὁ χρόνος τῆς ἀντιδράσεως κλπ., ἐνῶ διὰ τῶν τέστ καὶ ἀπλοῦστερα ἀλλὰ καὶ συνθετώτερα φαινόμενα, ὡς ἡ ἐδῶτα, ἡ βούλησις, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος κ.τ.δ.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν δι' ὀργάνων πειραματικὴν ἔρευναν ἐρευνᾶται ἐν μόνον ἄτομον, ἐνῶ κατὰ τὴν διὰ κριτηρίων καὶ ἐν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ὁμαδικῶς.

Τὰ δι' ὀργάνων πειράματα διεξάγονται εἰς τὸ ἐργαστήριον ἢ εἰς πληροῦντας τοὺς ὄρους τοῦ ἐργαστηρίου χώρους, ἐνῶ τὰ διὰ τῶν τέστ καὶ εἰς τὰ σχολεῖα καὶ εἰς ἐργοστάσια καὶ ὅπουδήποτε εἶναι ἀνάγκη.

Πλὴν τῶν μεθόδων τούτων, εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν γίνεται χρῆσις καὶ ἄλλων μεθόδων, ὡς εἶναι ἡ μέθοδος τῶν περιπτώσεων, τὸ ἐρωτηματολόγιον, ἡ ὑποκειμενικὴ ἐκτίμησις ἐνὸς φαινομένου παρὰ πολλῶν παρατηρητῶν καὶ ἄλλαι.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ποῖον τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχολογίας;
2. Γράψατε μερικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠθέλετε νὰ σᾶς ἐρμηεύσῃ ἡ ψυχολογία.

3. Εἶναι ταυτόσημα τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα ;
4. Λέγεται ὅτι εἰς τὸ πείραμα ὁ ἐπιστήμων «θέτει ἐρώτημα εἰς τὴν φύσιν», εἶναι τοῦτο ἀληθές ;
5. Τίνες οἱ σπουδαιότεροι ἐπιστήμονες οἱ συμβαλόντες εἰς τὴν πρό-
οδον τῆς ψυχολογίας ἐν τῇ ξένῃ ; ἐν Ἑλλάδι ;
6. Ἀναφέρατε τίνες οἱ κλάδοι τῆς ψυχολογίας.
7. Συγκρίνατε τὴν χρησιμότητα τῆς ψυχολογίας πρὸς ἄλλον ἐπιστη-
μῶν τὴν χρησιμότητα.
8. Ποῖα τὰ προτερήματα καὶ ποῖα τὰ ἐλαττώματα ἐκάστης τῶν με-
θόδων τῆς ψυχολογίας ;

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΩΣ ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ ΚΑΙ ΑΙ ΨΥΧΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

Τὰ ψυχικά φαινόμενα εἶναι ὡς εἶδομεν·

α) ἡ εὐαρέσκεια, δυσαρέσκεια, χαρά, λύπη, φόβος καὶ ἄλλαι συναισθήματα,

β) ἡ ἀντίληψις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀναμνήσεις διαφόρων γεγονότων, σκέψεις καὶ κρίσεις περὶ τῆς ἀξίας των, ἔτι δὲ

γ) ὀρμαί, ἐπιθυμίαι, βουλευτικαὶ ἐνέργειαι καταλήγουσαι εἰς πράξεις. Ταῦτα πάντα παλαιόθεν ἐπεκράτησε νὰ διακρίωνται καὶ ν' ἀποδίδωνται ἀντιστοίχως εἰς τρεῖς διαφόρους καὶ ἀσχετοὺς πρὸς ἀλλήλας, ὡς ἐπιστεῦετο, δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἤτοι τὸ συναισθηματικὸν (θυμοειδές), τὸ γνωστικὸν καὶ τὸ βουλευτικόν.

Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητα· διότι, ὅταν ἐπιτελῶμεν μίαν πράξιν ἢ σκεπτόμεθα τὴν λύσιν ἑνὸς προβλήματος, τὰ φαινόμενα αὐτὰ καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται ταῦτα, δὲν χωρίζονται, ἀλλ' ἔχομεν καὶ τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν τὴν συνύπαρξιν καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν, ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὸ κατωτέρω παράδειγμα·

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι μαθήτριά τις πτωχὴ τῆς Α' τάξεως τοῦ γυμνασίου βλέπει τὰς συμμαθητρίδας τῆς συγκεντρωμένας καὶ ζωηρῶς συζητούσας. Σπεύδει πρὸς αὐτάς καὶ ζητεῖ νὰ μάθῃ τί συμβαίνει. Πληροφορεῖται ὅτι ἡ καθηγήτριά των θ' ἀναθέσῃ εἰς συμμαθητρίδας τῆς τὴν ἀπαγγελίαν ποιημάτων κατὰ τὴν Ἑθνικὴν ἑορτὴν, καὶ αἰσθάνεται ἐπιθυμίαν καὶ αὕτη ν' ἀπαγγείλῃ ποίημα τι, λαμβάνει δὲ τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν. Μὴ ἔχουσα ὅμως κατάλληλον φέρεμα ἐμφανίσσεως, πιεζομένη δὲ ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης, ζητεῖ τοῦτο παρὰ τῶν πτωχῶν γονέων τῆς,

οἷτινες ἀτυχῶς ἀδυνατοῦν νὰ παράσχωσι τὴν ἀξίαν τοῦ φορέματος. Ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς κόρης, ἡ ἀναπαράστασις τῆς εὐχαριστήσεως, ἦν θὰ ἔχῃ ἀπαγγέλλουσα καὶ αὕτη μὲ καινουργές φόρεμα, δὲν ἀφήνουσιν αὐτὴν ἡσυχον. Σκέπτεται πῶς νὰ ἐργασθῇ ἡ ἴδια καὶ οἰκονομῆσῃ τὰ χρήματα. Εὐρίσκει δὲ τέλος μίαν πιθανὴν λύσιν, νὰ μεταβῇ δηλ. καὶ νὰ ἐργασθῇ ἐπὶ 4 Σάββατα εἰς φιλικὸν κατάστημα. Φοβεῖται ὅμως μήπως οἱ γονεῖς τῆς δὲν ἐπιδοκιμάσωσι τὴν πρᾶξιν τῆς ταύτης, ἀγωνιᾷ ἐπὶ τῇ σκέψει ὅτι δύναται νὰ χάσῃ τὴν εὐκαιρίαν, τολμᾷ ὅμως καὶ ἀνακοινοῖ τὴν ἀπόφασιν τῆς, λαμβάνει τὴν ἄδειαν, ἐργάζεται, κερδίζει τὰ χρήματα, ἀγοράζει τὸ φόρεμα καὶ ἐμφανίζεται πρὸ τοῦ ἀκροατηρίου.

Πῶς ἡ πρᾶξις αὕτη ἐπετελέσθη ;

Ἄς παραστήσωμεν, σπουδῆς χάριν, διὰ διαγράμματος τὰς καταστάσεις καὶ ἐνεργείας ταύτας τῆς κόρης :

A   B   Γ   Δ   E   Z

Ἡ κόρη εἰς τὸ A εἶναι ἡσυχος ἀπασχολουμένη εἰς τὰ μαθήματά τῆς. Εἰς τὸ B, ἀφυπνισθέντος τοῦ πνεύματός τῆς λόγῳ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, λαμβάνει συνείδησιν τῆς συγκεντρώσεως τῶν συμμαθητριῶν τῆς, σπεύδει ἐκ περιεργείας πρὸς τὸν ἀκούμενον θόρυβον καὶ ζητεῖ νὰ μάθῃ καὶ ἀντιληφθῇ περὶ τίνος πρόκειται. Ἡ εἶδησις περὶ ἀπαγγελίας ποιήματος γεννᾷ εἰς αὐτὴν τὴν ἄμιλλαν πρὸς τὰς συμμαθητριάς τῆς, τὴν φιλοδοξίαν νὰ παρουσιασθῇ καὶ αὕτη πρὸ τοῦ κοινού, συγχρόνως δὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο. Ἡ ἰδέα πόσον εὐτυχῆς θὰ ἦτο, ἐὰν τὸ ἐπετύγχανε, διαταράσσει τὸ θυμικόν τῆς Γ. Ὁ πόθος πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ φορέματος καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἐπιδοκιμομένου σκοποῦ θέτει τὴν μαθήτριαν εἰς σκέψεις. Συλλαμβάνει ὑποθέσεις καὶ σχέδια, ὑπολογίζει δυσκολίας Γ—Δ, λαμβάνει ἀπόφασιν Δ, ἀνακοινοῖ αὐτὴν εἰς τοὺς γονεῖς τῆς Δ—E. Τέλος ἐργαζομένη οἰκονομεῖ τὰ χρήματα καὶ κερδίζει τὸ φόρεμα E—Z.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω πρᾶξιν ἔχομεν διαφόρους τὸ εἶδος καὶ συνεχόμενας πνευματικὰς λειτουργίας. Αἱ λειτουργίαι αὗται ἐπιτελοῦνται συνολικῶς καὶ ταυτοχρόνως ἢ κατ' ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα ἀπέχουσαι μεταξὺ των, ὡς ἀπαντήσεις εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐρεθίσμα, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἢ ἀφετηρία ὅλων τῶν λειτουργιῶν τούτων, διότι ἐξ αὐτοῦ προεκλήθησαν νέα ἐρεθίσματα ἐσωτερικά, ἐλατήρια καὶ τάσεις, αἵτινες κατευθυνόμεναι ὑπὸ ἐσωτερικῆς δυνάμεως τοῦ ἐ γ ὡ ἢ τῆς π ρ ο σ ω π ι κ ὀ

τ η τ ο ς τῆς κόρης, προεκάλεσαν ἀλληλοδιαδόχως καὶ σχεδὸν ἀμέσως καταστάσεις καὶ ἀπαντήσεις, ὧν ἐκάστη προηγούμενη ἐχρησίμειυσεν ὡς ἐρέθισμα τῆς ἐπομένης.

Οὕτως, ἵνα σχηματικῶς ὀμιλήσωμεν, εἰς τὸ Β, ἔνθα ἡ κόρη ἐστράφη πρὸς τὰς συμμαθητρίδας τῆς λόγῳ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἔχομεν α) ἀκουστικὸν ἐρέθισμα ἢ αἴσθημα, β) λ ε ι τ ο υ ρ γ ί α ν τῆς συνειδητήσεως, ἥτοι ἀφύπνισιν τοῦ πνεύματος, γ) σ τ ρ ο φ ῆ ν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ ἐρέθισμα, ἵνα μελετήσῃ αὐτὸ (προσοχή), δ) ἀ ν τ ῖ λ η ψ ι ν τῆς εἰδήσεως, ταυτοχρόνως δὲ ε) ἀ ν α τ α ρ α χ ῆ ν τοῦ ὄλου συναισθηματικοῦ κόσμου τῆς κόρης, ἔνεκα τῆς ὁποίας στ) γεννῶνται διαθέσεις καὶ τάσεις πρὸς ἐνέργειαν, ἥτοι δ ι α φ έ ρ ο ν, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ζ) εἰς τὸ Γ καὶ Δ, ἐφ' ὅσον ἡ κόρη ἔχει ἐκ φύσεως τὴν ἰκανότητα νὰ εὐρίσκῃ λύσεις εἰς τὰ ἐκάστοτε παρουσιαζόμενα προβλήματα τῆς, ἐφ' ὅσον π.ε. εἶναι ε ὑ φ υ ῆ ς, συλλαμβάνει, η) ὡς ἐλέχθη, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς σχέδια (φαντασία), θ) κρίνει καὶ ὑπολογίζει τὴν ὀρθότητα καὶ καταλληλότητα των (νόησις, κρίσεις, συλλογισμοί), ι) ἐπίσης, ἐφ' ὅσον τὰ ἐλαττήρια τὰ ὠθοῦντα αὐτὴν πρὸς δρᾶσιν εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρά, ἡ κόρη ια) ἀ π ο φ α σ ῖ ζ ε ι (βούλησις) νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰ σχέδιά τῆς, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ποθοῦμενον.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω πρᾶξιν τῆς κόρης, καὶ γενικῶς εἰς πᾶσαν πρᾶξιν, ἔχομεν διαφόρους πνευματικὰς λειτουργίας, αἵτινες λόγῳ τῆς μαθήσεως, ἀσκήσεως καὶ πείρας τοῦ ἀτόμου σ υ ν ε κ φ α ῖ ν ο ν τ α ι καὶ σ υ ν ε π ι τ ε λ ο ῦ ν τ α ι, κατευθυνόμεναι εἰς τὴν συνεργασίαν ταύτην ὑπὸ δυνάμεώς τινος, τοῦ ἐ γ ῶ, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι δηλ. τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀδαιρέτου καὶ ἀδιασπᾶστου ἀτομικότητος, τῆς προσωπικότητος, περὶ ἧς θὰ ὀμιλήσωμεν κατωτέρω.

Ἡ ἀλήθεια αὕτη τῆς ἐνότητος ἀνεγνωρίσθη εἰς πάντα ἐν γένει τὰ πεδία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

Εἰς τὴν Ἱατρικὴν π.χ. ἡ νόσος δὲν θεωρεῖται πλέον ὡς ἀποτέλεσμα ἀνωμάλου λειτουργίας ἐνὸς ὄργανου, ἀλλὰ σύμπτωμα ἐξασθενίσεως τοῦ ὄλου ψυχοφυσικοῦ ὄργανισμοῦ.

Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ ἐπὶ μέρους ἐξέτασις τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν εἶναι ἀπαραίτητος χάριν μεθοδικῆς μελέτης καὶ ἐπιστημονικῆς αὐτῶν γνώσεως, διότι διὰ τῆς ἀναλύσεως φωτίζεται ἡ συνοχὴ τῶν συνυφασμένων εἰς ἓν ὄλον πνευματικῶν λειτουργιῶν. Οὕτω πρὸς γνῶσιν

τῶν διαφόρων ἱκανοτήτων ἑνὸς ἀτόμου καὶ κατεύθυνσιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀρμόζον ἐπάγγελμα εἶναι ἀπαραίτητος διὰ πρακτικούς λόγους ἢ ἀνάλυσις τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ἢ ἐξέτασις μιᾶς ἐκάστης τῶν διὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἀπαιτουμένων ἱκανοτήτων του κεχωρισμένως.

A Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Διὰ τί δὲν ἐδσταθεῖ ἡ εἰς τρεῖς κατηγορίας διάκρισις τῶν ψυχικῶν φαινομένων ;
2. Πῶς δικαιολογεῖται ἡ ἀναλυτικὴ ἐξέτασις τοῦ πνεύματος ;
3. Πῶς ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ πνεῦμα ἐργάζεται συνολικῶς ;

ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΝ

1. Ἔννοια τῆς συνειδήσεως. Συνειδήσις εἶναι λέξις παραγομένη ἐκ τοῦ σύνοιδα καὶ σημαίνει πλήρη κατανόησιν, σαφῆ γνώσιν, ἐπίγνωσιν ἑνὸς πράγματος, ὡς εἰς τὸ παράδειγμα· ἔχω συνείδησιν τοῦ τί πράττω, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀσυνειδήτως τ.ἔ. ἀνεπιγνώστως πράττειν.

Ἀπὸ ἠθικῆς ὅμως ἀπόψεως συνειδήσις εἶναι ὁ ἐν ἡμῖν ἠθικὸς νόμος. Ὁ πράττων συμφώνως πρὸς αὐτόν, ὁ ἔχων δηλ. τὴν ἰκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν πράξεώς τινος καὶ νὰ εἶναι εὐτυχῆς πράττων συμφώνως πρὸς τὴν συνείδησίν του, νὰ αἰσθάνεται δ' ἑνοχὴν παραβαίνων τὰς ἐπιταγὰς τῆς, λέγομεν ὅτι ἔχει συνείδησιν, εἶναι εὐσυνείδητος. Ἀντιστρόφως ὁ παραβαίνων τὰς ἐπιταγὰς τῆς συνειδήσεως, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ἐν αὐτῷ ἑνοχὴν, εἶναι ἀσυνείδητος. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ἔννοια τῆς συνειδήσεως ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἀλλὰ τίς ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια αὐτῆς;

Καθημερινῶς ἐκτελοῦμεν διαφόρους πράξεις καὶ ἐνεργείας. Ἐγειρόμεθα τὸ πρωτὶ ἀπὸ τῆς κλίνης μας, πλυνόμεθα, ἐνδυόμεθα, προσευχόμεθα, ἀναχωροῦμεν διὰ τὴν ἐργασίαν μας καὶ ἀρχίζομεν αὐτήν.

Καὶ ὅταν μὲν ἡ ἐργασία συνίσταται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὀρισμένων ὁμοιομόρφων κινήσεων, ὡς π.χ. ὁ χειρισμὸς μικροῦ πιεστηρίου, ἐργαζόμεθα, χωρὶς νὰ σταματῶμεν ἢ νὰ σκεπτῶμεθα, ἀσυνείδητως, ἐκτὸς μόνον ἂν δυσκολία τις ἢ ἐμπόδιον παρουσιασθῇ, ὅπότε τὸ πνεῦμα ἀφυπνίζεται καὶ καταβάλλει προσπάθειαν νὰ ὑπερικήσῃ τὴν δυσκολίαν ἢ τὸ ἐμπόδιον. Ὅταν ὅμως ἡ ἐργασία μας εἶναι ὑπεύθυνος, ὅπότε ἀντιμετωπίζομεν διαρκῶς νέας καταστάσεις καὶ προβλήματα, τὸ δὲ πνεῦμα εὐρίσκειται ὡς ἐκ τούτου ἐν διαρκεῖ ἐγρηγόρσει καταβάλλον προσπάθειαν προσαρμογῆς εἰς τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας νέας καταστάσεις, τότε ἐργαζόμεθα ἐνσυνείδητως.

Εἰς τ' ἀνωτέρω παραδείγματα βλέπομεν ὅτι, ὅταν πρῶξις τις γίνεται ἐκ συνηθείας, δὲν ἔχομεν συνείδησιν αὐτῆς, ἀλλ' ἀσυνειδήτως καὶ

αυτομάτως αὕτη τελεῖται· ὅταν ὅμως νέον τι καὶ διάφορον παρουσιάζεται, τὸ ἀναπαυόμενον ἢ ἀλλαγῆ ἀπησχολημένον πνεῦμα ἀφυπνίζεται καὶ ἐπιζητεῖ νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸ ἐμπόδιον ἢ νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὴν νέαν κατάστασιν. Συνειδησις ἄρα εἶναι ἡ ἀφύπνισις τοῦ πνεύματος ἐνεργουῦντος πρὸς προσαρμογὴν εἰς τινα ἀνάγκην.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι εἰς τὰς καθ' ἑξίν τελουμένας πράξεις, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐξ ἐνστίκτου, τὰς ὑπαγορευόμενας τ.ἔ. ἐκ τῆς ἀνάγκης πρὸς τροφήν, ἐπικοινωνίαν κλπ., δὲν ὑπάρχει ἀφύπνισις τοῦ πνεύματος, οὔτε στροφή αὐτοῦ πρὸς μελέτην αὐτῶν ἢ προσαρμογὴν εἰς αὐτάς.

Ἄλλὰ καὶ τῶν μὴ συνειδητῶν τούτων φαινομένων τὰ μακρὰν τοῦ ἀφυπνισθέντος πνεύματος εὐρισκόμενα καὶ ἀσαφῶς πως γινόμενα ἀντιληπτά λέγομεν ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὸ ὑ π ο σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο ν, ἐνῶ τὰ περισσότερον ἀπέχοντα ἢ πρὸ μακροῦ λησμονηθέντα καὶ οὐδόπως γινόμενα ἀντιληπτά λέγομεν ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἀ σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο ν. Ὑπάρχουν ὅμως ἐξ ἄλλου ψυχικὰ στοιχεῖα εὐρισκόμενα πλησιέστατα πρὸς τὸ ἀφυπνισθὲν πνεῦμα, τὰ ὁποῖα δύνανται ἢ πρόκειται νὰ γίνουν συνειδητὰ ἢ μόλις παρεμερίσθησαν ὑπ' ἄλλων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔλαβον τὴν θέσιν των εἰς τὴν συνειδήσιν. Ταῦτα λέγομεν ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὸ π ρ ο σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο ν.

Ἄλλ' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ψυχικὸν φαινόμενον, π.χ. ἐμπειρία τις ἢ ἀνάμνησις, εἶναι δυνατὸν ἀλληλοδιαδόχως, ἄλλοτε μὲν νὰ εἶναι συνειδητὸν, ἄλλοτε δὲ ἀσυνειδητόν.

2. Περιεχόμενον τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ὁποῖα ἀναλογία ὑφίσταται μεταξύ τῶν καθημερινῶν συνειδητῶν καὶ ἀσυνειδητῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐκδηλώσεων ἡμῶν, θὰ ἴδωμεν ὅτι μόνον τὸ $1/10$ ἐξ αὐτῶν ἐκτελεῖται σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ῶ ς, ἐνῶ τὰ $9/10$ ἔχουσι καταστῆ ἔξ ει ς, ὅπως εἶναι ἡ ἕξις τῆς πλύσεως, ἐνδύσεως, φαγητοῦ, ὀμιλίας καὶ παντὸς εἶδους τοιαύτης ἐνεργείας. Ὅλοι αὐταὶ αἱ πράξεις ἦσαν ἄλλοτε συνειδηταὶ καὶ διὰ τῆς μαθήσεως, ἀγωγῆς καὶ ἀσκήσεως μετεβλήθησαν εἰς ἀσυνειδήτους.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω καθ' ἑξίν γινομένων πράξεων, ἀσυνειδήτου πιστεύεται ὅτι εἶναι καὶ αἱ παντοῖαι ἐμπειρίαι, αἵτινες εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ποτὲ συνειδηταὶ ὡς ἀναμνήσεις, ὡσαύτως δὲ κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἔμφυτοι διαθέσεις, ὄρμαι καὶ ἐπιθυμίαι, ἐφ' ὅσον αὐταὶ δὲν ἐκδηλοῦνται σαφῶς. Ταῦτα πάντα εἶναι ἀσυνειδήτα καὶ δρῶσι δυναμικῶς προκα-

λοῦντα διάφορα ψυχικά φαινόμενα, συναισθήματα, παραστάσεις και βουλητικές ἐνεργείας.

Ἐπὶ τοιαύτας προϋποθέσεις τὸ ἀσυνειδήτῳ περιέχει περισσότερα καὶ βασικώτερα ψυχικά στοιχεῖα, ἔχει μεγαλύτεραν δυναμικότητα καὶ πρὸ παντὸς ἀποτελεῖ ἴδιον σύνολον ψυχικῶν ἐξερρασιῶν καὶ λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως, διὰ τῆς ὁποίας δημιουργεῖται ἢ πρὸς τὰ ἔξω στροφή καὶ ἀντίδρασις καὶ προσαρμογή τοῦ ἀτόμου.

Κατὰ ταῦτα ἡ ψυχὴ, ἐνιαῖόν τι οὖσα, συνίσταται ἐκ δύο κυρίως περιούων, τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἡ συνειδήσις δὲ καὶ τὸ ἀσυνειδήτῳ (ὡς βεβαίως καὶ τὸ ὑποσυνειδήτῳ) εὐρίσκονται ἐν συνεργασία, μολονότι δὲ ἔχουσιν ἀντιτιθεμένης ιδιότητος, συμπληροῦσιν ἄλληλα οὕτως ὥστε ὅ,τι ἐλλείπει ἀπὸ τῆς συνειδήσις νὰ εὐρίσκηται καὶ ἀντισταθμίζεται ὑπὸ τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ ἀντιστρώφως.

Τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου διατελεῖ συνήθως ἐν τινι ἰσορροπία. Πλὴν πολλάκις ἐπέρχεται διατάραξις τῆς ἰσορροπίας ταύτης. Διότι τὰ στοιχεῖα τοῦ ὑποσυνειδήτου καὶ ἀσυνειδήτου τείνουσι νὰ ἀνέρχωνται εἰς τὴν συνειδήσις ἐκ διαφόρων αἰτίων, θυμοῦ λ.χ., μέθης ἢ συγκρούσεως συμφερόντων, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος διάφορος παρουσιάζεται ἀποκαλύπτων τὰς ἐνδομύχους ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ διαθέσεις του.

Σημειωτέον ὅτι πλήρης ὁμοφωνία περὶ τῆς ἐνοίας τοῦ ἀσυνειδήτου δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ψυχολόγων μηδὲ τῶν εἰδικῶς ἀσχολουμένων εἰς αὐτὴν — ψυχολόγων τοῦ Βάθους — ὧν κύριοι ἀντιπρόσωποι εἶναι ὁ Freud, Adler, Jung.

A Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Τί εἶναι συνειδήσις ἀπὸ ἠθικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀπόψεως;
2. Διακρίνατε μεταξὺ συνειδήσεως, ὑποσυνειδήτου καὶ ἀσυνειδήτου.
3. Δύνασθε νὰ ὀνομάσετε ψυχικά φαινόμενα ἀπολύτως συνειδητὰ καὶ ἄλλα ἀπολύτως ὑποσυνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ; Ναὶ ἢ ὄχι καὶ διατί;
4. Τίς ἢ σπουδαιότης τοῦ ἀσυνειδήτου;
5. Πῶς καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας ἀποκαλύπτει ὁ ἄνθρωπος τὸν πραγματικὸν ἑαυτὸν του;

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Ι. ΠΡΟΣΟΧΗ

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν ὅτι πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ αἱ λειτουργίαι αὐτῶν συνεκφαίνονται καὶ ὁμοῦ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐπιτέλεισιν οἰασδήποτε πράξεως ἢ σκέψεως πρὸς κατάρτισιν σχεδίου τινός. Τὸ σύνολον δὲ αὐτῶν ὀνομάσαμεν προσωπικότητα. Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι συνολικῶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσωμεν τὸν ψυχικὸν μας βίον καὶ τὰς ἐκδηλώσεις του. Διὰ πρακτικούς ἡμῶς λόγους εἶπομεν ὅτι θὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον μεμονωμένως αὐτάς, καὶ ἀκολούθως θὰ ἴδωμεν πῶς αὐταὶ ὁμοῦ συνεργοῦσιν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ πῶς ἢ ὅλη τοῦ ἀνθρώπου προσωπικότης ὡς σύνολον ἀντιδρᾷ καὶ συμπεριφέρεται εἰς τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἢ ἔσωθεν ἐνεργοῦντα ἐρεθίσματα.

Ἀρχίζομεν τὴν ἐξέτασιν ἀπὸ τὰς λειτουργίας ἐκεῖνας, αἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν γνῶσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ἰνα νοήσωμεν καὶ γνωρίσωμεν ἐν ἀντικείμενον, χρειάζεται πρῶτον νὰ π ρ ο σ έ ξ ω μ ε ν εἰς αὐτό, νὰ παρατηρήσωμεν καὶ ἀντιληφθῶμεν αὐτὸ καὶ νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἄλλας ὁμοίας πρὸς αὐτὸ ἐντυπώσεις καὶ γνώσεις μας, αἱ ὅποια εἶναι δυνατὸν νὰ βοηθήσωσιν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου.

1. Ἐννοια τῆς προσοχῆς. Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα τῆς μαθητρίας τὸ ἀκουστικὸν ἐρεθίσμα τοῦ θορύβου τῶν μαθητριῶν ἐπιφέρει τὴν στροφὴν τοῦ ὅλου πνεύματος αὐτῆς πρὸς τὸ μέρος ὅθεν ὁ θόρυβος, ἐξ οὗ αὕτη, λόγῳ τῶν ὑποκινούντων αὐτὴν ἐνστίκτων καὶ τοῦ φλέγοντος ἐνδιαφέροντός της, ἀσχολεῖται μὲ νέον δι' ἑαυτὴν πρόβλημα καὶ ἀνάγκη, καὶ λέγομεν τότε ὅτι ἡ μαθήτρια αὕτη π ρ ο σ έ χ ε ι εἰς αὐτό.

Εἰς τὸ παράγγελμα ἀξιοματικῆς ἢ γυμναστοῦ «προσοχῆς», παρατηροῦμεν εἰς τοὺς στρατιώτας ἢ μαθητὰς προπαρασκευῆν διαθέσεως καὶ προ-

θυμίας διά τι, τὸ ὅποῖον θὰ ἐπακολουθήσῃ, ἀποδιώξιν δὲ παντὸς ἄλλου ἐρεθίσματος καὶ στροφήν σύντονον τοῦ νοῦ ὅλου εἰς τὸ παράγγεγμα τοῦτο.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο παραδειγμάτων γίνεται φανερόν ὅτι προσοχὴ εἶναι στροφή τοῦ νοῦ πρὸς ἐρεθίσμα καὶ προετοιμασία τοῦ ὅλου ψυχοφυσικοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς σπουδὴν τοῦ ἀντικειμένου, ἐξ οὗ τὸ ἐρεθίσμα προέρχεται.

Ἡ προσήλωσις αὕτη τοῦ νοῦ εἰς τὸ ὑπὸ μελέτην ἀντικείμενον συνεπάγεται ἀφίρσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν στοιχείων τοῦ περιβάλλοντος, ἢ ὅποια εἶναι τόσον μεγαλύτερα, ὅσον καὶ ἡ συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς.

Ἄλλὰ πόσα εἶναι τὰ στοιχεῖα εἰς τὰ ὅποια θὰ ἠδύνατό τις ἐκάστοτε νὰ προσέξῃ, ὥστε νὰ γίνωσιν εἰς αὐτὸν ταῦτα συνειδητά; Ἐκ πειραματικῶν ἐρευνῶν εὐρέθη ὅτι παιδίον ἐξαετῆς ἀντικαταλαμβάνεται ἐκ πολλῶν παρουσιαζομένων στοιχείων μόνον δύο ἕως τρία, παιδίον δωδεκαετῆς τρία ἕως τέσσερα, ἑφηβὸς 14 ἐτῶν πέντε, καὶ ἐνήλικος πέντε ἕως ὀκτώ.

2. Εἶδη προσοχῆς. Ἐάν παιδίον ὀκταετῆς καὶ ἐνήλικος εἰσέλθωσιν εἰς δάσος τι ἢ τὸν Βασιλικὸν κήπον, τὸ μὲν παιδίον προσελκύεται, προσέχει καὶ συζητεῖ περὶ παντός, ὅπερ βλέπει, ἀκούει ἢ ὁσφραίνεται, περὶ ὕλικῶν τ.ε. κ α τ' α ἴ σ θ η σ ι ν ἀντικειμένων. Ὁ ἐνήλικος ἐξ ἄλλου ἔχει μὲν συνειδησιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦ, ἀφοσιώνεται ὁμως μᾶλλον εἰς σκέψεις, τὰς ὁποίας τοῦτο τῷ ὑποβάλλει.

Εἶναι δηλ. ἡ προσοχὴ, ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὰ ἀντικείμενα πρὸς τὰ ὅποια ἀπεύθυνεται, ὕ λ ι κ ῆ ς φ ὕ σ ε ω ς ἢ κ α τ' α ἴ σ θ η σ ι ν καὶ π ν ε υ μ α τ ι κ ῆ ς φ ὕ σ ε ω ς, ὡς εἶναι κατὰ μέγιστον μέρος ἡ προσοχὴ τοῦ ἐνηλίκου. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν ὑφ' ἡμῶν καταβαλλομένην προσπάθειαν, ἐ ν ε ρ γ η τ ι κ ῆ ἢ ἐ κ ο υ σ ί α καὶ π α θ η τ ι κ ῆ ἢ α ὑ θ ὀ ρ μ η μ η τ ο ς. Ἐχομεν δ' ἐνεργητικὴν προσοχήν, ἐφ' ὅσον καταβάλλομεν προσπάθειαν πρὸς συγκέντρωσιν, ὡς λ.χ. συμβαίνει κατὰ τὴν λύσιν ἐνὸς προβλήματος, αὐθόρμητον δέ, ὅταν, λόγῳ αἰφνιδίου κρότου διερχομένου π.χ. ἀεροπλάνου, στρεφώμεθα αὐθορμήτως πρὸς αὐτό.

3. Ἰδιότητες τῆς προσοχῆς. Ὅταν προσέχωμεν εἰς τι ἀντικείμενον, ἄλλοτε εἴμεθα ἐντονώτερον προσηλωμένοι εἰς αὐτὸ καὶ ἄλλοτε ἀσθενέστερον ἄλλοτε συγκαταῶμεν ἐπὶ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον χρόνον τὴν προσοχήν μας ἢ κατανέμομεν αὐτὴν προσέχοντες ταυτοχρόνως καὶ εἰς ἄλλα ἀντικείμενα.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὴν προσοχὴν διακρίνομεν διαφόρους ιδιότητες. Αὐταὶ εἶναι α) ἡ ἔντασις, ιδιότης καθ' ἣν, ὅταν εἴμεθα προσηλωμένοι εἰς ἀντικείμενον τι καὶ σπουδάζωμεν αὐτό, δυσκόλως ἀποσπώμεθα ἀπὸ αὐτοῦ· οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἀφαίρεσις καὶ δὴ ἡ γνωστὴ τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων, ὡς τοῦ Νεῦτωνος καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους (πρβλ. τὸ «Μὴ μου τοὺς κύκλους τάραττε»). Εἶναι δὲ ὡς πρὸς τὴν ἔντασιν ἡ προσοχὴ ἄλλοτε μὲν ἰσχυρά, ἄλλοτε δὲ ἄτονος, συντελούσης εἰς τοῦτο καὶ τῆς εὐφυΐας,

β) διὰ χυσις ἢ διακύμανσις τῆς προσοχῆς, ὅταν ἀντιθέτως δὲν προσέχωμεν σταθερῶς, ἀλλ' εὐκόλως ἐκτρεπώμεθα τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς,

γ) ἔκτασις, ιδιότης ἐμφαίνουσα τὸ ποσὸν τῶν στοιχείων, ἐφ' ἃ ἡ προσοχὴ δύναται νὰ ἐπεκταθῇ,

δ) κατανομή, καθ' ἣν τὸ ἄτομον κατανέμει ταυτοχρόνως τὴν προσοχὴν του εἰς πολλά, ὡς ὁ διευθυντὴς ὀρχήστρας. Οὕτως ἐλέγετο ὅτι ὁ Καῖσαρ ἠδύνατο ταυτοχρόνως νὰ ἀναγινώσκη σιγῇ καὶ νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὑπαγορεύῃ εἰς τέσσαρας ἕως ἑπτὰ γραφεῖς,

ε) διάρκεια, ἱκανότης δηλ. συγκεντρώσεως τῆς προσοχῆς εἰς ἀντικείμενον τι ἐπὶ ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον χρόνον,

στ) εὐκίνησις ἢ εὐστροφία, ἥτοι ἡ εὐκολία ἢ δυσκολία, μεθ' ἧς κινεῖται ἀλληλοδιαδόχως ἡ προσοχὴ ἐξ ἀντικειμένου τινὸς εἰς ἄλλο, ὡς παρατηρεῖται εἰς τὴν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν κίνησιν τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀπὸ τῆς μιᾶς σειρᾶς εἰς τὴν ἄλλην.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν προσοχὴν δὲν προσέχωμεν εἰς στοιχεῖα μεμονωμένα ἀλλ' εἰς σύνολα. Προκειμένου λ.χ. περὶ ἀναγνώσεως δὲν προσέχωμεν εἰς ἕκαστον γράμμα χωριστά, ἀλλ' εἰς τὰς λέξεις ἢ φράσεις ἢ καὶ προτάσεις, διότι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐνδιαφέρει περισσότερο εἶναι ἡ σύλληψις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀναγινωσκομένου, οὐχὶ δ' αἱ λέξεις καθ' ἑαυτάς, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον τὰ γράμματα. Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ὅσον περισσότερο εἶναι τις ἡσκημένος εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, τόσοον μεγαλύτερα καὶ τὰ σύνολα, τὰ ὅποια συλλαμβάνει, τόσοον δὲ μικρότερος καὶ ὁ χρόνος, τὸν ὅποιον διαθέτει τις διὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἑνὸς τεμαχίου. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνεται ἄσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὰ σχολεῖα πρὸς σύλληψιν ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων στοιχείων κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν.

4. Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν προσοχὴν. Οἱ ἄνθρωποι ἐνδιαφέρονται καὶ προσέχουν ἄλλοι μὲν εἰς ἀντικείμενα ὑλικά, ἄλλοι δ'

εις προβλήματα διανοητικά ἢ ἀναλύσεως ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. Ἄλλοι ἐπίσης διαφέρουσι ὡς πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ἰδιοτήτων τῆς προσοχῆς. Ἄλλοι δηλ. συγκεντρῶνουν τὴν προσοχὴν των εἰς μικρὸν ἀριθμὸν στοιχείων, εἰς ἓν ἀντικείμενον (ἄνθος λ.χ.) ἀφήνοντες τὰ λοιπὰ στοιχεῖα εἰς τὸ περιθώριον. Ἄλλοι ἀντιθέτως διαχέουσι τὴν προσοχὴν των ἀφαιρούμενοι, διότι δὲν δύνανται ἕνεκα τῆς διαχύσεως τῆς ἐνεργείας των νὰ συγκεντρωθῶσι. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων εἰδῶν ἢ τύπων τῆς προσοχῆς εὐρίσκεται ὁ κατὰ νέμων τύπος, ὅστις δύναται εἰς δύο ἢ καὶ περισσότερα στοιχεῖα ἢ ἀσχολίας νὰ ἀσχολῆται καὶ νὰ προσέχη. Ὅλαι δ' αἱ ἰδιότητες τῆς προσοχῆς δύνανται ν' ἀποβῶσι χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἰδίᾳ δ' ἡ ἔντασις καὶ ἡ ἔκτασις τῆς προσοχῆς. Γνωρίζοντες τὸν τύπον τῆς προσοχῆς ἐνὸς ἀνθρώπου δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἓν κύριον γνώρισμα τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ.

Αἱ σπουδαῖαι αὗται διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ὀφείλονται οὐχὶ εἰς τὴν προσοχὴν καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆς ἐκ βαθυτέρων προσωπικῶν διαθέσεων, διαφερόντων, ἰδιαίτερων κλίσεων, ἐξ ἐνστικτοῦ τάσεων, αἵτινες εἰς διάφορον βαθμὸν ὑφίστανται εἰς ἕκαστον ἀνθρώπον. Τὸ διαφέρον δὲ τοῦτο καὶ ὁ τύπος τῆς προσοχῆς ἐκάστου ἀτόμου πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, ὅταν θέλωμεν νὰ διαγνώσωμεν τὴν προσωπικότητά του.

2. ΔΙΑΦΕΡΟΝ

1. Ἔννοια. Διαφέρον εἶναι διαρκῆς προσοχή, διεγειρομένη ὑπὸ εὐαρέστου συναισθήματος πρὸς ἱκανοποίησιν ἀνάγκης τινὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅταν λέγωμεν « αἰσθάνομαι ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐργασίαν μου, διὰ τὴν μουσικὴν κλπ. », νοοῦμεν ὅτι μεταξὺ ἐμοῦ ὡς ὑποκειμένου καὶ τῆς μουσικῆς ὡς ἀντικειμένου ἔχει γεννηθῆ τοιαύτη σχέσις, ὥστε θεωρῶ τὴν μουσικὴν ἀναγκαίαν καὶ ἐπωφελῆ πρὸς ἱκανοποίησιν ἐσωτερικῆς μου ἀνάγκης καὶ κινεῖμαι πρὸς πληρωσιν αὐτῆς.

Τὸ διαφέρον γίνεται ἐλατῆριον βασικόν, τὸ ὅποῖον κινητοποιεῖ τὰς σκέψεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπου δὲ ὑπάρχει διαφέρον, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ προσπάθεια καὶ αὐτενέργεια καὶ εὐχαρίστησις ἐκ τῆς ἐργασίας, ἐκεῖ καὶ αὐξήσις μαθήσεως. Καὶ τῶ ὄντι, ὡσάκις ἐπιχειρήσωμεν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν συμπεριφορὰν μας καὶ νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν κα-

τεύθουνσιν, ἦν ἔλαβεν ἡ σκέψις εἰς τινα στιγμήν, θά καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐπράξαμεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐπειδὴ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Ἄλλὰ τί συμβαίνει ὅταν πολλά ταυτοχρόνως διαφέροντα ἐμφανίζονται εἰς μίαν κατάστασιν ἢ ἐρέθισμα ; Ἀναμφιβόλως θά γίνῃ ἐπιλογή μεταξύ τούτων καὶ θά ἐπικρατήσῃ τὸ ἰσχυρότερον, τὸ ἐντονώτερον διαφέρον.

Ἡ σημασία κατὰ ταῦτα τοῦ διαφέροντος εἶναι παμμεγίστη διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος, τὴν διδασκαλίαν ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τὴν ὄλην ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τὸν μαθητὴν.

2. Εἶδη διαφερόντων. Τὰ διαφέροντα διακρίνονται εἰς *διανοητικά*, *κοινωνικά*, *θρησκευτικά*, *καλλιτεχνικά* καὶ *τά κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν τὸ πρῶτον ἐμφανιζόμενα*, *τά καὶ εἰδικὰ καλούμενα*, *οἷα εἶναι τὸ πρὸς ψυχικὴν ἀνεξαρτησίαν, τὸ πρὸς ἐκλογὴν ἐπαγγέλματος, τὸ πρὸς γάμον διαφέρον, τὸ πρὸς θρησκευτικὴν προσαρμογὴν, τὸ πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς διαφέρον.*

Τὸ διαφέρον συνδέεται τὰ μέγιστα μετὰ τῆς προσοχῆς, δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἐνεργητικὴ προσοχὴ ἄνευ διαφέροντος. Διακρίνεται δὲ τὸ διαφέρον εἰς *ἄμεσον* καὶ *ἐμμεσον*. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν τὸ ἀντικείμενον τοῦ διαφέροντος καὶ τὸ τῆς προσοχῆς εἶναι ἀπ' ἀρχῆς τὸ αὐτό, ὡς π.χ. συμβαίνει, ὅταν τις ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ μαθηματικὰ προβλήματα μετὰ συντόνου προσοχῆς παρακολουθῇ αὐτά. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ ἐμμέσου διαφέροντος τὸ ἀντικείμενον τῆς προσοχῆς, ἂν καὶ διάφορον τοῦ γνησίου διαφέροντος, σχετίζεται μετ' αὐτοῦ λόγῳ ἐξαρτήσεως. Τοῦτο π.χ. συμβαίνει, ὅταν μαθητὴς τις μὴ ἔχων κλίσιν εἰς τὰ λατινικά, πιεζόμενος ὅμως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὰς ἐξετάσεις του, συγκεντροῦται ἐνεργητικῶς εἰς αὐτά. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἄμεσον διαφέρον ἄνευ κοπώσεως καὶ μετ' εὐχαριστήσεως ἀσχολεῖται καὶ προσέχει τὸ ἄτομον, ἐνῶ κατὰ τὸ ἐμμεσον λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχει νὰ ὑπερνικήσῃ ἐμπόδια προερχόμενα ἐξ ἀδιαφόρου ἀντικειμένου, μετὰ πολλοῦ κόπου.

Διὰ νὰ γεννηθῇ ὅμως διαφέρον, εἶναι ἀπαραίτητον τὸ πρόβλημα μετὰ τὸ ὅποιον τὸ ἄτομον ἀπασχολεῖται νὰ μὴ εἶναι οὔτε πολὺ δύσκολον, ἀλλ' οὔτε καὶ πολὺ εὐκολον. Ἄνευ ἀντιστάσεων, ἄνευ δυσκολιῶν τινων ἐνεργεια καὶ δὴ αὐτενεργεια δὲν καταβάλλεται. Ἄν ἀφ' ἐτέρου ἢ ἀντίστασις εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε νὰ μὴ ὑπερβάλλεται, τότε καὶ τὸ διαφέρον

παύεται ἐκδηλούμενον καὶ ἡ προσπάθεια ἀπομένει ἄκαρπος, ἀποθάρρυνσις δ' ἐπέρχεται καί, ἕπερ σπουδαιότερον, οὐδαμῶς ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου εὐνοεῖται. Ἡ μάθησις ἐπομένως, ὡς περαιτέρω ἐν οἰκείῳ κεφαλαίῳ ἐκτενέστερον πραγματευόμεθα, εἶναι τελειότερα, ὅταν ὑπάρχη διαφέρον καὶ προθυμία ἐκ μέρους τοῦ σπουδαστοῦ, αἱ δὲ παρεμβαλλόμεναι κατ' αὐτὴν δυσκολίαι, ὅταν δὲν εἶναι ἀνυπέβλητοι, ἐπιβοηθοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ διαφέροντος, ἐπομένως δὲ καὶ εἰς τὴν καλυτέραν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς μαθήσεως.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Τίς ἡ σχέσηις τῆς προσοχῆς πρὸς τὴν συνείδησιν ;
2. Ποία ἡ σχέσηις τῆς προσοχῆς πρὸς τὸ διαφέρον ;
3. Διατί μαθητῆς τις ἐν τῇ τάξει, μολοντί δὲν κοιμᾶται, δὲν ἀκούει τί ἐν αὐτῇ λέγεται ;
4. Τίς ἡ σχέσηις τοῦ διαφέροντος καὶ τῆς καταβαλλομένης ὑπὸ μαθητοῦ τινος προσπαθείας πρὸς ἐπιτυχίαν σκοποῦ τινος ;
5. Ποία ἡ σημασία τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ διαφέροντος διὰ τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ;
6. Κατὰ τί διαφέρουν οἱ ἄνθρωποι ὡς πρὸς τὴν προσοχὴν ;
7. Πῶς δυνάμεθα ν' ἀναγνώσωμεν τάχιστα κείμενόν τι ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

1. ΑΙΣΘΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. **Ἔννοια τοῦ αἰσθήματος.** Οἱ ἄνθρωποι καὶ πάντες οἱ ὀργανισμοὶ εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν διαρκῆ τοῦ περιβάλλοντος ἐπίδρασιν ἐρεθιζόμενοι ὑπὸ φυσικῆς ἐνεργείας (τοῦ φωτός, τῆς θερμότητος, τοῦ ψύχους κλπ.). Εἰς τὰ ἐρεθίσματα αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος ἀπαντᾷ, ἀ ν τ ι δ ρ ᾶ, κατὰ διαφόρους τρόπους. Διὰ τῆς τοιαύτης ἀντιδράσεως ἐπισυμβαίνουν εἰς τὴν ψυχὴν του διάφοροι ἐ ν τ υ π ὶ σ ε ι ς, καὶ ἐκ τούτου οὗτος ἐπιτελεῖ διαφόρους ἐνεργείας, κινήσεις ἢ, ὡς λέγομεν εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἀ ν τ ι δ ρ ᾶ σ ε ι ς. Τινὲς τῶν ἀντιδράσεων τούτων, ὡς ἡ κλεῖσις τῶν βλεφάρων, ἔνεκα πτώσεως ἐπ' αὐτῶν ζένου ἀντικειμένου, ἐπιτελοῦνται ἀσυνειδήτως (ἀντανακλαστικὴ κίνησις). Ὅπου ὅμως ἀνάγκη τις ἢ πρόβλημα παρουσιάζεται, τότε αἱ ἀντιδράσεις ἐνεργοῦνται ἐνσυνειδήτως, διότι λειτουργεῖ ἡ συνείδησις, ἀφυπνιζομένου τοῦ πνεύματος καὶ στρεφομένου πρὸς γνῶσιν καὶ ἱκανοποίησιν τῆς ἀνάγκης ταύτης.

Αἱ ὡς ἄγω σχηματιζόμεναι ἐν ἡμῖν ἐντυπώσεις ἢ δὲν προσαρμόζονται εἰς τὸ ἐξ οὗ προέρχονται ἐρέθισμα, εἶναι ἀκαθόριστοι, καὶ τότε ὀνομάζονται αἰ σ θ ἦ μ α τ α, ἢ τοῦναντίον προσαρμόζονται εἰς αὐτὸ καὶ τότε λέγονται ἀ ν τ ι λ ῆ ψ ε ι ς, συννοούμεναι δ' ἐν ἡμῖν σχηματίζουσι τὰς π α ρ α σ τ ᾶ σ ε ι ς, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος κατωτέρω.

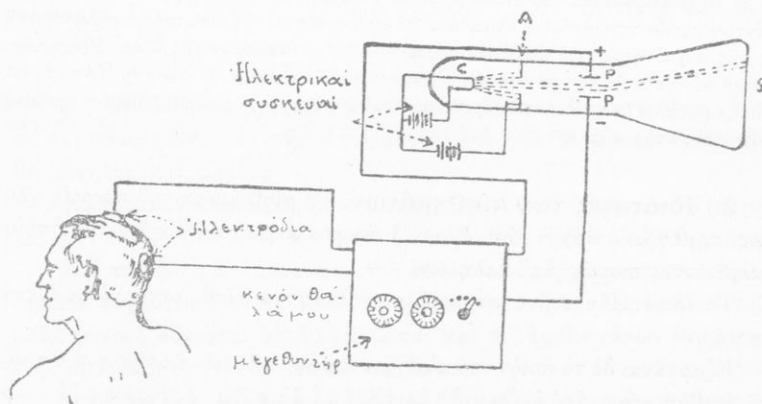
Τὰ αἷτια τὰ συντελοῦντα εἰς τὴν γένεσιν τοῦ αἰσθήματος λέγονται ἐ ρ ε θ ἰ σ μ α τ α, διακρίνονται δὲ ταῦτα εἰς ἐξωτερικά, ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου προερχόμενα, καὶ ἐσωτερικά, ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου προερχόμενα. Ἐπίσης εἰς ὁ μ ὶ λ ο γ α ἐπίδρῶντα εἰς ἐν μόνον αἰσθητήριον, ὡς τὰ ἤχητικά κύματα εἰς τὸ οὖς, καὶ εἰς ἔ τ ε ρ ὶ λ ο γ α ἐπίδρῶντα εἰς περισσότερα τοῦ ἐνὸς αἰσθητήρια, ὡς τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπίδρᾷ ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ, τῆς ἀφῆς κλπ.

Ἄλλὰ πῶς συντελεῖται ἡ μεταβολὴ αὕτη τῶν ἐρεθισμάτων εἰς αἰσθηματὰ ;

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην, κατὰ τὸν Ἀμερικανὸν ψυχολόγον,

Morgan, επικουρούσι τὰ ἐσχάτως ἀνακαλυφθέντα ἐγκεφαλικά κύματα, τὰ ὅποια ἔχουν τὴν ἀρχὴν τὴν εἰς τὰ νευρικά κέντρα τῆς φαιῆς οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ· παράγονται δὲ συνεχῶς, ἀνεξαρτήτως τῶν προβαλλομένων ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν ἐρεθισμάτων.

Ἡ συνεχὴς αὕτη ρυθμικὴ ἐνέργεια παρέχει βᾶσιν ἢ πηγὴν ἐρεθιστικότητος, ἥποια χρησιμεύει ὡς παράγων ἐπιλογῆς τῶν ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου προερχομένων ἐρεθισμάτων.

Ἐγγραφή τῶν ρυθμικῶν κυμάτων τοῦ ἐγκεφάλου
(ἠλεκτρεγκεφαλογράμματα).

Οὕτως ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶναι, ὡς πρότερον ἐπιστεύετο, εἶδος ἀδρανοῦς κέντρου, τὸ ὅποῖον διεγείρεται μόνον διὰ τῆς ἐπενεργείας ἐρεθίσματος τινὸς ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν προερχομένου.

Σημείωσις. Τῶν ρυθμικῶν τούτων κυμάνσεων διακρίνομεν 3 εἶδη· α) βραδέα, β) ταχέα καὶ γ) ταχύτερα μὴ πάντοτε ὑπάρχοντα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μορφήν τῶν κυμάτων τούτων ὑπάρχουν διαφοραὶ μεταξύ τῶν ἀνθρώπων σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος ἐκάστου ἀτόμου, ἤτοι τὴν συναισθηματικὴν αὐτοῦ σταθερότητα, τὴν διαγωγὴν καὶ ἄλλα βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦμεν περαιτέρω. Καταστάσεις ἀνησυχίας, συναισθηματικαὶ διεγέρσεις κλπ. τείνουσιν εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς συχνότητος τοῦ ρυθμοῦ αὐτῶν, ἐπιφέρουσαι τελείαν ἐξαφάνισιν ἢ πλήρη ἀρρυθμίαν. Ὡσαύτως ἐντατικὴ διανοητικὴ προσπάθεια καταβιβάζει τὸν ρυθμὸν αὐτῶν, ὅπερ σημαίνει,

κατὰ τὸν Morgan, ὅτι τὰ ἐγκεφαλικά κύματα ἔχουν σχέσηιν πρὸς τὰς ψυχικάς λειτουργίας.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποθεθῇ, ὡς τινες ἐνόμισαν, ὅτι αἱ ἐξ ἐρεθισμάτων προκαλούμεναι νευρικαὶ διεγέρσεις, ὅταν φθάνουν τὰ ἐγκεφαλικά κέντρα, συναντῶσι τὰ κύματα αὐτὰ καὶ ἐκ τῆς συναντήσεως ταύτης γίνεται κινητικὴ τις ὄθησις πρὸς τοὺς μῦς, διότι ἡ εὐκόλος αὕτη ὑπόθεσις δὲν ἐρμηνεύει μῆτε πῶς ἐμφανίζονται τὰ ψυχικά φαινόμενα, καὶ δὴ αἱ ἀνώτεροι πνευματικαὶ λειτουργίαι, προσοχή, μνήμη, φαντασία κλπ., μῆτε πῶς συνδέονται (συνείρονται) αἱ σχηματιζόμεναι εἰκόνες (παραστάσεις) τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, μῆτε πῶς συνολικῶς ὁ ὅλος ἐγκέφαλος λειτουργεῖ, μῆτε ὅτι αἱ σχηματιζόμεναι παραστάσεις εἶναι διάφορόν τι τῆς ὕλης καὶ τῶν ἀνακαλυφθέντων αὐτῶν τριῶν εἰδῶν κυμάτων. Αἱ παραστάσεις δὲν δύναται νὰ εἶναι σπινθηρὸς τῆς συχρότητος τῶν κυμάτων τούτων, ἀλλὰ τι διάφορον τῆς ὕλης. Εἶναι πνευματικὰ στοιχεῖα. Ὑπάρχει ἐπομένως πνευματικὸς παράγων, ἡ ψυχή, ὅστις ἐπιτελεῖ τὴν μεταβολὴν ταύτην τῶν ἐρεθισμάτων εἰς αἰσθήματα καὶ τὴν ὄθησιν τὴν κινητικὴν πρὸς τοὺς μῦς.

2. Ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων. Τὰ αἰσθήματα τοῦ πικροῦ, γλυκέος, ἀρμονικοῦ, ἀδροῦ κλπ. ἔχουν διάφορον περιεχόμενον διὰ τοῦ ὁποίου διακρίνονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων.

Τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο περιεχόμενον ἐκάστου αἰσθήματος ὀνομάζεται **π ο ι ὄ ν**.

Ἐξαρκᾶται δὲ τὸ ποῖον τοῦ αἰσθήματος ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐρεθίσματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς εἰδικῆς λεγομένης ἐνεργείας τῶν αἰσθητηρίων, τὴν ὁποίαν διετύπωσεν πρῶτος ὁ Müller. Κατ' αὐτὴν διάφορα ἐρεθίσματα, ὅπως π.χ. φῶς, πίεσις, ἠλεκτρικὸν ρεῦμα, ὅταν ἐπιδρῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αἰσθητηρίου, παράγουν ἀείποτε τὰ αὐτὰ κατὰ ποῖον αἰσθήματα, ἀντιστρόφως δὲ τὸ αὐτὸ ἐρεθίσμα ἐπὶ διάφορα αἰσθητήρια ἐπιδρῶν παράγει αἰσθήματα διάφορα κατὰ ποῖον.

Ἀλλὰ καὶ τὰ αὐτὰ κατὰ ποῖον αἰσθήματα εἶναι πολλάκις διάφορα ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ζωηρότητος αὐτῶν. Τὸ ἀκουστικὸν π.χ. αἶσθημα τὸ παραγόμενον ἐκ τῆς πτώσεως τῶν ὑδάτων καταρράκτου εἶναι ἐντονώτερον τοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον παράγεται ἐκ τοῦ παφλασμοῦ τῶν κυμάτων. Ὁ βαθμὸς οὗτος τῆς ζωηρότητος τοῦ αἰσθήματος καλεῖται ἐντασις ἢ ισχύς τοῦ αἰσθήματος.

3. Εἶδη αἰσθημάτων. Αἱ μέχρι σήμερον γνωσταὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην αἰσθήσεις εἶναι ἔνδεκα τὸν ἀριθμὸν, αἱ κάτωθι.

Ἡ ἀφή, καλουμένη καὶ κοινὴ ἢ γενικὴ αἴσθησις, εἰς τὴν ὁποίαν

υπάγονται αἰ αἰσθήσεις τοῦ δέρματος, ἤτοι τῆς πίεσεως, θερμοκρασίας καὶ πόνου, καὶ αἰ ἐσωτερικαὶ αἰσθήσεις, ἤτοι ἡ ὀργανική, ἡ τῆς κινήσεως καὶ ἡ τῆς ἰσορροπίας. Αἱ λοιπαὶ εἶναι αἰ γνωσταὶ αἰσθήσεις τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως, τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὀράσεως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω αἰσθήσεων ἡ μὲν γεῦσις, ὀσφρησις καὶ γενικὴ αἰσθησις ἐξυπηρετοῦσι κυρίως τὴν θρέψιν καὶ αὐξήσιν καὶ τὴν τελειοποίησιν τοῦ σώματος, ἐνῶ ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοή, συνειπικουρούσης καὶ τῆς γλώσσης (τοῦ λόγου), τὰς ἀνάγκας τῆς ψυχῆς, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἠλλείπη καὶ ἡ μεταξὺ τῶν δύο ομάδων συνεργασία.

α) Αἰσθήματα γενικῆς αἰσθήσεως. Τὰ αἰσθήματα θερμοκρασίας προέρχονται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ δέρματος ἐρεθισμάτων θερμότητος καὶ ψύχους.

Ἐξ ἐρευνῶν ἀπεδείχθη ὅτι τὸ αἰσθητῆριον τοῦ ψύχους κατέχει μεγαλύτεραν ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ δέρματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ τῆς θερμότητος.

Ἐπὶ τῆς ὅλης δ' ἐπιφανείας τοῦ δέρματος ὑπάρχουν περὶ τὰ 250.000 σημεῖα ψύχους, μόνον δὲ 30.000 σημεῖα θερμότητος. Ἐπὶ πλέον τὰ σημεῖα ψύχους δύνανται νὰ διεγείρωνται καὶ δι' ἐρεθισμάτων θερμότητος, ἐνῶ σπανιώτατα τὸ ἀντίθετον συμβαίνει.

Πίεσεως αἰσθήματα ἔχομεν, ὅταν οἰονδήποτε ἀντικείμενον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ δέρματος ἡμῶν δι' ἐπαφῆς πρὸς αὐτό, εἶναι δηλ. αἰσθήματα πίεσεως τὰ γεννώμενα ἐν ἡμῖν διὰ τῆς δι' ἐπαφῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ δέρματος παντοίων ἀντικειμένων.

Διὰ τῆς αἰσθήσεως ταύτης μανθάνομεν ἂν τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι λεῖα ἢ τραχέα, μαλακὰ ἢ σκληρά, ὀμαλὰ ἢ ἀνώμαλα, λαμβάνομεν δὲ γνῶσιν καὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν, τοῦ βάρους, τοῦ μεγέθους των καὶ ἄλλων ἰδιοτήτων.

Καὶ τῆς αἰσθήσεως ταύτης τὰ αἰσθητήρια νεῦρα εὐρίσκονται εἰς τὸ δέρμα, προσέτι δὲ καὶ εἰς τὸν βλεννογόνον τοῦ στόματος, τὸν φάρυγγα, τὰς ρινικὰς κοιλότητας, τὸν ἀκουστικὸν πόρον καὶ ἄλλα μέρη.

Ἄλλ' ἡ πίεσις δὲν εἶναι αἰσθητὴ εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ δέρματος, εἰ μὴ μόνον εἰς ὠρισμένα χωρία, τὰ λεγόμενα ἀπτικά, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγουσιν εἰδικὰ τῆς πίεσεως νεῦρα.

Ἡ δ' ἐντάσις τῶν αἰσθημάτων πίεσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐντάσεως τῶν ἐρεθισμάτων καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς πιεζομένης ἐπιφανείας, οὕσα

ισχυροτέρα ἐπὶ μικρᾶς ἐπιφανείας, ὡς καὶ ἐκ τῆς διαφόρου αἰσθητικότητος τῆς πιεζομένης ἐπιφανείας.

Πόνοο αἰσθήματα γεννῶνται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ἐρεθισμάτων ἐπὶ τοῦ δέρματος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων. Ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν σημείων τοῦ πόνου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δέρματος ὑπελογίσθη εἰς 2 - 4 ἑκατμ., ἤτοι κατὰ μ.β. εἰς 100 καθ' ἕκαστον κ. ἑκατμ.

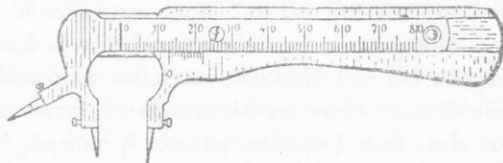
Ὅργανα τῆς αἰσθήσεως τοῦ πόνου θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Frey αἰ μεταξὺ τῶν ἐπιθηλιακῶν κυττάρων ἐλεύθεραι ἀπολήξεις τῶν νεύρων τοῦ δέρματος.

Ὁ ἀπὸ τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων παραγόμενος πόνος εἶναι ὀξύτερος ἐπὶ παθολογικῶν καταστάσεων.

Διακρίνομεν δὲ καυστικὸν πόνον, νύσσοντα, τέμνοντα, ἀμβλύν καὶ ἄλλα εἶδη.

Ἡ ἔντασις τοῦ πόνου εἶναι διάφορος εἰς τὰ διάφορα ἄτομα, ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς διεγερσιμότητος τῶν αἰσθητικῶν νεύρων, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐρεθιζομένων νευρικῶν ἰνῶν καὶ ἄλλων ὄρων. Ἡ προσδοκία καὶ ἡ προσοχὴ ἐπιτείνουν αὐτόν, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ διάρκεια.

Τὴν ἐπὶ τοῦ δέρματος θέσιν τῶν ἄνωτέρω σημείων (τοπικά ὄρια) δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν διὰ τῶν αἰσθησιόμετρων, σπουδαιότερα τῶν ὁποίων εἶναι τοῦ Frey καὶ τοῦ Spearman.

Αἰσθησίμετρον

Αἱ αἰσθήσεις τοῦ δέρματος εἶναι σπουδαιόταται διὰ τὸν ἄνθρωπον διότι δι' αὐτῶν λαμβάνομεν γνῶσιν διαφόρων καταστάσεων τοῦ ἰδίου ἡμῶν σώματος, ὡς καὶ τοῦ ἐκτὸς ἡμῶν κόσμου. Συμπληροῦσι δὲ αἱ αἰσθήσεις αὗται τὰς λοιπὰς, διότι δι' αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει νὰ μανθάνῃ πλείστας ιδιότητας τῶν πραγμάτων, ὧν ἀτελεῖ θὰ εἶχε γνῶσιν ἰντιλαμβανόμενος αὐτὰ διὰ τῶν ἄλλων μόνον αἰσθήσεων.

Ὅργανικὰ αἰσθήματα εἶναι: α) τὰ αἰσθήματα τῆς πίεσης, δίψης, κυκλοφορίας, ἀναπνοῆς καὶ ἄλλα σχέσιν ἔχοντα

μέ την συντήρησιν τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, β) τὰ γενικῆς εὐεξίας καὶ καχεξίας τοῦ σώματος.

Τὰ αἰσθήματα ταῦτα γίνονται ἀντιληπτὰ οὐχὶ δι' ἰδίων αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἀλλὰ διὰ τοῦ μεταβολισμοῦ (ἀφομοιώσεως), κατασκευῆς τουτέστι χημικῶν ἐνώσεων πρὸς διατήρησιν τοῦ ὀργανισμοῦ, εἶναι δὲ σπουδαιότατα διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς.

Κινητικὰ αἰσθήματα εἶναι τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς κάμψεως καὶ τάσεως τῶν μυῶν, τῶν τενόντων καὶ τῶν ἀρθρώσεων, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ὅλου σώματος (βάδισμα) ἢ μερῶν αὐτοῦ (κινήσεις τῶν βλεφάρων καὶ βολβῶν τῶν ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν ἀνάγκωσιν, τῶν σιαγόνων κατὰ τὴν μάσησιν, τῶν δακτύλων κατὰ τὴν σύλληψιν ἀντικειμένων κλπ.).

Τῶν αἰσθημάτων τούτων λαμβάνομεν γνῶσιν διὰ τῶν αἰσθητικῶν νεύρων, τὰ ὅποια ἀπολήγουσιν εἰς τοὺς τένοντας καὶ τὰς ἀρθρώσεις, βοηθούντων καὶ τῶν αἰσθητηρίων τῆς πίεσεως.

Εἶναι δὲ ἡ σπουδαιότης καὶ τῆς αἰσθήσεως ταύτης μεγάλη, διότι δι' αὐτῆς, βοηθούσης καὶ τῆς ἀφῆς, ἀντιλαμβάνομεθα τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως τῶν μελῶν τοῦ σώματος, δυνάμεθα δὲ νὰ τοποθετῶμεν καταλλήλως διάφορα ἀντικείμενα εἰς τὴν θέσιν των, νὰ χρησιμοποιῶμεν μετὰ δεξιότητος τὴν χεῖρα ἢ νὰ χειριζώμεθα ὄργανα ἀπαιτοῦντα λεπτὰς κινήσεις τῶν δακτύλων κ.ἄ. Διὸ ἐκ τῆς ἀρτίας λειτουργίας τῆς αἰσθήσεως ταύτης ἐξαρτᾶται ἡ δεξιότης περὶ τὴν ἰχνογραφίαν, χαρακτηρισκὴν, πλαστικὴν, ὡς καὶ τὴν κατασκευὴν λεπτῶν κοσμημάτων κλπ., πρᾶγμα τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ λαμβάνεται σοβαρῶς ὑπ' ὄψει, προκειμένου ν' ἀκολουθήσῃ τις ἀνάλογον ἐπάγγελμα.

Εἰς τοὺς τυφλοὺς, ἀκόμη καὶ τοὺς ἐκ γενετῆς, ἡ αἴσθησις αὕτη εἶναι λίαν ἀνεπτυγμένη.

Τῶν αἰσθημάτων τῆς ἰσορροπίας ὄργανον εἶναι τὰ λιθοφόρα κυστίδια καὶ οἱ τρεῖς ἡμικύκλιοι σωλῆνες τοῦ ἐσωτάτου ὠτός, κείμενοι ἄνωθεν τῆς αἰθούσης καὶ ἐπὶ τριῶν καθέτων πρὸς ἄλληλα ἐπιπέδων διατεταγμένων κατὰ τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ χώρου (ὑψος, πλάτος, μῆκος). Περιέχουν δ' οἱ ἡμικύκλιοι σωλῆνες ὑγρόν τι, τὸν ἐνδόν, ὅπερ κινούμενον κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἐπιπέδου, πρὸς τὸ ὅποῖον γίνεται ἡ κίνησις ἐρεθίζει αἰσθητικὰ τινὰ τριχωτὰ κύτταρα· ταῦτα μεταδίδουν τὸν ἐρεθισμὸν εἰς τὰ νεῦρα τῶν ἡμικυκλίων σωλῆνων, ἐκεῖνα δ' ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν προμήκη μυελὸν καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, οὕτω δὲ παράγεται τὸ αἶσθημα τῆς ἰσορροπίας.

Γεννᾶται δὲ τὸ αἴσθημα τοῦτο οὐχὶ ἐκ τῆς κινήσεως καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἀποτόμου μεταβολῆς τοῦ ρυθμοῦ τῆς κινήσεως ἢ τῆς διακοπῆς αὐτῆς.

Ἀφαιρέσεις τῶν ἡμικυκλίων σωλήνων, ὡς πειραματικῶς ἐπὶ περιστερῶν, ἰχθύων καὶ βατράχων παρετηρήθη, ἐπιφέρει διατάραξιν τῆς ἰσορροπίας καὶ εὐκινήσιος.

Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ἡ μεγίστη σπουδαιότης τῆς αἰσθήσεως.

β) Γευστικά αἰσθήματα. Ταῦτα γεννῶνται ἐξ ἐρεθισμάτων προερχομένων ἐκ διαλυτῶν διὰ τοῦ σιέλου οὐσιῶν ἢ χυμῶν, σπουδαιότερα τῶν ὁποίων εἶναι τὸ γ λ υ κ ὕ, τὸ ἄ λ μ ρ ὀ ν, τὸ π ι κ ρ ὀ ν καὶ τὸ ὀ ξ ὕ.

Αἰσθητήριον τῆς γεύσεως εἶναι ἡ γ λ ὤ σα, ἡ ὕ π ε ρ ῶ α καὶ ἄλλα μέρη τοῦ στόματος.

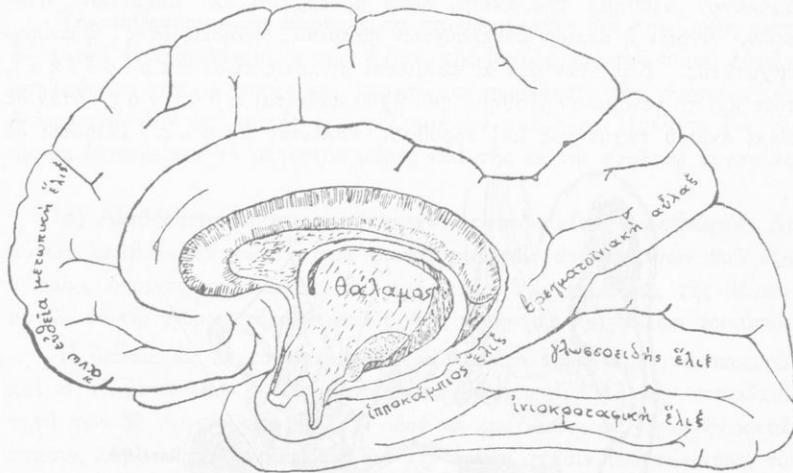
Αἱ ἀπολήξεις τοῦ γευστικοῦ νεύρου, δι' οὗ μεταβιβάζονται αἱ τελούμεναι χημικαὶ ἐπεξεργασίαι ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν χυμῶν, εἰσδύουσιν ἐντὸς ῥοειδῶν σωματίων, τῶν γ ε υ σ τ ι κ ῶ ν κ α λ ὕ κ ω ν, εὐρίσκωμεν ἐπὶ τῶν θηλῶν τῆς γλώσσης. Ἐξ αὐτῶν δὲ τὸ ἐρέθισμα μεταβιβάζεται εἰς τὸ γλωσσικὸν κέντρον, τὸ ὁποῖον πιστεύεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν ἰπποκάμπειον ἕλικα καὶ οὕτω γεννᾶται τὸ γευστικὸν αἴσθημα.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ αἰσθήματος τῆς γεύσεως, τὸ ὁποῖον ὡς καὶ ἡ ἄφῃ εἶναι τὸ πλεόν βασικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως σημαντικωτάτη, διότι βοηθεῖ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ εὐχαρίστου καὶ τοῦ δυσαρέστου περὶ τὰς τροφάς, ὥστε νὰ δύνανται τις τὰς μὲν νὰ ἀποφεύγῃ, τὰς δὲ νὰ ἐπιδιώκῃ.

Ἐπάρχουσι δὲ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὸ γευστικὸν αἴσθημα προερχόμεναι ἐκ διαφόρων λόγων. Γενικῶς ὅμως πάντες οἱ ἄνθρωποι, πλὴν παθολογικῶν καταστάσεων καὶ τινων πνευματικῶς καθυστερημένων ἀτόμων, ἔχουσι εἰς ἐπαρκῆ βαθμὸν ἀνεπτυγμένον τὸ αἴσθημα τοῦτο.

γ) Αἰσθήματα ὀσφρήσεως. Ταῦτα προέρχονται ἐξ ἐρεθισμάτων ἐπιφερομένων ἐπὶ τῆς ὀσφρητικῆς χώρας τοῦ βλεννογόνου ὕμενος, τῆς ρινός εὐρίσκομένου παρὰ τὴν ρινικὴν κόγχην. Ἴνα δὲ ὀσμηρὰ τις οὐσία γίνῃ αἰσθητὴ διὰ τῆς ὀσφρήσεως, δεόν αὕτη νὰ ἐξαερώνηται, ἵνα οὕτως αἱ ἐξ αὐτῆς πτητικαὶ οὐσίαι ἐρεθίζωσι τὸ ὀσφρητικὸν νεῦρον. Ἡ ὀσφρησις καὶ ἡ γεῦσις συνδέονται στενῶτατα τόσον, ὥστε πλεῖστα αἰσθήματα

ἀποδιδόμενα εἰς τὴν γεῦσιν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὄσφρησιν. Οὕτω μουρου-
νέλαιον καταπινόμενον, ἐὰν κλείσωμεν τοὺς ῥάθυνας διὰ τῶν δακτύλων,
φαίνεται ὡς κοινὸν ἔλαιον. Ἔνεκα τούτου δὲ πρόσωπα, τὰ ὅποια χάνουσι
τὴν ὄσφρησιν, χάνουσι καὶ τὴν αἴσθησιν τῆς γεύσεως.

Ἔσω ἐπιφάνεια τοῦ δεξιοῦ ἡμισφαιρίου τοῦ ἐγκεφάλου.

Ὁ ἄνθρωπος ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ζῷα εἶναι κατώτερος πολλῶν ἐξ αὐτῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἴσθησιν τῆς ὄσφρήσεως, διότι μόνον ἀναπνέων ὄσφραίνεται ὁ ἄνθρωπος, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν συμβαίνει εἰς τὰ ζῷα.

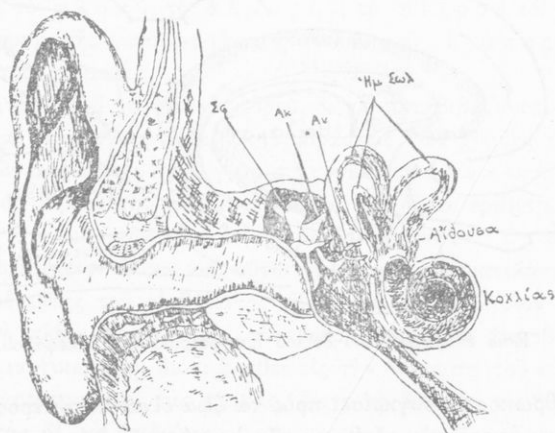
Γενῶνται δὲ τὰ αἰσθήματα τῆς ὄσφρήσεως ὄχι μόνον ἐξ ἀμέσου ἐπαφῆς ἀλλὰ καὶ μακρόθεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἄριστοτέλης¹.

Διὰ τῆς ὄσφρήσεως ἐλέγχωμεν τὸν εἰσπνεόμενον ἀέρα καὶ τὰς λαμβανομένας τροφάς, διὰ τοῦτο αὕτη, ὡς καὶ ἡ γεῦσις, εἶναι σπουδαιοτάτη ὄχι μόνον διὰ τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν περιφρούρησιν τῆς ζωῆς.

δ) Αἰσθήματα ἀκοῆς. Τῶν αἰσθημάτων ἀκοῆς αἰσθητήριον εἶναι τὸ οὖς. Τοῦτο διακρίνεται εἰς τὸ ἔξω οὖς, χρησιμεῖον εἰς τὴν

1. Ἄριστοτέλους: Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν 444ε. «Καὶ ἰχθύες καὶ τὸ τῶν ἐντόμων γένος πᾶν ἀκριβῶς καὶ πόρρωθεν αἰσθάνεται διὰ τὸ θρεπτικὸν εἶδος τῆς ὀσμῆς, ἀπέχοντα πολὺ τῆς οἰκείας τροφῆς».

πρόσληψιν τῶν ἤχων, εἰς τὸ μέσον οὖς, χρησιμεῦον εἰς τὴν ἀγωγὴν τῶν ἤχων, καὶ εἰς τὸ ἔσω οὖς, ὅπερ συνιστάμενον ἐκ τῆς αἰθούσης, τοῦ κοχλίου καὶ τῶν ἡμικυκλίων σωλήνων συντελεῖ εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἤχου. Εἶναι δὲ ὁ ἤχος τὸ δρόλογον αἰσθημα τῆς ἀκοῆς, ὅπερ προέρχεται ἐκ σωμάτων στερεῶν, ὑγρῶν ἢ ἀερίων ἐκτελούντων παλμικὰς κινήσεις ἴσης ἢ ἀνίσου ταχύτητος. Καὶ ὅταν μὲν αἱ παλμικαὶ κινήσεις εἶναι περιοδικαί, τότε καὶ τὸ γενόμενον αἰσθημα τοῦ ἤχου καλεῖται φθόγγος· ὅταν δὲ εἶναι ἀνίσου ταχύτητος καὶ ἄρρυθμοι, καλεῖται ψόφος. Τοιοῦτοι δὲ

Τὸ ἀνθρώπινον οὖς.

ψόφοι εἶναι οἱ κρότοι, οἱ γδοῦποι, οἱ θόρυβοι, οἱ βόμβοι κλπ.

Εἰς ἕκαστον φθόγγον διακρίνομεν ὕψος, ἔντασιν ἢ ἰσχὺν καὶ ποιὸν ἢ χροιάν.

Ἐξαρτᾶται δὲ τὸ μὲν ὕψος τοῦ φθόγγου ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παλμικῶν κινήσεων κατὰ 1'', ἢ ἔντασις ἐκ τοῦ πλάτους τῶν παλμικῶν κινήσεων, προερχομένου ἐκ τῆς δυνάμεως, μεθ' ἧς πλήττεται τὸ δονούμενον σῶμα, ἢ δὲ χροιά ἐκ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς δονήσεως. Ἡ διαφορὰ τῆς μορφῆς τῆς δονήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν φθόγγων, ἧτις εἶναι διάφορος εἰς τὰ διάφορα ὄργανα.

Ἡ ἰκανότης πρὸς ἐντοπισμὸν τοῦ ἤχου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς σχετικῆς

ἐντάσεως, μετὰ τῆς ὁποίας τὸ ἐρέθισμα πλήττει ἀμφοτέρω τὰ ὄτα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅταν θέλῃ νὰ προσανατολισθῇ πρὸς ἡχὸν τινα, στρέφει τὴν κεφαλὴν δεξιὰ, ἀριστερά, ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν, ὥστε ὁ ἦχος νὰ πλήττῃ μὲ τὴν αὐτὴν σχετικῶς ἔντασιν ἀμφοτέρω τὰ ὄτα.

Τὸ αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὴν ζωὴν, διότι δι' αὐτοῦ ἀντιλαμβάνομεθα τῶν ἡχῶν, τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ποιοῦ αὐτῶν, ἀπολαμβάνομεν τὴν μουσικὴν καὶ ἀποκτῶμεν συνειδήσιν τῆς γλώσσης τῶν ἄλλων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐξαγγελλομένων σκέψεων. Προσέτι διὰ τῆς ἀκοῆς ἐπιτελεῖται τὸ μέγιστον μέρος καὶ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίας.

ε) Αἰσθήματα ὁράσεως. Ὁργανον τούτων εἶναι ὁ ὀφθαλμός. Δι' αὐτῶν λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ φωτός καὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἔξω κόσμου, ἦτοι τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ, τῆς ἐκτάσεως, τῆς κινήσεως καὶ ἄλλων τοιούτων.

Ἡ ὄρασις ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἡ κυριωτέρα πηγὴ τῆς γνώσεως, ὡς καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καθώρισαν¹. Διὰ τὴν σπουδαιότητά των δὲ ταύτην οἱ ὀφθαλμοὶ δεόν νὰ κρατῶνται εἰς ὑγιεινὴν κατάστασιν, λαμβανομένης προνοίας διὰ τὴν ὀρθὴν στάσιν τοῦ σώματος, τὸν κατάλληλον φωτισμὸν κατὰ τὴν ἐργασίαν, ἐν γένει δὲ τὴν ἀποφυγὴν κοπώσεώς των.

Τὰ αἰσθήματα τῆς ὁράσεως ἢ ὀπτικὰ αἰσθήματα προκαλοῦνται, κατὰ τὴν ἄρχουσαν ἐν τῇ φυσικῇ θεωρίᾳ, δι' ἠλεκτρικῶν ἐνεργειῶν προερχομένων ἐξ ἐλαχίστων ἠλεκτρομαγνητικῶν ἀτόμων, τῶν ἡ λ ε κ τ ρ ι ὀ ν τ ω ν, τὰ ὁποῖα κινοῦνται μετὰ μεγίστης ταχύτητος εἰς τὰ καίόμενα καὶ φωτεινὰ σώματα (ἥλιον, πῦρ, τεχνητὸν φῶς) καὶ προκαλοῦσιν οὕτως ἠλεκτρικὰ κύματα, ἅτινα διαδίδονται μετὰ καταπληκτικῶς μεγάλης ταχύτητος εἰς τὸν χῶρον καὶ παράγουσιν τὰς ἀκτῖνας τοῦ φωτός.

Τὰ ἠλεκτρικὰ ταῦτα κύματα εἰσερχόμενα εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἡμῶν

1. Πλάτωνος Τίμαιος 47α: «ὄψις κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον αἰτία τῆς μεγίστης ὠφελείας γέγονεν ἡμῖν, ὅτι τῶν νῦν λόγων περὶ τοῦ παντὸς λεγομένων οὐδεὶς ἀν ποτε ἐρρήθη μήτε ἄστρα μήτε ἥλιον μήτε οὐρανὸν ἰδόντων».

¹Αριστοτέλους Μετὰ τὰ φυσικὰ 980α: «Πάντες οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει· σημειῶν δέ, ἢ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρείας ἀγαπῶνται δι' ἑαυτὰς καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἢ διὰ τῶν ὀμμάτων».

διέρχονται διὰ τοῦ βολβοῦ αὐτοῦ κατὰ νόμους ὠρισμένους, προσπίπτουσιν ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ βολβοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος καὶ δὴ εἰς τὴν κεντρικὴν ζώνην αὐτοῦ, τὴν ὠχρὰν κηλίδα, ὅπου αἱ ἀπολήξεις τοῦ ὀπτικῷ νεύρου, τὸ ὁποῖον διεγυριρόμενον μεταφέρει τὰ ἐρεθίσματα εἰς τὸ ἐν τῇ ἰνιακῇ χώρᾳ τοῦ ἐγκεφάλου ὀπτικὸν κέντρον καὶ οὕτω γεννᾶται τὸ ὀπτικὸν αἶσθημα.

Εἶδη ὀπτικῶν αἰσθημάτων. Ὑπάρχουν, ὡς γνωστόν, δύο συστήματα ὀπτικῶν αἰσθημάτων, τοῦ ἄχρου καὶ τῶν χρωμάτων

Εἶδη τοῦ ἄχρου εἶναι τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, ὡς καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαβαθμίσεις τοῦ φαινοῦ.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ λευκοῦ φωτὸς παράγονται ἐξ ἄλλου τὰ γνωστά 7 χρώματα τοῦ φάσματος, ἦτοι τὸ ἐρυθρὸν, χρυσοειδέες, κίτρινον, πράσινον, κυανοῦν, βαθὺ κυανοῦν, ἰώδες.

Ὁφείλεται δὲ ἡ αἴσθησις τοῦ ἄχρου καὶ τῶν χρωμάτων εἰς τὴν ἐν τῷ ἀμφιβληστροειδῇ ὑπαρξίν τριῶν διαφόρων ὀπτικῶν οὐσιῶν, ὧν ἡ μὲν μία συντελεῖ εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ μέλανος — λευκοῦ, ἡ δὲ τοῦ ἐρυθροῦ — πρασίνοῦ, καὶ ἡ ἄλλη τοῦ κίτρινου — κυανοῦ.

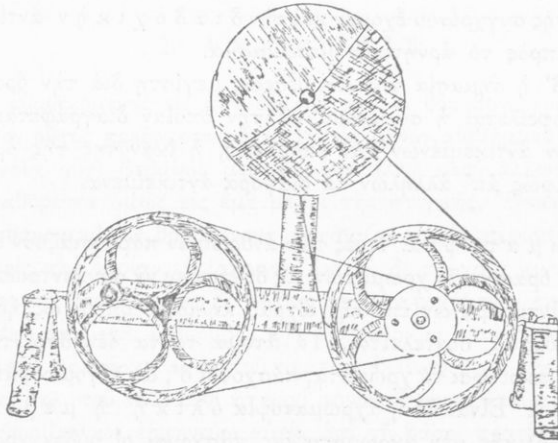
Τὰ τέσσαρα χρώματα, ἦτοι τὸ ἐρυθρὸν, τὸ πράσινον, τὸ κίτρινον, τὸ κυανοῦν, θεωροῦνται θεμελιώδη, διότι τὰ λοιπὰ εἶναι μείξεις καὶ ἀποχρώσεις αὐτῶν, π.χ. ἐκ τῆς μείξεως τοῦ ἐρυθροῦ καὶ τοῦ κυανοῦ προέρχονται τὸ ἰώδες, τοῦ ἐρυθροῦ καὶ κίτρινου τὸ χρυσοειδὲς κ.ο.κ. Ἐὰν ὅμως ἀναμείξωμεν κίτρινον καὶ κυανοῦν ἢ ἐρυθρὸν καὶ πράσινον κατ' ἴσην ἀναλογίαν, ταῦτα ἐξουδετεροῦνται δίδοντα τὸ λευκὸν χρῶμα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ καλοῦνται ταῦτα συμπληρωματικά.

Ἡ μείξις τῶν χρωμάτων, σπουδῆς χάριν, γίνεται διὰ διαφόρων μεθόδων, ἀπλουστερά τῶν ὁποίων εἶναι ἡ τῶν ἐγχρωμῶν δίσκων τοῦ Maxwell ταχέως περιστρεφόμενων ἐπὶ χειροκινήτων ἢ ηλεκτροκινήτων περιστροφῶν, ὡς ἐκ τῶν μαθημάτων τῆς φυσικῆς εἶναι γνωστόν.

Ἰδιότητες τῶν χρωμάτων. Αἱ ιδιότητες τῶν χρωμάτων εἶναι τρεῖς, τὸ ποικίον ἢ ὁτόνος διὰ τοῦ ὁποίου ἕκαστον χρῶμα διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τοῦ ἄλλου, ἡ λαμπρότης, ἦτοι ὁ βαθμὸς τῆς ζωηρότητος ἐκάστου χρώματος, καὶ ἡ πυκνότης, ἦτοι ὁ βαθμὸς τῆς καθαρότητος αὐτῶν.

Ἀντίθεσις καὶ μετεϊκίσματα. Ἐὰν ἐπ' ἐλάχιστον χρόνον ἀτενίσωμεν τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν δίσκον αὐτοῦ, στρέψωμεν δ' ἐν συνεχείᾳ τοὺς ὀφθαλμούς μας ἐπὶ λευκῆς ἢ φαιῆς ἐπιφανείας, θὰ ἴδωμεν σχηματιζομένους ἐρυθροὺς δίσκους.

Δίσκος Maxwell.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὸ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐρεθίσματος παραχθὲν αἴσθημα δὲν ἐξαφανίζεται μετὰ τὴν παῦσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ παραμένει ἐπ' ὀλίγον ἀκόμη χρόνον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, προκειμένου περὶ φωτεινῶν ἢ ἐγχρωμῶν ἀντικειμένων, ὡς εἰς τὸ παράδειγμα, λέγεται μετεϊκίσμα.

Καὶ ἐὰν μὲν τὸ μετεϊκίσμα εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ φωτεινὸν ἢ ἐγχρωμὸν ἀντικείμενον, καλεῖται θετικόν, ἐὰν δὲ ἔχη τὸ συμπληρωματικὸν αὐτοῦ χρῶμα, καλεῖται ἀρνητικόν. Τὰ ἀρνητικὰ μετεϊκίσματα γινώσκονται, ὅταν τὸ ἐρέθισμα ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ περισσότερον χρόνον (15'' - 30'') ἢ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν θετικῶν.

Συγγενὲς πρὸς τὸ μετεϊκίσμα εἶναι καὶ τὸ φαινόμενον τῆς ἀντιθέσεως.

Ἄν τις π.χ. παρατηρήσῃ τετράγωνον χρώματος πρασίνου, τοποθετημένον ἐπὶ φαιῆς ἐπιφανείας, θὰ ἴδῃ περὶ τὸ τετράγωνον ἐρυθροπλῆσιον· ἂν τὸ τετράγωνον εἶναι κυανοῦ χρώματος, θὰ σχηματισθῇ

πέριξ αὐτοῦ κίτρινον πλαίσιον κ.ο.κ., τὸ φαινόμενον τοῦτο, καθ' ὃ τὰ διάφορα χρώματα ἔχουν τὴν τάσιν νὰ προκαλοῦν πέριξ αὐτῶν τὰ συμπληρωματικὰ αὐτῶν χρώματα, καλεῖται σὺ γ χ ρ ο ν ο ς ἀντίθεσις. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς ἐρμηνεύεται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι χρώματατιθέμενα πηλοῦν ἄλλων φαίνονται φωτεινότερα καὶ ἀντιστρόφως.

Πλὴν τῆς συγχρόνου ἔχομεν καὶ τὴν δ ι α δ ο χ ι κ ῆ ν ἀντίθεσιν, ἣτις ταυτίζεται πρὸς τὸ ἀρνητικὸν μετείκασμα.

Εἶναι δ' ἡ σημασία τῆς ἀντιθέσεως μεγίστη διὰ τὴν ὄρασιν, διότι εἰς αὐτὴν ὀφείλεται ἡ σαφήνεια, μετὰ τὴν ὁποίαν διαγράφεται τὸ περιγράμμα τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐπομένως, ἡ ἰκανότης τῆς ὁράσεως νὰ διακρίνη σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ἀντικείμενα.

Ἄ χ ρ ω μ α τ ο ψ ί α. Τινὲς τῶν ἀνθρώπων παρουσιάζουν ἀνωμαλίαν ὡς πρὸς τὴν ὄρασιν τῶν χρωμάτων, μὴ δυνάμενοι νὰ συγκεντρώσωσι τὰ εἰδωλα τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ τῆς ὠχρᾶς κηλίδος, ὅπου, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ ἀκριβὴς ὄρασις συντελεῖται. Τὰ ἄτομα ταῦτα δὲν δύνανται, ὡς ἐκ τούτου, νὰ διακρίνωσι τὰ χρώματα, πάσχουσι δ', ὡς λέγομεν, ἀπὸ ἄ χ ρ ω μ α τ ο ψ ί α ν. Εἶναι δὲ ἡ ἀχρωματοψία ὀ λ ι κ ῆ ἢ μ ε ρ ι κ ῆ.

Καὶ ἐξ ὀλικῆς μὲν ἀχρωματοψίας πάσχουσι οἱ οὐδὲν χρῶμα ἀντιλαμβανόμενοι, ἐκ μερικῆς δὲ οἱ ἀδυνατοῦντες ν' ἀντιληφθοῦν ὠρισμένα μόνον χρώματα. Εἶναι δὲ ἡ μερικὴ ἀχρωματοψία 3 εἰδῶν·

α) ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν δύναται τις ν' ἀντιληφθῆ ἀκριβῶς τὸ ἐρυθρὸν (ἀχρωματοψία ἐρυθροῦ) ἢ τὸ πράσινον (ἀχρωματοψία τοῦ πρασίνου),

β) ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν πλήρως τις ἀδυνατεῖ νὰ διακρίνη τὸ ἐρυθρὸν, τὸ πράσινον ἢ καὶ τὸ ἰώδες ἐνίοτε. Ἡ μερικὴ αὕτη ἀχρωματοψία εἶναι γνωστὴ ὡς δ α λ τ ω ν ι σ μ ὅ ς, ἀπὸ τοῦ φυσιοδίφου Dalton, ὅστις πάσχων ἀπὸ ἀχρωματοψίαν τοῦ ἐρυθροῦ περιέγραψεν αὐτὴν σαφῶς,

γ) ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐλλείπει ἐντελῶς ἡ αἴσθησις τοῦ κίτρινου ἢ κυανοῦ. Ἡ μερικὴ αὕτη ἀχρωματοψία εἶναι σπανιωτέρα.

Τὴν ἀχρωματοψίαν ἐλέγχομεν διὰ πολλῶν μεθόδων, κυρίως ὅμως διὰ τῆς μεθόδου τοῦ Nagel. Κατ' αὐτὴν δίδονται εἰς τοὺς ἐξεταζομένους πίνακες φέροντες ἐν κύκλῳ στίγματα ἐγχρωμα, ἐρυθρά, πράσινα, κίτρινα, φαιά, ζητεῖται δὲ παρ' αὐτῶν νὰ δεῖξουν ποῖοι ἐκ τῶν κύκλων ἔχουν στίγματα πράσινα, ποῖοι ἐρυθρά κ.ο.κ.

Ὁ ἔλεγχος τῆς ἀχρωματοψίας ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν

βίον τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι δ' ἀπαραίτητος, προκειμένου ἰδίως νὰ κατευθύνῃ τις νέους εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ μέλλοντος ἐπαγγέλματός των, διότι ἄτομα πάσχοντα ἀπὸ ἀχρωματοψίαν ὀλικὴν ἢ μερικὴν τοῦ πρασίνου ἢ ἐρυθροῦ ἰδιαιτέρως δὲν δύνανται ν' ἀκολουθήσουν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ὁδηγοῦ αὐτοκινήτου ἢ σιδηροδρόμου, κυβερνήτου πλοίου κ.τ.θ.

2. ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

“Ὅταν εὐρισκόμενος εἰς τὴν ἐξοχὴν ἀκούω θόρυβον, χωρὶς νὰ διακρίνω πόθεν οὗτος προέρχεται, ἔχω ἀπλῶς μόνον αἰσθήματα ἀκουστικά, δηλ. στοιχεῖα οὐχὶ βεβαίως μεμονωμένα ἀλλὰ μετ' ἄλλων συνδεδευσμένα, ἀκαθόριστα ὅμως εἰς ἐμὲ μέχρι τῆς στιγμῆς. “Ὅταν ὅμως μετ' ὀλίγον αἰσθάνωμαι τὸν θόρυβον νὰ πλησιάζῃ ὅλον ἐν περισσότερον πρὸς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκομαι, ἀκούω δὲ τροχοὺς κινουμένους ἐπὶ σιδηροτροχιῶν, στρεφόμενος δὲ βλέπω καπνὸν ἐρχόμενον ἐκ τῆς κατευθύνσεως ὅθεν ἀκούεται ὁ θόρυβος καὶ ἀναγνωρίζω μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἀμαξοστοιχία τις διέρχεται ἐκ τοῦ σημείου ἐκείνου, ἔχω ἀ ν τ ἰ λ η ψ ι ν, λειτουργίαν δηλ. τοῦ νοῦ, καθ' ἣν οὐχὶ μόνον δέχομαι ἀπλῶς ἐντυπώσεις, ἀλλ' ἀναγνωρίζω καὶ ἐρμηνεύω αὐτάς ἐπὶ τῇ βάσει προτέρας πείρας.

“Ὅθεν ἀντίληψις εἶναι προσαρμογὴ εἰς τὸν κόσμον τῶν γνώσεών μου ὁμάδος αἰσθημάτων καὶ ἐρμηνεία αὐτῶν ἀναλόγως πρὸς τὴν δλην ψυχοσύνθεσίν μου¹ ἢ γενικώτερον ἅμεσος γνώσις τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου τῇ συνεργασίᾳ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων.

Πολλάκις ὄχι μόνον αἱ γνώσεις καὶ ἡ ψυχοσύνθεσις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐγγὺς περιβάλλον συντελεῖ εἰς τὴν ἀντίληψιν ἀντικειμένου ἢ φαινομένου τινός. “Ὅταν π.χ. ἐπισκεπτώμεθα διὰ πρώτην φοράν πόλιν τινὰ ἢ χώραν, εὐρισκώμεθα δὲ πρὸ ἀντικειμένων ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἀντιλαμβανόμεθα τὰ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν τῇ βοήθειᾳ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκονται.

1. Αἴσθημα καὶ ἀντίληψις. Συγκρίνοντες τὸ αἴσθημα πρὸς τὴν

1. Ἐν ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον π.χ. καταρράκτης ἢ τοπίον, ἄροτρον χρησιμοποιοῦμενον ὑπὸ γεωργοῦ, δι' ἓνα ποιητὴν εἶναι ἀφορμὴ ποιήματος, δι' ἓνα ζωγράφον εἰκόνας, δι' ἓνα φυσικὸν δύναμις παραγωγῆς ἔργου, δι' ἓνα ἀπλοῦν θεατὴν ἀφορμὴ ποικίλων σκέψεων καὶ παραστάσεων κ.λ.π.

ἀντίληψιν παρατηροῦμεν ὅτι τὸ αἶσθημα εἶναι ἡ π ρ ὶ τ ῆ συνειδητὴ ἀπάντησις εἰς ἐρεθισμά τι, ἐνῶ ἡ ἀντίληψις δ ε υ τ ἔ ρ α ἀπάντησις ἀκολουθοῦσα εἰς τὸ αἶσθημα καὶ συμπληροῦσα τὴν ἐκ τῆς πρώτης ἀπαντήσεως σχηματισθεῖσαν ἐν ἡμῖν εἰκόνα.

Αἱ ἀντιλήψεις ἐξ ἄλλου περιλαμβάνουσιν ὁμάδα αἰσθημάτων, διότι δὲν ἔχομεν ἀπλῶς ἀντίληψιν χρώματος ἢ φωτός κλπ., ἀλλὰ ἀντικείμενα φωτεινὰ ἢ ἔγχρωμα, φαινόμενα διεγείροντα περισσότερον τοῦ ἐνὸς αἰσθητήρια, ὡς ἡ θέα τῆς πτώσεως τῶν ὑδάτων τοῦ καταρράκτου, πρωῶνός περίπατος εἰς τὸ δάσος κ.τ.δ.

Εἶναι δηλ. ἡ ἀντίληψις α) σύνθετον προῖον πολλῶν αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων, ἐνῶ τὸ αἶσθημα εἶναι ἀπλοῦν γεγονός, β) ἡ ἀντίληψις ὡς συνθετωτέρα πνευματικὴ λειτουργία δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἄνθρωπον εὐθὺς ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του, ὡς συμβαίνει μὲ τὸ αἶσθημα, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ διὰ τῆς προσκτωμένης πείρας.

Τοῦτο δύναται τις ν' ἀντιληφθῆ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ νηπίου, τὸ ὅποῖον μόνον μεθ' ὀλοκλήρους ἐβδομάδας ἀντιλαμβάνεται τῶν πραγμάτων παρὰ τὰ ἄπειρα ἐρεθίσματα καὶ αἰσθήματα, τὰ ὅποια εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔχει.

2. Εἶδη ἀντιλήψεων. Ἀντιλήψεων ἔχομεν δύο εἶδη α) τὰς ἐξ ὠ τ ε ρ ι κ ᾶ ς ἢ κατ' αἶ σ θ η σ ι ν ἀντιλήψεις, τῶν ἐξωτερικῶν τουτέστιν ἀντικειμένων, τραπέζης, αὐτοκινήτου, τοποθεσίας κλπ., αἵτινες πάλιν διακρίνονται εἰς ὀπτικὰς, ἀπτικὰς κλπ. ἀναλόγως τοῦ αἰσθητηρίου ἐξ οὗ προέρχονται, β) τὴν ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ῆ ν ἢ τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰ ἐν ἡμῖν ψυχικὰ φαινόμενα, ἥτοι χαρᾶς, λύπης, θυμοῦ, διαταραχῆς ἢ ἡρεμίας ἐσωτερικῆς κλπ.

3. Ἀντίληψις καὶ συνθετικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων, ἰδίᾳ δ' ἐκ τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας τῆς ἀντιλήψεως ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου, καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ ἀντίληψις δὲν εἶναι ἀ π λ ῶ ς τὸ σ ὺ ν ο λ ο ν τ ῶ ν ἐπὶ μέρους αἶ σ θ η μ ᾶ τ ω ν, ὡς ἡ ψυχολογία τῶν στοιχείων ἄλλοτε ἐδίδασκε, ἀλλ' εἶναι π ρ ο ῖ ὶ ὶ ο ν σ υ ν θ ε τ ι κ ῆ ς ἐ π ε ν ε ρ γ ε ῖ α ς π ο λ λ ῶ ν π α ρ α γ ὶ ν τ ω ν, τ.ἔ. κατ' αἶσθησιν ἀντιλήψεων, προηγούμενης πείρας καὶ ἰδιαιτέρας ψυχοσυνθέσεως ἐκάστου ἀτόμου.

Τοῦτο πειραματικῶς δύναται ν' ἀποδειχθῆ διὰ παροχῆς τοῦ αὐτοῦ

έρεθίσματος, π.χ. εικόνων τῶν 4 ἐποχῶν τοῦ ἔτους, εἰς πρόσωπα διαφόρου μορφώσεως, φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ ψυχοσυνθέσεως συνοδευομένου ὑπὸ τῆς ἐρωτήσεως· ποῖα ἡ ἐντύπωσίς σας ἐκ τῆς εἰκόνας αὐτῆς; Γράψατε.

4. Αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων πλάναι. α) Π α ρ α ἰ σ θ η σ ι ε ς καὶ ψ ε υ δ α ἰ σ θ η σ ῖ α. Θὰ σᾶς ἔχη πολλάκις συμβῆ, ὅταν εὕρισκεσθε ἐν ἀναμονῇ προσώπου τινος καὶ ἔχετε ἐστραμμένον τὸ βλέμμα σας πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, ὅθεν συνήθως ἔρχεται, νὰ νομίζετε ὅτι ἀναγνωρίζετε μακρόθεν τὸ ἀναμενόμενον πρόσωπον εἰς οἰονδήποτε ἄνθρωπον τοῦ αὐτοῦ φύλου, ἐρχόμενον ἐκεῖθεν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὴν στιγμὴν ἐκείνην εὕρισκεσθε εἰς τοιαύτην ψυχικὴν διάθεσιν, ὥστε νὰ ταυτίσετε τὰς νέας ἐντυπώσεις πρὸς τὰς ἤδη γνωστὰς ὑμῖν παραστάσεις καὶ νὰ σχηματίζετε οὕτως ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις.

Εἰς ἄλλας πάλιν περιπτώσεις ὁ ἄνθρωπος εὕρισκόμενος ὑπὸ τὸ κράτος ζωηρᾶς ἐντυπώσεως, ἰδιαιτέρως δ' ὅταν ὁ ἐσωτερικὸς αὐτοῦ κόσμος εἶναι τεταραχμένος ἀναλόγως τῆς αἰτίας, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὴν ψυχικὴν ταραχὴν, ἔχει ἀντίληψιν ἀντικειμένων ἢ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀποδίδει εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον χωρὶς πράγματι νὰ ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῷ.

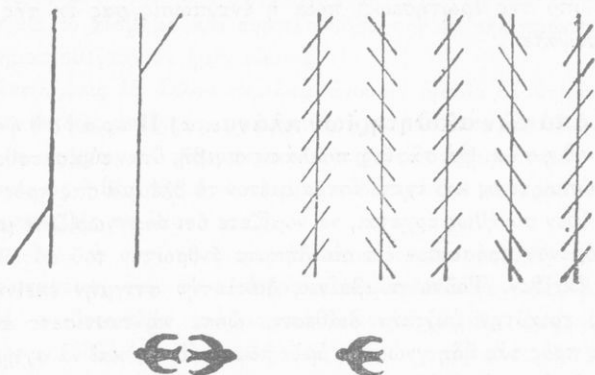
Οὕτω π.χ. περιπατῶν καθ' ὁδὸν ἀντιλαμβάνεται τοὺς ὄπισθεν αὐτοῦ ἐρχομένους ὡς καταδιώκοντας αὐτόν, ἢ διερχόμενος ἐκ νεκροταφείου βλέπει φαντάσματα ἀπειλοῦντα αὐτόν.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐρεθισμὸς κατ' αἰσθησιν προκαλεῖ ἀντίληψιν ὅλως ἄσχετον πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἔχομεν τὸ φαινόμενον τῆς π α ρ α ἰ σ θ ἡ σ ε ω ς.

Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως, κατὰ τὴν ὁποίαν εὕρισκόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος ζωηρᾶς ἐντυπώσεως προβάλλομεν αὐτὴν πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐκλαμβάνομεν αὐτὴν ὡς κατ' αἰσθησιν εἰκόνα, ἔχομεν τὸ φαινόμενον τῆς ψ ε υ δ α ἰ σ θ η σ ῖ α ς.

β) Γ ε ω μ ε τ ρ ι κ ἰ π λ ἄ ν α ἰ. Πρὸς τὰς παραισθήσεις συνδέονται καὶ αἱ γνωστόταται γεωμετρικαὶ πλάναι, καθ' ἃς μῆκη γραμμῶν, γωνιῶν μεγέθη καὶ ἀναλογίαι μορφῶν δύνανται πειραματικῶς νὰ μεταβάλ-

λωνται, ὥστε νὰ παράγωσι μεγαλύτερους ἢ μικροτέρους βαθμοὺς ἀπάτης.

Γεωμετρικὰ πλάναι.

5. Ἀντίληψις χώρου καὶ χρόνου. Ἐπειδὴ ἡ ἀντίληψις τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων δὲν εἶναι δυνατὸν ἄλλως νὰ νοηθῇ εἰμὴ μόνον ἐντὸς χώρου καὶ χρόνου, διότι τὰ μὲν ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πάντα κατέχουσι χώρον, τὰ δὲ φαινόμενα τελοῦνται ἐν χρόνῳ, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἐν ὀλίγοις τὰ περὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

1) Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου. Τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ ὁ ὄγκος τῶν ἀντικειμένων, ἡ ἔκτασις, ἡ κίνησις καὶ ἡ κατεύθυνσις αὐτῶν εἶναι ιδιότητες τοῦ χώρου, ἡ δ' ἀντίληψις αὐτῶν ἐπιτελεῖται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, κυρίως α) διὰ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως, καὶ β) διὰ τῆς ὁράσεως, ἐλάχιστα δὲ καὶ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων.

Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου διὰ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως εἴπομεν προηγουμένως ὁμιλοῦντες περὶ τῶν αἰσθήσεων. Πῶς ὅμως ἡ ὄρασις συμβάλλει εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου;

Ὁ ὀφθαλμὸς δὲν εἶναι μόνον ὄργανον ὀπτικόν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὄργανον κινῆσεως, κινεῖται δηλ. καὶ δὴ κυκλοτεροῶς, τῇ βοθητικῇ ζευγῶν μυῶν καὶ βοθεῖ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς μορφῆς τῶν ἀντικειμένων καὶ τοῦ τρισδιαστάτου αὐτῶν, τῆς ἐκτάσεως, τῆς ἀποστάσεως, τοῦ βάθους.

Ἀντίληψις τῆς ἀποστάσεως. Εἰς τοῦτο συμβάλλει ἡ λεγομένη προσαρμοστικὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἥτοι ἡ ἰκανότης αὐτοῦ νὰ βλέπῃ μὲ πᾶσαν δυνατὴν ἀκρίβειαν ὄχι μόνον τὰ πλησίον, ἀλλὰ καὶ τὰ μακρὰν αὐτοῦ ἀντικείμενα, παρακολουθεῖ δὲ ταῦτα κινούμενα διὰ συμμετρου μεταβολῆς καὶ κυρτότητος τοῦ φακοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Ἀντίληψις τοῦ βάθους. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ σχηματίζονται μόνον ἐπίπεδοι εἰκόνες. Πῶς συμβαίνει ὅμως νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν τῶν τριῶν διαστάσεων ἢ τοῦ βάθους αὐτῶν;

Ἐκτεταμένη ἔρευνα ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπεκάλυψεν ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι καὶ δῆ:

α) ἡ ἀμφοπία, διὰ τῶν δύο δηλ. ὀφθαλμῶν ὄρασις. Κατὰ τὴν ὄρασιν ταύτην τῶν ἀντικειμένων δὲν σχηματίζονται εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐντελῶς ὅμοιοι εἰκόνες, ἀλλὰ κατὰ τι διαφόροι, ἀμφοπικὴ παράλλαξις. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἕκαστος τῶν ὀφθαλμῶν βλέπει τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ διαφόρου θέσεως καὶ δῆ ὁ ἀριστερὸς τὸ ἀριστερόν, ὁ δὲ δεξιὸς τὸ δεξιὸν αὐτοῦ μέρος.

β) ἡ ἐπιβράχυνσις τῆς προοπτικῆς, ἥτοι τῶν ἄκρων τῶν προσθίων ἐπιφανειῶν τῶν ὄρωμένων ἀντικειμένων,

γ) ἡ ἐλάττωσις εἰς μέγεθος τῆς εἰκόνας ἐν τῷ ἀμφιβληστροειδεῖ, ἐφ' ὅσον μεγεθύνεται ἡ ἀπόστασις,

δ) ἡ ἐπίβασις, λόγω τῆς ὁποίας τὰ μικρότερον ἀπὸ τοῦ παρατηρητοῦ εὐρισκόμενα ἀντικείμενα, φαίνονται ὅτι καλύπτονται ἐν μέρει ὑπὸ τῶν πλησιέστερον αὐτοῦ εὐρισκομένων,

ε) ἡ φωτοσκιὰ, ἐναλλαγὴ σκιᾶς καὶ φωτός, πολλὴν χρῆσιν τῆς ὁποίας κάμνουν οἱ καλλιτέχναι καὶ δῆ οἱ ζωγράφοι πρὸς παράστασιν τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ ἐπεπέδου ἐπιφανείας, ὡς εἶναι οἱ ζωγραφικοὶ πίνακες.

Ἡ σπουδαιότης τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου. Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου εἶναι τι ἀπαραίτητον εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν ἀρμονικὴν προσαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ τὴν ἀσφάλειαν καὶ ἀκεραιότητα τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῇ τις τί θὰ συνέβαινε, ἂν οἱ ἄνθρωποι, ἰδίᾳ δὲ οἱ ὀδηγοὶ τῶν διαφόρων ὀχημάτων, δὲν ἤσαν εἰς θέσιν νὰ ὑπολογίσωσι τὴν ἀπόστασιν ἄλλου τινὸς τροχοφόρου ἐρχομένου ἐκ τῆς ἀντιθέτου φορᾶς ἢ ἐμποδίου σοβαροῦ, τὸ

ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ παρακάμψωσι. Ὁ κόσμος θὰ μετεβάλλετο εἰς κόλασιν ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων δυστυχημάτων, τῶν ὁποίων καθημερινῶς θὰ ἐγενόμεθα μάρτυρες.

Ἄλλὰ καὶ ἡ γνῶσις τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου, εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸν ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμὸν τῶν νέων, διότι ἐπαγγέλματα, ὡς τοῦ σχεδιαστοῦ, τοῦ ἀρχιτέκτονος κ.ἄ. ἀπαιτοῦσι, πλὴν ἄλλων, νὰ ἔχη τις περισσότερον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὴν ἱκανότητα πρὸς ἀντίληψιν τῶν ἐπιφανειῶν καὶ τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων.

2) Ἡ ἀντίληψις τοῦ χρόνου. «Οὐκ ἔστιν ἄνευ κινήσεως καὶ μεταβολῆς χρόνος» εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ πάλιν «τότε φαινόμενα γεγονέναι χρόνον, ὅταν τοῦ προτέρου καὶ τοῦ ὑστέρου ἐν τῇ κινήσει αἴσθησιν λάβωμεν».

Ἐκ τῆς κινήσεως ἢ τῆς μεταβολῆς τ.ἔ. τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου, τῶν ἀστέρων, τῆς σελήνης, τῆς διαδοχῆς νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἔχομεν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου.

Ἐπίσης ἐκ τῆς διαδοχῆς ἐν ἡμῖν διαφορῶν γεγονότων τοῦ βίου π.χ. τῆς πρώτης εισόδου εἰς τὸ σχολεῖον, τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας ἀπεκτίσαμεν εἰς αὐτό, τῆς προσπαθείας μας πρὸς ἄνοδον, τῆς σχολικῆς μας ζωῆς εἰς τὸ γυμνάσιον καὶ ἔξω αὐτοῦ, ἐκδρομῶν, ταξιδιῶν, κλπ. ἔχομεν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου.

Τοῦ χρόνου ἕρα ἡ ἀντίληψις σχηματίζεται διὰ τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς, διότι διὰ τοῦ ἀπολύτως κενοῦ χρόνου, ἄνευ ἐσωτερικῆς μεταβολῆς καὶ διαδοχῆς ἐντυπώσεων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν, ὡς συμβαίνει κατὰ τὸν βαθὺν ὕπνον.

Ἄλλὰ μόνη ἡ μεταβολὴ καὶ ἡ διαδοχὴ δὲν εἶναι ἀρκετὴ. Διὰ νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν χρόνου εἶναι ἀνάγκη αἱ εἰκόνες τῶν μεταβαλλομένων πραγμάτων νὰ παριστῶνται σαφῶς ἐν τῇ συνειδήσει ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς διαδοχῆς καθ' ὀρισμαμένην τάξιν ἄλλως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν χρόνου, ὡς συμβαίνει εἰς ὀρισμένα ψυχοπαθῆ ἄτομα.

Χρόνου διακρίνομεν δύο εἶδη, ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικόν. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκριβῶς νὰ μετρηθῇ. Ὁ δεύτερος ὅμως μετρεῖται ἀκριβῶς διὰ τῶν παντὸς εἶδους χρονομέτρων.

Συμβολὴ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου. Εἰς

τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου ὡς καὶ εἰς τὴν τοῦ χρόνου συμβάλλουσιν, ὡς εἶναι εὐνόητον, πᾶσαι αἰ αἰσθήσεις, ἀλλὰ πλὴν τούτων καὶ αἰ ἀνώταται πνευματικαὶ λειτουργίαι καὶ δὴ ἡ μνήμη, ἡ ὁποία ἀναπλάσσει τὸ παρελθὸν καὶ συνδέει αὐτὸ πρὸς τὸ παρὸν, ἡ φαντασία, ἡ ὁποία βοήθει εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ μέλλοντος καὶ τοῦ ἀπείρου, ἀλλὰ καὶ τὸ συναίσθημα καὶ ἡ βούλησις καὶ ἡ ὅλη ψυχικὴ διάθεσις.

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς καθημερινῆς πείρας ὅτι, ὅταν ὑπάρχη ἐναλλαγὴ ἐντυπώσεων καὶ μάλιστα εὐαρέστων, ὡς συμβαίνει ὅταν ἔχωμεν μίαν εὐχάριστον ἀπασχόλησιν ἢ ταξιδεύωμεν διὰ νὰ γνωρίσωμεν νέας πόλεις ἢ χώρας, ὁ χρόνος φαίνεται ὅτι ρέει ταχύτερον· καὶ τοῦτο διότι ἡ ταιαύτη εὐαρέστος ἐναλλαγὴ πολλῶν νέων ἐντυπώσεων ἐλάττει τὴν προσοχὴν καὶ γεννᾷ τὸ διαφέρον.

Τοῦναντίον ὁ χρόνος φαίνεται μακρὸς, ὅταν τὰ συνήθη μόνον γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς διαδέχωνται ἀλλήλα κατὰ τὴν αὐτὴν ὁμοίομορφον τάξιν, ἢ ἂν οὐδεμίαν ἀπασχόλησιν ἔχη ὁ ἄνθρωπος, ὅποτε γεννᾶται τὸ συναίσθημα τῆς ἀνίας. Ἐπίσης μακρὸς φαίνεται ὁ χρόνος εἰς περιπτώσεις προσδοκίας καὶ δὴ κατὰ τὰς τελευταίας αὐτῆς στιγμάς, εἰς περίπτωσιν πόνου καὶ ἄλλας παρομοίας, ὅποτε ἡ προσοχὴ στρέφεται ἐξ ὀλοκλήρου πρὸς τὸ προσδοκώμενον ἢ τὸν πόνον.

Αὕτη εἶναι ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν λέγομεν πολλάκις εἰς τὸν αἰσθανόμενον πόνον «μὴ σκέπτεσαι αὐτὸ διαρκῶς» ἢ καταβάλλομεν οἱ ἴδιοι προσπάθειαν νὰ στρέψωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν.

Ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνάμνησιν μακρὰ φαίνονται τὰ διαστήματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν γνῶσιν πολλῶν, ἐνῶ ἀντιθέτως βραχύτατα ἐκεῖνα, κατὰ τὰ ὁποῖα ὀλίγα ἢ οὐδὲν ἐμάθομεν.

6. Παρατηρητικότης. Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἀντιλήψεως καὶ γενικῶς ἐκ τῶν περὶ αὐτῆς λεχθέντων δύναται τις νὰ κατανοήσῃ ὅτι, διὰ νὰ ἔχη ἀντίληψιν, διὰ ν' ἀναγνωρίσῃ καὶ ἐρμηνεύῃ τ.ἔ. τὰς λαμβανομένας ἐντυπώσεις ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προτέρας αὐτοῦ πείρας, ἀπαιτεῖται ἐπὶ τινὰ χρόνον καὶ ἡ λειτουργία τῆς προσοχῆς, ἀπαιτεῖται δηλ. προσεκτικὴ παρατήρησις καὶ ταύτισις τῶν νέων ἐντυπώσεων πρὸς τὰ ἥδη ἐν ἡμῖν ὑπάρχοντα στοιχεῖα.

Ἡ ἰκανότης αὕτη, σημαντικωτάτη διὰ τὴν ὀρθὴν γνῶσιν τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου, καλεῖται *παρατηρητικότης*.

Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν πάντες εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἀνεπτυγμένην

τὴν ἱκανότητα ταύτην καὶ δι' ἄλλους λόγους, ὡς ἡ εὐφυΐα, τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, ἡ ἡλικία, τὸ φύλον, ἀλλὰ καὶ διότι τινὲς ἐξ αὐτῶν δὲν ἀσχοῦνται ἐπαρκῶς εἰς τὸ παρατηρεῖν.

Ἐκ γενομένων ἐρευνῶν διεπιστώθη ὅτι ἡ παρατηρητικότης:

1) ἀξάνει σὺν τῇ ἡλικίᾳ, οὐχὶ ὅμως μὲ τὸν αὐτὸν δι' ὅλα τὰ ἄτομα ρυθμὸν, ἐξαρτωμένη καὶ ἐκ τῆς βαθμίδος τῆς εὐφυΐας αὐτῶν,

2) εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη εἰς τὰ ἄρρενα ἢ τὰ θήλεα, τὰ ὁποῖα σημειωτέον ἐνδιαφέρονται περισσότερον περὶ προσώπων,

3) δύναται ν' ἀυξηθῇ διὰ τῆς ἀσκήσεως.

Συμβάλλουν δὲ εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς παρατηρητικότητος:

α) ὁ ἐθισμὸς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας εἰς παρατήρησιν καὶ περιγραφὴν τῶν παρατηρουμένων,

β) ἡ διόρθωσις ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀτόμου τῶν ὑπ' αὐτοῦ περιγραφέντων πρὸς ἔλεγχον τῆς παρατηρητικότητός του,

γ) ἡ συστηματικὴ παρατήρησις π.χ. τοῦ ὄλου πρῶτον καὶ τῶν ἐπὶ μέρους κατόπι μίᾳ εἰκόνας,

δ) ἡ διέγερσις τοῦ διαφέροντος, δεδομένου ὅτι τοῦτο δημιουργεῖ ἀρίστας προϋποθέσεις διὰ τὴν παρατήρησιν,

ε) ἡ χρῆσις τῆς ἰχνογραφίας καὶ πλαστικῆς, διότι δι' αὐτῶν, προσπαθῶν τις ν' ἀποδώσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβέστερον ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, προσέχει περισσότερον εἰς τὰς λεπτομερείας αὐτῶν.

Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν παρατηρητικότητα ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀκριβείαν τῆς ἀποδόσεως τῶν λεπτομερειῶν ἢ τοῦ συνόλου ἀντικειμένου τινός, ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ ὑφ' ἐκάστου ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς ψυχοσυνθέσεως¹ ἢ τοῦ τύπου τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ὡς περαιτέρω εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ προσωπικότητος καὶ χαρακτῆρος διαλαμβάνομεν.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Τί εἶναι τὰ ἐγκεφαλικά κύματα καὶ ποία ἡ σημασία των;
2. Ποία ἡ σημασία τῶν αἰσθήσεων θερμοκρασίας, πίεσεως, πόνου, ἀφῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον;
3. Ποία ἡ σημασία τῆς αἰσθήσεως τῆς ἰσορροπίας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου;

1. Πρβλ. καὶ σελ. 47 σημ. 1.

4. Ποία ἢ σημασία τῆς γέυσεως, ἀσφρήσεως, ἀκοῆς καὶ ὁράσεως;
5. Διατί, ὅταν πίνωμεν δυσάρεστον φάρμακον, κλείομεν τοὺς ὀφθαλμούς μας ἢ κλείομεν τὴν μύτην μας;
6. Παρατηρήσατε ἐπὶ δύο δευτερόλεπτα ἔγχρωμον ἀντικείμενον, ἔπειτα στρέψατε τὸ βλέμμα σας ἐπὶ λευκῆς ἢ φαιῶς ἐπιφανείας π.χ. τοῦ τοίχου. Περιγράψατε τί παρατηρεῖτε. Ἐπαναλάβετε τὸ αὐτὸ παρατηροῦντες τὸ ἀντικείμενον ἐπὶ ἐν περίπυον λεπτόν.
7. Ἐὰν σᾶς ἐζητεῖτο νὰ γράψετε ἔκθεσιν ἐπὶ τῇ βάσει ὀρισμένης εἰκόνας, διατί ἢ ἔκθεσίς σας αὕτη θὰ διέφερε οὐσιαστικῶς ἀπὸ τὰς ἐκθέσεις ἄλλων συμμαθητῶν σας;
8. Ἀναφέρατε περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἐπλανήθητε ἐκ φαινομένου τινός. Εἰς ἐκάστην τῶν περιπτώσεων σας ἀναγράψατε ἂν αὕτη προῆλθεν ἀπὸ φυσιολογικὴν, φυσικὴν ἢ ψυχολογικὴν αἰτίαν.
9. Πῶς ἀσκεῖται ἡ παρατηρητικότητα;
10. Πῶς συμβαίνει ν' ἀντιλαμβανόμεθα τὰς τρεῖς διαστάσεις ἢ τὸ βάθος τῶν ἀντικειμένων, ἐφ' ὅσον τὰ σχηματιζόμενα ἐν τῷ ἀμφιβληστροειδεῖ εἶδωλα αὐτῶν εἶναι ἐπίπεδα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Π Α Ρ Α Σ Τ Α Σ Ι Σ

1. **Ἔννοια — ὀρισμός.** Ὅταν διὰ πρώτην φοράν εἶδετε τὸ φαινόμενον τοῦ οὐρανοῦ τόξου, ἢ εἰκὼν αὐτοῦ ἐσχηματίσθη ἐντὸς ὑμῶν, ἐπειδὴ δὲ σᾶς ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν, ἐσχηματίσθη ἐν πάσῃ δυνατῇ λεπτομερείᾳ. Οὕτως, ἐὰν κλείσητε τοὺς ὀφθαλμούς σας ἢ ἂν μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἐβδομάδας κλπ. γίνῃ περὶ αὐτοῦ λόγος, ἢ εἰκὼν τοῦ οὐρανοῦ τόξου σχηματίζεται καὶ πάλιν ἐν ὑμῖν μετὰ τὴν αὐτὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ζωηρότητα.

Ἐπίσης ἐκ τῆς περιγραφῆς τοπίου ἢ τῆς ἀναγνώσεως ἱστορικῶν γεγονότων δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν εἰκόνα τοῦ τοπίου ἢ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἔχωμεν ἄμεσον ἀντίληψιν αὐτῶν.

Αἱ πνευματικαὶ αὐταὶ εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι σχηματίζονται ἐν ἡμῖν εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει ἐρεθισμάτων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει ἐρεθισμάτων ἔσωθεν προερχομένων λέγονται **π α ρ α σ τ ᾶ σ ε ι ς**.

2. **Εἶδη καὶ ιδιότητες τῶν παραστάσεων.** Αἱ παραστάσεις εἶναι πολλῶν εἰδῶν καὶ διακρίνονται :

- 1) κατὰ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, ἢ ὅποια παράγει αὐτάς,
- 2) κατὰ τὰς αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι συντελοῦν εἰς τὴν γένεσιν αὐτῶν,
- 3) κατὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν αἱ παραστάσεις εἶναι :

α) **κ α τ' α ἴ σ θ η σ ι ν.** Αὐταὶ γεννῶνται ἐξ ἀντικειμένων, φαινομένων κλπ., ἐφ' ὅσον ταῦτα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν.

β) **ἐ ξ ἄ ν α μ ν ἡ σ ε ω ς.** Γεννῶνται δ' ἐκ τῶν ἄλλοτε σχηματισθεισῶν ἐν ἡμῖν εἰκόνων ἀντικειμένων, φαινομένων, γεγονότων κλπ., ὡς τὸ παράδειγμα τοῦ οὐρανοῦ τόξου, ἀκουσθείσης ἄλλοτε μελωδίας ἢ συμβάντος τοῦ ὁποίου ἄλλοτε ἐγενόμεθα μάρτυρες,

γ) **ἐ κ φ α ν τ α σ ῖ α ς.** Ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα, γεγονότα κ.τ.θ., τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας, ὡς εἰς τὰ παραδείγματα τῶν παραστάσεων τῶν σχηματιζομένων ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἱστορικῶν γεγονότων, περιγραφῆς τοπίων ἢ ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς

χωρῶν, περιγραφῆς φυτῶν ἢ ζώων παρελθουσῶν γεωλογικῶν ἐποχῶν.

Κατὰ τὰς αἰσθήσεις αἱ ὁποῖαι συντελοῦν εἰς τὴν γένεσιν αὐτῶν, αἱ παραστάσεις διακρίνονται εἰς ἀκουστικάς, ὀπτικάς κλπ.

Κατὰ τὴν σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν τέλος αἱ παραστάσεις ἐμφανίζουσι διαφόρους βαθμούς, ἄλλαι δηλ. ἐξ αὐτῶν εἶναι περισσότερον καὶ ἄλλαι ὀλιγώτερον σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς ἢ ἄρτιαι. Ὀλιγώτερον σαφεῖς ἢ μᾶλλον ἐλλιπεῖς εἶναι αἱ παραστάσεις τῶν παιδίων καὶ τῶν ἀπαιδύτων ἀνθρώπων κυρίως. Ἄλλ' εἰς τὸν σχηματισμὸν σαφῶν καὶ ἀρτίων παραστάσεων συντελοῦσι καὶ ἡ γενικὴ ἱκανότης πρὸς μάθησιν καὶ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἀσκήσις, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ συμβολὴ ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων αἰσθήσεων. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ σχολεῖα γίνεται χρῆσις διαφόρων ἐποπτικῶν μέσων, εἰκόνων καὶ ὀργάνων.

Αἱ ἀρτιώταται καὶ τελειόταται παραστάσεις ὀνομάζονται ἐποπτεῖαι. Εἶναι δὲ καὶ αὗται κατ' αἴσθησιν, ὡς π.χ. ἡ ἐποπτεία τοῦ Παρθενῶνος, τὴν ὁποίαν σχηματίζω κατόπιν προσεκτικῆς παρατηρήσεως αὐτοῦ, ἢ ἐκφαντασίας ὡς π.χ. τῶν πυραμίδων τῆς Αἰγύπτου, τὰς ὁποίας μόνον ἐξ ὅσων ἀνέγνωσα ἢ ἤκουσα γνωρίζω.

3. Εἰδικὴ ἱκανότης. Ἄτομά τινα καὶ μάλιστα παιδία ἢ ἔφηβοι ἔχουσι τὴν ἱκανότητα νὰ μετατρέπουν παράστασιν τινα, ἀηδοῦς φαγητοῦ λ.χ., εἰς αἴσθημα ἢ ἀντίληψιν, ἐκ μόνης δὲ τῆς παραστάσεώς του νὰ αἰσθάνωνται τάσιν πρὸς ἔμετον, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασαν, ὅταν τὸ πρῶτον ἔσχον ἀντίληψιν τοῦ φαγητοῦ τούτου. Ἐχουσι δηλ. τὰ ἄτομα ταῦτα τὴν ἱκανότητα νὰ προβάλλωσι πρὸς τὰ ἔξω τὰς παραστατικὰς εἰκόνας καὶ νὰ μετατρέπωσιν αὐτὰς εἰς αἰσθήματα ἢ ἀντιλήψεις. Ἡ ἱκανότης αὕτη ὀνομάζεται εἰδητικὴ (εἶδος — εἰκὼν). Εἶναι δὲ τοσοῦτον ἀνεπτυγμένη εἰς τινα ἄτομα, ὥστε ταῦτα καὶ ἐκουσίως νὰ ἀναπλάττουσι ὀρισμένας παραστάσεις, ὡς συμβαίνει κυρίως εἰς τινὰς ζωγράφους, γλύπτας ἢ ἄλλους καλλιτέχνας, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται χωρὶς νὰ ἔχωσιν πάντοτε πρὸ αὐτῶν τὸ πρότυπον ἐκ τοῦ ὁποίου ἐνεπνεύσθησαν.

4. Συνειρμὸς καὶ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων. Ὅταν μετὰ πολλὰ ἔτη ἐκ τῆς ἀποφοιτήσεώς σας ἐκ τοῦ σχολείου συναντήσετε παλαιὸν συμμαθητὴν ἢ συμμαθήτριάν σας, ἔρχεται αὐτομάτως, εἰς τὸν νοῦν σας πλῆθος παραστάσεων σχετιζομένων μετὰ τὴν σχολικὴν σας ζωὴν, τοὺς καθηγητὰς σας, τὴν τάξιν σας κ.ο.κ.

Ἐάν ἐπίσης συναντήσετε πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐγνωρίσατε πρὸ καιροῦ εἰς γεῦμα ἢ δεξιῶσιν, ἔρχονται καὶ πάλιν εἰς τὸν νοῦν σας πλεῖσται παραστάσεις σχετικαὶ μὲ τὴν οἰκίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγένετο ἡ δεξιῶσις, τὴν πολυτέλειαν π.χ. τῶν ἐπίπλων ἢ τὴν διακόσμησιν αὐτῆς, σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τοὺς προσκεκλημένους, τοὺς οἰκοδεσπότας καὶ τὰ λαβόντα χώραν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δεξιῶσεως.

Ἐκ τῶν ἀναφερθέντων παραδειγμάτων εἶναι φανερόν ὅτι αἱ παραστάσεις δὲν εἶναι μεμονωμέναι, ἀλλὰ συνυπάρχουσιν ἐν ἡμῖν μόνον κατ' εὐρύτερα ἢ στενώτερα σύνολα, τὰ ὁποῖα συναπετελέσθησαν, ὡς ἀπὸ τοῦ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλους εἶναι γνωστόν, οὐχὶ τυχαίως, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων κανόνων τῇ ἐπενεργείᾳ τοῦ ἐ γ ὡ , τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν βραδύτερον εἰς τὸ περὶ προσωπικότητος κεφάλαιον, ἔχει ὀργανωτικὴν ἱκανότητα.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον, ὅταν μία παράστασις ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν μνήμην μας, ἐπανερχονται ὡς εἰς κινηματογραφικὴν ταινίαν καὶ ἄλλαι συνδεθεῖσαι κατὰ τινὰ τρόπον πρὸς αὐτὴν παραστάσεις.

Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων μεταξύ των κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἀναφερθέντα τρόπον λέγεται *συνειρμός*, ἢ δ' ἀνάκλησις αὐτῶν εἰς τὸν νοῦν μας καθ' ὠρισμένην σειρὰν *ἀνάπλασις* ἢ *ἀφομοίωσις* τῶν παραστάσεων.

5. Νόμοι τοῦ συνειρμοῦ. 1) Νόμος τῆς ὁμοιότητος. Ἡ παράστασις ἀτόμου, τὸ ὁποῖον ἐγνώρισα εἰς φιλικὴν συγκέντρωσιν, ἀναπλάσσει τὴν παράστασιν καὶ ἄλλων ἀτόμων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο εἰς τὴν συγκέντρωσιν.

Ἡ περιγραφὴ ὠραίου τοπίου ὑπὸ τινος, ὁ ὁποῖος μόλις ἐπέστρεψεν ἐκ τοῦ ταξιδίου του εἰς ὄρεινὴν τινὰ περιοχὴν τῆς Πελοποννήσου, φέρει εἰς τὸν νοῦν μου παρόμοια τοπία, τὰ ὁποῖα ἐγνώρισα κατὰ πρόσφατον ταξιδίόν μου εἰς τὴν Β. Ἑλλάδα.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἢ σύνδεσις τῶν παραστάσεων ἐν ἡμῖν καὶ ἡ ἀνάπλασις αὐτῶν τελεῖται ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος ἢ συγγενείας αὐτῶν.

Ὁ νόμος οὗτος ἢ τρόπος τοῦ συνειρμοῦ, καθ' ὃν παραστάσεις ὅμοιαι ἢ συγγενεῖς συνδεόμεναι ἀναπλάσσονται ἀμοιβαίως, καλεῖται *νόμος τῆς ὁμοιότητος*.

Εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ἡ ὁμοιότης μεταξὺ τῶν ἀναπλασσομένων

παραστάσεων δὲν εἶναι ἡ ἀπλῶς ἀ ν α λ ο γ ί α, ὡς π.χ. ἡ παράστασις τοῦ ἀεροπλάνου καὶ ἵπταμένου πτηνοῦ.

2) Νόμος τῆς ἀντιθέσεως. Ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πόλιν μετὰ ὀλιγοήμερον παραμονὴν εἰς ὠραίαν ἐξοχὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ θέρους συχνότατα ἀναπολοῦμεν τὸν καθαρὸν ἀέρα τῆς ἐξοχῆς, τὸ δροσερὸν ὕδωρ τῆς πηγῆς καὶ τοὺς ὠραίους καρπούς, τοὺς ὁποίους ἐτρῶγομεν κόπτοντες αὐτοὺς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν δένδρων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πλήρη μικροβίων ἀτμόσφαιραν τῆς πόλεως, τὴν ἔλλειψιν πάγου κ.ἄ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ παράστασις μεγαλοπρεποῦς ἐξοχικῆς οἰκίας προαστίου τῶν Ἀθηνῶν ἀναπλάσσει τὴν παράστασιν μικρᾶς ἀγροτικῆς κατοικίας, ἡ παράστασις νάνου τοῦ γίγαντος, ἀγρίου τῆς Ἀφρικῆς τὴν τοῦ λευκοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου κ.ο.κ.

Ὁ τρόπος οὗτος ἡ νόμος τοῦ συνειρμοῦ, κατὰ τὸν ὅποιον παραστάσεις ἀντίθετοι συνδεόμεναι ἐν ἡμῖν ἀναπλάσσουν ἀλλήλας, καλεῖται νόμος τῆς ἀντιθέσεως.

3) Νόμος τῆς συναφείας ἐν χώρῳ. Ὄταν δοθείσης ἀφορμῆς φέρω εἰς τὸν νοῦν μου τὴν οἰκίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξῆσα κατὰ τὴν παιδικὴν μου ἡλικίαν, ἡ παράστασις αὐτῆς ἀναπλάσσει καὶ τὴν τῶν παιγνιδίων καὶ συμπαικτόρων μου ὡς καὶ ἄλλας συναφεῖς, διότι πράγματι ἡ οἰκία μου λόγῳ τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἀνέτου περιβόλου τῆς ἤτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ κέντρον παιγνιδίου ὄλων τῶν συμμαθητῶν καὶ συμμαθητριῶν μου τῆς περιοχῆς.

Κατὰ τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα παραστάσεις συνδεθεῖσαι ἐν ἡμῖν κατὰ χώρον ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας.

4) Νόμος τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ. Κατ' αὐτὸν παραστάσεις χρονικῶς συνδεθεῖσαι ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας, ὡς εἰς τὸ παράδειγμα, κατὰ τὸ ὅποιον συναντῶντες συμμαθητὴν ἢ συμμαθητριά σου ἀναπολεῖτε πρόσωπα, πράγματα καὶ γεγονότα τῆς σχολικῆς σας ζωῆς.

Πολλοὶ τῶν ψυχολόγων τοὺς δύο μόνον ἐκ τῶν 4 τούτων νόμων θεωροῦσι θεμελιώδεις, τοὺς δὲ ἄλλους ἀνάγουσι τὸν μὲν τῆς ἀντιθέσεως εἰς τὸν τῆς ὁμοιότητος, τὸν δὲ τῆς ἐν χώρῳ συναφείας εἰς τὸν τῆς ἀλληλουχίας ἐν χρόνῳ. Καὶ τοῦτο διότι στοιχεῖα συνδεόμενα κατὰ χώρον δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ συνδέωνται καὶ κατὰ χρόνον, στοιχεῖα δὲ συνδεθέντα

λόγω τῆς ἀντιθέσεώς των δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ ἔχωσιν βασικὰς τινὰς ὁμοιότητες· ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρισις.

Ἄλλ' εἴτε τοὺς δύο μόνον νόμους δεχθῶμεν εἴτε καὶ τοὺς τέσσαρας, οὗτοι δὲν εἶναι πάλιν ἱκανοὶ νὰ ἐρμηνεύσωσι τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων· ἀπλῶς βοηθοῦσιν εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ γεγονότος, ὅτι παραστάσεις συνδεθεῖσαι κατὰ τινὰ τρόπον μεταξὺ των ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας.

Παρὰ ταῦτα τὸ φαινόμενον τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων δὲν παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι βασικώτατον, διότι ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται ἡ πνευματικὴ ἡμῶν ζωὴ εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκδηλώσεις. Ἡ μνήμη, ἡ φαντασία καὶ ἡ νόησις ἀποτελοῦσιν εἶδη καὶ κατευθύνσεις τῆς πορείας τῶν παραστάσεων τῆς στηριζομένης ἐπὶ τοῦ συνειρμοῦ.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἐκ φύσεως τὴν ἱκανότητα τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, ἀλλ' αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτῆς ἱκανότητος ἐξαρτωμένας ἀνωτέρας πνευματικὰς λειτουργίας, ἔγκεινται εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐκολίαν, μετὰ τῆς ὁποίας ἕκαστος συνείρει καὶ ἀναπλάττει τὰς παραστάσεις. Ἀναλόγως δὲ τοῦ βαθμοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει τὴν ἱκανότητα ταύτην, εἶναι ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον εὐφυῆς.

Α Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Τίς ἡ σχέσις μεταξὺ ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων;
2. Ἐρμηνεύουσι πλήρως τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων οἱ νόμοι τοῦ συνειρμοῦ; Ἐξηγήσατε.
3. Εἰς φιλικὴν συγκέντρωσιν συναντᾶτε πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἐγνωρίσατε διὰ πρότην φορὰν κατὰ τὸ τελευταῖον ταξιδίον σας εἰς Δωδεκάνησον. Ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ συνομιλίας ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν σας παραστάσεις σχετιζόμεναι μὲ τὴν ἐκεῖ εὐχάριστον διαμονὴν σας, τὰς γνωριμίας, τὰς ὁποίας εἶχετε συνάψει, τὰς ἐπισκέψεις σας εἰς τὰ ἀξιοθέατα τῆς Δωδεκανήσου, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν χωρικῶν κ.ἄ. Πόσοι καὶ ποῖοι νόμοι συνειρμοῦ συντελοῦσιν εἰς τοῦτο;
4. Τί εἶναι εἰδητικὴ ἱκανότης καὶ εἰδητικὰ ἄτομα;
5. Τί εἶναι ἐποπτεία;
6. Ποῖος ὁ λόγος τῆς χρησιμοποίησεως ἐποπτικῶν μέσων εἰς τὴν διδασκαλίαν ὠρισμένων μαθημάτων;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΚΥΡΙΩΣ ΝΟΗΣΙΣ

1. **Ἔννοια τῆς νοήσεως.** Ἀπό τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ζωῆς του ὁ ἄνθρωπος δέχεται πλήθος ἐρεθισμῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, σχηματίζει δ' ὡς ἐκ τούτου ποικιλίαν αἰσθημάτων, ἐντυπώσεων, παραστάσεων κλπ. Αὐταὶ ὅμως εἶναι κατ' ἀρχὴν εἰκόνες ἀπλαῖ ἄνευ βαθυτέρου νοήματος, ὡς εἶναι διὰ τὸν ἀδαῆ τὰ σύμβολα γλωσσῶν ξένων πρὸς τὴν μητρικὴν του.

Ὅταν ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ τοῦ κατ' ἐπανάληψιν σχηματισμοῦ τῶν αὐτῶν παραστάσεων ἀρχίζομεν νὰ διακρίνωμεν αὐτὰς ἀπ' ἀλλήλων, τότε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος νοεῖ, δὲν δέχεται δηλ. ἀπλῶς αἰσθήματα καὶ ἐντυπώσεις, ἀλλὰ συνδέει, συσχετίζει καὶ κατατάσσει αὐτά, ἀποκτᾷ δὲ οὕτω γνῶσιν, στοιχειώδη βεβαίως κατ' ἀρχὴν, τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Νόησιν ἄρα ἔχομεν, ἀφ' ἧς στιγμῆς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν νόησις ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ εἰς τὸν συνειρημὸν τῶν παραστάσεων. Ἀλλὰ πῶς συμβαίνει τοῦτο;

2. **Εἶδη νοήσεως.** α) Ἔννοια. Διὰ τῆς κατ' ἐπανάληψιν συσχετίσεως καὶ πολλαπλῆς συνδέσεως τῶν διαφόρων παραστάσεων εὐρίσκομεν μεταξὺ αὐτῶν κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ δὴ οὐσιώδη γνωρίσματα, ἔνεκα τῶν ὁποίων αὐταὶ διακρίνονται ἀπὸ ἄλλας διάφορα ἐχούσας γνωρίσματα. Παρὰ δὲ τὰς μεταξὺ των διαφορὰς ὁ ἄνθρωπος κατατάσσει αὐτὰς εἰς ἰδίαν ὁμάδα σχηματίζων οὕτω γενικὴν παράστασιν ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ μέρος. Οὕτω π.χ. μορφοῦται ἡ παράστασις τοῦ βιβλίου ἀνεξαρτήτως τῆς ποιότητος χάρτου καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἡ παράστασις τῆς τραπέζης ἀνεξαρτήτως τῆς ποιότητος τοῦ ξύλου καὶ τῆς πολυτελοῦς ἢ μὴ ἐμφανίσεως αὐτῆς, ἡ παράστασις τοῦ ἀνθρώπου ἀνεξαρτήτως πρὸς τὰς ποικιλίας

ἀτομικᾶς διαφορᾶς τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των, τοῦ δένδρου, τοῦ ζώου κλπ.

Ἡ γενικὴ αὕτη παράστασις ἢ συννεοῦσα πάντα τὰ κοινὰ ἢ οὐσιώδη γνωρίσματα μιᾶς ἢ πολλῶν ὁμοίων παραστάσεων, διὰ τῶν ὁποίων αὐται διακρίνονται ἀπὸ ἄλλας ομάδας, καλεῖται ἔννοια, ἀποτελεῖ δὲ αὕτη τὸ πρῶτον καὶ στοιχειωδέστερον εἶδος τῆς νοητικῆς λειτουργίας.

β) Κρίσις. Ἄλλ' ἢ νόησις δὲν σταματᾷ εἰς τὸν σχηματισμὸν ἐννοιῶν μόνον. Προχωρεῖ καὶ πέραν τούτων καὶ δὴ καὶ εἰς τὴν εὔρεσιν τῶν βαθυτέρων μεταξύ αὐτῶν σχέσεων. Π.χ. συγκρίνοντες δύο συμβαθητάς ὡς πρὸς διάφορα γνωρίσματα εὐρίσκομεν ὅτι ὁ Α εἶναι εἰλικρινέστερος τοῦ Β ἢ ἐπιμελέστερος ἢ εὐφρέστερος κ.ο.κ.

Τὴν λειτουργίαν αὐτήν, καθ' ἣν συγκρίνοντες πρὸς ἀλλήλας δύο ἐννοίας ἢ παραστάσεις προσδιορίζομεν μετὰ λογικὴν ἐξέτασιν τὰς μεταξύ αὐτῶν σχέσεις, ὀνομάζομεν κ ρ ί σ ι ν.

γ) Συλλογισμὸς. Ἐπειδὴ ὅμως πολλάκις ὁ προσδιορισμὸς τῆς ζητουμένης σχέσεως δύο ἐννοιῶν διὰ μόνης τῆς μεταξύ αὐτῶν συγκρίσεως δὲν εἶναι δυνατός, ἐπικαλούμεθα πρὸς τοῦτο τὴν βοήθειαν τρίτης ἐννοίας ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὰς δύο προηγουμένας. Συσχετίζοντες π.χ. τὴν ἐννοιαν τῆς φ α λ α ί ν η ς πρὸς τὴν ἐννοιαν π ν ε ὑ μ ο ν ε ς δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν τὴν κρίσιν· ἢ φ α λ α ι ν α ἔ χ ε ι π ν ε ὑ μ ο ν α ς. Ἡ σχέσις ὅμως αὕτη μεταξύ τῶν δύο ἐννοιῶν δὲν εἶναι φανερά. Ἐπικαλούμεθα διὰ τοῦτο τὴν ἐννοιαν θηλαστικόν, τῆς ὁποίας ἡ σχέσις πρὸς τὴν ἐννοιαν πνεύμονες ὡς καὶ πρὸς τὴν ἐννοιαν τῆς φαλαίνης εἶναι περισσότερον γνωστὴ κατὰ τὸ κατωτέρω παράδειγμα·

Πάντα τὰ θηλαστικὰ ἔχουσι πνεύμονας.

Ἡ φάλαινα εἶναι θηλαστικόν.

Ἡ φάλαινα ἄρα ἔχει πνεύμονας.

Ἡ ἐργασία αὕτη τῆς νοήσεως, διὰ τῆς ὁποίας εὐρίσκομεν τὴν σχέσιν δύο ἐννοιῶν τῇ βοηθείᾳ τρίτης ἐχούσης σχέσιν πρὸς ἀμφοτέρας, καλεῖται σ υ λ λ ο γ ι σ μ ό ς.

Εἶναι δὲ ὁ συλλογισμὸς ἢ ἀνωτέρα μορφή τῆς νοήσεως, διότι δι' αὐτοῦ μόνου δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν εὔρεσιν τῶν βαθυτέρων σχέσεων μεταξύ τῶν ἀντικειμένων, τῶν φαινομένων καὶ τῶν ὄντων καὶ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν.

Εἰς τ' ἀνωτέρω παραδείγματα δὲν ἔχομεν ἀπλῶς μόνον συνειρμούς παραστάσεων, ἀλλὰ καὶ σκέψιν, διανόησιν, πνευματικὴν δηλ. ἐνέργειαν, πρὸς ἓνα σκοπὸν. Διὸ καὶ ἡ διανόησις εἶναι σύνθετος πνευματικὴ ἐνέργεια χάριν σκοποῦ τινος τελουμένη.

3. Ὅροι νοήσεως. Διὰ τὴν λειτουργίησιν ἡ νόησις πρέπει νὰ ὑπάρχη:

α) *δυσχέρεια*, ἀνάγκη τις πρὸς ἄρσιν ἢ, ὡς ἄλλως λέγομεν, *πρόβλημα*, ὡς λ.χ. πόσα χρήματα θὰ χρειασθοῦν, ἵνα οἰκοδομησῶ οἰκίαν ἐκ 12 δωματίων, ποῖον ἐπάγγελμα πρέπει νὰ ἐκλέξω,

β) ἡ *ἐπαγωγὴ* ἐκ προτέρας πείρας μας ὑποθέσεων, αἵτινες δυνατὸν εἶναι νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα ἢ τὴν ἀπορίαν μας,

γ) ἡ *δοκιμασία* τῶν ὑποθέσεων τούτων, διὰ τὴν ἴδωμεν ποία ἐξ αὐτῶν λύει τὸ πρόβλημα,

δ) ἡ *ἐπαλήθευσις* καὶ *βεβαίωσις* τῆς ἐκλεγείσης ὑποθέσεως ὡς καὶ ἡ ἀποδοχὴ ἢ ἀπόρριψις αὐτῆς πρὸς ζήτησιν ἄλλης, ἥτις νὰ λύη τὸ πρόβλημα.

4. Νόησις καὶ προσωπικότης. Εἰς τὴν λύσιν ἐνὸς προβλήματος μετέχουσιν, ὡς εἶδομεν προηγουμένως, ὄχι μόνον μία πνευματικὴ λειτουργία ἀλλὰ πολλάί, ἀντίληψις τοῦ προβλήματος, συνειρμοὶ λειτουργίαι, μνήμη, φαντασία, κρίσις, συλλογισμὸς, προσοχή, διαφέρον, ἐνστικτὰ, βουλευτικὴ ἐνέργεια, συναίσθημα, ὀργανοῦμεναι περὶ τὸν τεθέντα σκοπὸν ὑπὸ τοῦ ἐγὼ ἢ τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Συνεργεῖ δηλ. εἰς τὴν διανόησιν ἡ ὅλη προσωπικότης μεθ' ὅλων τῶν στοιχείων αὐτῆς.

5. Νόησις καὶ εὐφυΐα. Ἐπειδὴ, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ἡ νόησις ἔχει ἄμεσον σχέσιν μετὰ τὴν ἀντιμετώπισιν πρακτικῶν προβλημάτων τοῦ βίου καὶ τὴν ἐπίλυσιν αὐτῶν, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον αὐτὴν ὡς τὴν σύνθετον πνευματικὴν λειτουργίαν, διὰ τῆς ὁποίας συσχετίζομεν σκοπίμως παραστάσεις καὶ ἐννοίας πρὸς ἐπίλυσιν προβλημάτων τοῦ βίου.

Τὴν τοιαύτην πρὸς νόησιν ἱκανότητα ὀνομάζομεν νοημοσύνην ἢ εὐφυΐαν (ἐκ τοῦ εὖ — φυή, εὖ πεφυκὸς οὐ μόνον τῆς ψυχῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος). Τοὺς ἔχοντας τὴν ἱκανότητα ταύτην ὀνομάζομεν νοή-

μονας ἢ εὐφυεῖς. Ἀναλόγως δὲ τοῦ ποιοῦ τῆς εὐφυίας ἐκάστου διακρίνομεν μεταξὺ αὐτῶν τὸν ταχύνοον, βραδύνοον, ὀξύνοον καὶ βαθύνοον. Τοὺς δ' ἐκ τῶν εὐφυῶν σπανίους ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας καὶ τὸ προορατικὸν καὶ τὸ μαντικὸν ὀνομάζομεν μεγαλοφυεῖς.

Ὅριζεται δὲ ἡ εὐφυΐα, κατὰ Πλάτωνα, ὡς «τάχος μαθήσεως», εἶδη δ' αὐτῆς εἶναι ἡ ἀγχίνοια, εὐφυΐα τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν «ὁ ἔχων στοχαστικὸς ἐστὶν ἐκάστω τοῦ δέοντος», καὶ ἡ εὐμάθεια, εὐφυΐα τῆς ψυχῆς πρὸς τάχος μαθήσεως. Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ μὲν Ἀμερικανὸς ψυχολόγος Thorndike θεωρεῖ τὴν εὐφυΐαν ὡς γενικὴν ἰκανότητα τοῦ πνεύματος πρὸς μάθησιν, συμφωνῶν πρὸς τὸν ὡς ἄνω περὶ εὐμαθείας τοῦ πνεύματος ὄρισμόν, ἄλλος δὲ ψυχολόγος, ὁ Γερμανὸς Stern, πρὸς τὸν τῆς ἀγχινοίας ὄρισμόν τῆς εὐφυίας συμφωνῶν θεωρεῖ ταύτην ὡς γενικὴν ἰκανότητα τοῦ πνεύματος πρὸς συνειδητὴν προσαρμογὴν εἰς νέας καταστάσεις καὶ νέους ὄρους.

6. Νόησις καὶ γλώσσα. Εἶδομεν ὅτι, διὰ τὰ ὑπάρξει νόησις, ἀπαραίτητος εἶναι ὁ σχηματισμὸς ἐννοιῶν, κρίσεων καὶ συλλογισμῶν, διὰ τῶν ὁποίων κυρίως φθάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀληθείας γενικώτερον. Ἀλλ' ἡ γνῶσις αὕτη δὲν θά ἦτο δυνατόν νὰ μεταδοθῆ εἰς τοὺς ἄλλους, ὥστε νὰ ὑπάρξει συνενόησις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἂν δὲν ἐξεφράζετο διὰ συμβόλων εἰς πάντας νοητῶν, δηλ. διὰ τῆς γλώσσης.

Γλώσσα ἄρα καὶ νόησις συνδέονται ἀναποσπάτως μεταξὺ τῶν. Αἱ λέξεις εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν ἐννοιῶν, τῶν παραστάσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφέρονται αἱ κρίσεις· δι' αὐτῶν διατυποῦται ὁ συλλογισμὸς, περαιτέρω δὲ ἡ ἀφηρημένη σκέψις. Οὕτω μεταδίδεται καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς τῶν προηγουμένων γενεῶν καὶ προάγεται ὁ πολιτισμὸς διὰ τῆς συμβολῆς ἕλων τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξῆσαν καὶ ζῶσιν ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὴν στενὴν σχέσιν νόησεως καὶ γλώσσης βλέπει τις συγκρίνων τὸν λεκτικὸν πλοῦτον τῶν ἀπαιδευτῶν ἢ κατωτέρας εὐφυίας ἀνθρώπων πρὸς τὸν τῶν εὐφυῶν καὶ μεγάλης μορφώσεως ἀτόμων. Ἡ γλώσσα τῶν πρώτων περιορίζεται εἰς ἐλαχίστας ἑκατοντάδας λέξεων δηλωτικῶν τῶν στοιχειωδῶν αὐτῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν κοινῆς χρήσεως ἀντικειμένων. Ἡ γλώσσα τούναντιον τῶν προηγμένων ἀνθρώπων εἶναι πλουσιωτάτη καὶ

εις λέξεις και εις πλοκήν ἀριθμοῦσα χιλιάδας λέξεων και ἔχουσα σύνταξιν ποικίλην και ἀνάλογον πρὸς τὴν διανοητικὴν αὐτῶν κατάστασιν.

Παρὰ τὸ γεγονός ἐν τούτοις ὅτι και νόησις και γλῶσσα εἶναι ἀναποσπάτως συνδεδεμένα και ὅτι τὸ παιδίον τότε ἀρχίζει νὰ νοῆ, ὅταν ἀρχίζῃ νὰ σχηματίζῃ φράσεις, ὑπάρχουν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας νοεῖ τις χωρὶς νὰ ἐκφράζεται διὰ λέξεων και ὁμιλεῖ χωρὶς νὰ σκέπτεται.

7. Ἀτμικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν νόησιν. Πάντες οἱ ἄνθρωποι διανοοῦνται, ἀλλ' ὅποια ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἐνὸς μεγαλοφυοῦς και ἐνὸς κοινῆς ἐφυῖας ἀνθρώπου! Μολονότι ἀμφοτέρων τὸ πνεῦμα ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν πορείαν κατὰ τὴν διανόησιν, εις ἐκάστην βαθμίδα παρουσιάζονται ἐν τούτοις πλεῖσται μεταξὺ των διαφοραὶ. Ἐνῶ π. χ. ἀμφοτέροι ἐργάζονται διὰ τὴν λύσιν τοῦ αὐτοῦ προβλήματος, εις μὲν τὸν μεγαλοφυᾶ λόγῳ τῆς πλουσίας του πείρας και τῶν ποικίλων συσχετίσεων τοῦ νέου προβλήματός του πρὸς ἄλλα παλαιὰ ἐπέρχονται πλεῖσται ὅσαι ἰδέαι και λύσεις, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον ἐλάχιστα ἢ οὐδόλως συμβαίνει εις τὸν κοινῆς ἐφυῖας ἀνθρώπον. Ἀλλὰ και ἂν τοῦτο συμβαίη ἐνίοτε, αἱ ἰδέαι και λύσεις ἔρχονται πολὺ ταχύτερον εις τὸν νοῦν τοῦ μεγαλοφυοῦς, πολὺ δὲ ταχύτερον ἐπίσης ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν κοινῆς ἐφυῖας ἀνθρώπον κρίνει ὁ μεγαλοφυῆς και ἐκλέγει ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐπερχομένων εις αὐτὸν λύσεων και ἰδεῶν τὰς μᾶλλον καταλλήλους διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς στιγμῆς.

Ἐξ' ἄλλου ἡ μεταξὺ των διαφορὰ ἐγκειται και εις τὸ γεγονός ὅτι ὁ μεγαλοφυῆς ἢ ὁ ἀνωτέρας ἐφυῖας ἀνθρώπος σχηματίζει σαφεῖς και ἀκριβεῖς γνώσεις τῶν πραγμάτων, διότι οὐδὲν μανθάνει ἐπιπολαιῶς ἢ μηχανικῶς, ὡς πολλάκις συμβαίνει τοῦτο εις τὰ μετρίας ἐφυῖας ἄτομα, ἀλλὰ μελετᾷ κριτικῶς ἐμβαθύνων εις τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων και γεγονότων, ἐπίσης δὲ και καταβάλλει ἐπιμονὴν και προσοχὴν κατὰ τὴν μάθησιν μεγαλυτέραν ἢ ὁ μετρίας ἐφυῖας.

8. Διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐρχόμενος εις τὸν κόσμον φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ σωματικὰ και ψυχικὰ, τὰ ὁποῖα κληρονομεῖ ὄχι μόνον ἐκ τῶν γονέων του — ἐξ αὐτῶν βεβαίως λαμβάνει τὸ μεγαλύτερον μέρος — ἀλλὰ και ἐκ τῶν πάππων και προπάππων του. Φύσει ἄρα, ἐκ κληρονομικότητος, εἶναι

ἕκαστος διάφορος τῶν συνανθρώπων του καὶ ὡς πρὸς ἄλλα χαρακτηρι-
στικά, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν.

Ἐξ ἄλλου παράγοντες περιβάλλοντος, ὡς αἱ κακαὶ οἰκονο-
μικαί, οἰκογενειακαὶ καὶ κοινωνικαὶ συνθήκαι, δύνανται πολλάκις κακῶς
νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν ἀτόμων τινῶν, ὡς ἐπίσης
πολὺ περισσότερον ἀσθένειαι τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ ἄλλα ἀτυχήματα
ἐπιφέροντα βλάβας εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ δυ-
νάμενα νὰ ἐπιβραδύνωσιν ἢ σταματήσωσιν ὀλοσχερῶς τὴν πνευματικὴν
ἀνάπτυξιν.

Ἄλλὰ ἂν ταῦτα οὕτως ἔχωσιν, οἱ δ' ἄνθρωποι φύσει ἢ καὶ δι' ἄλλους
λόγους διαφέρουσιν ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν, ποία ἢ ἀνάγκη τῆς γνώσεως
τῶν διαφορῶν τούτων ;

Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί, κυρίως ὅμως καὶ πρωτίστως αὐτὸ τὸ ἄτομον.

Ἄν π.χ. οἱ γονεῖς πλὴν ἄλλων εἶχον πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς πνευμα-
τικῆς καταστάσεως τῶν τέκνων των, οἱ διδάσκαλοι τῆς τῶν μαθητῶν
καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ ἑαυτοῦ των, θὰ ἦτο πολὺ εὐκολώτερον νὰ λαμ-
βάνῃ ἕκαστος τὴν ἀρμόζουσαν εἰς αὐτὸν παιδείυσιν, νὰ κατευθύνεται δ'
ἀργότερον καὶ νὰ ἐκλέγῃ τὸ κατάλληλον ἐπάγγελμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον
θὰ ἀπέβαινε πρὸς ὄφελος καὶ ἐπιτυχίαν ὄχι μόνον τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ
τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

9. Ἐλεγχος τῆς εὐφυΐας. Τὰ τέστ καὶ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ
των. Τὸ διαφέρειν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνώσιν τῶν ὁμοίων του ἔχει τὴν
ἀρχὴν του, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἀρχίζει ἡ κοινωνικὴ ζωὴ καὶ ὁ πολιτι-
σμός. Κατὰ διαφόρους ἐποχὰς δηλ. οἱ ἄνθρωποι εἰς διάφορα μέσα
κατέφυγον πρὸς γνώσιν ἢ μᾶλλον μάντευσιν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου,
εἰς τὴν ἀστρονομίαν, τὴν χειρομαντείαν, τὴν γραφολογίαν, τὴν ἐξέτασιν
τῆς φυσιογνωμίας ἢ τοῦ σχήματος τοῦ κρανίου κλπ.

Πόσον ὅμως πολὺ ἀπατώμεθα εἰς τὴν οὕτως ἐπιχειρουμένην διά-
γνωσιν, καταφαίνεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰκόνων, εἰς ἃς ζητεῖται
ἐκ παρατηρήσεως τῆς φυσιογνωμίας ἐκάστου ἀτόμου νὰ διαγνωσθῇ
ἡ εὐφυΐα του. Ἡ πλάνη καταφαίνεται ἐκ παραβολῆς τῆς προσωπικῆς
κρίσεως τοῦ παρατηρητοῦ πρὸς τὸν ὑπὸ τὰς εἰκόνας ἀναγραφόμενον
βαθμὸν εὐφυΐας ἐκάστου ἀτόμου.

Ὁ πρῶτος, ὅστις ἐν παντὶ σχεδὸν εἰσηγητῆς ἐγένετο τῆς ἐρευνῆς
οὐ μόνον τῆς εὐφυΐας ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν

A

A

B

B

Γ

Γ

Δ

Δ

Ε

Ε

Ζ

Ζ

Τίς ἡ εὐφύτα τῶν παιδίων τούτων;

Βαθμὸς εὐφύτας τῶν εἰκονιζομένων ἐξ ἀτόμων :
 A = 128, B = 111, Γ = 99, Δ = 171, Ε = 71, Ζ = 26.

καὶ τῆς εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν ἐπιδόσεως, εἶναι ὁ Πλάτων. Οὗτος ἐν τῇ Πολιτείᾳ του ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ καταστάσεως τῶν φυλάκων καὶ ἀρχόντων λέγει· «τηρητέον δὴ εὐθύς ἐκ παιδῶν προθεμένους ἔργα, ἐν οἷς ἂν τις τὸ τοιοῦτον μάλιστα ἐπιλανθάνοιτο καὶ ἐξαπατῶτο καὶ τὸν μὲν μνήμονα καὶ δυσεξαπάτητον ἐγκριτέον, τὸν δὲ μὴ ἀποκριτέον». Ἡ ἐπιστημονικὴ ὅμως μέτρησις, καίπερ τὴν ἀρχὴν ἔχουσα ἐξ Ἑλλάδος, εἶναι ἐπίτευγμα τῶν νεωτέρων κυρίως χρόνων.

Ἡδὴ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος πλεῖστοι ψυχολόγοι ἐπεχείρησαν τὴν μέτρησιν τῆς εὐφυΐας. Ἐκεῖνος ὅμως, ὅστις ἐπέτυχε τοῦτο, ἦτο ὁ Γάλλος ψυχολόγος Alfred Binet. Οὗτος τῇ συνεργασίᾳ τοῦ ἐπίσης Γάλλου ἱατροῦ Th. Simon παρουσίασε τὴν πρώτην ἐπιστημονικὴν κλίμακα μετρήσεως τῆς εὐφυΐας. Εἰς τοῦτο προέβη κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Προνοίας τῆς Γαλλίας, ἵνα ἐξεύρῃ μέτρον διαλογῆς καὶ συγκεντρώσεως πρὸς εἰδικὴν διδασκαλίαν τῶν πνευματικῶς ὑστερούντων μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων τῶν Παρισίων.

Τὴν κλίμακα ταύτην ἐδημοσίευσε διὰ πρώτην φορὰν τῷ 1905. Ἐπικολούθησε δὲ δευτέρα ἔκδοσις (1908) καὶ τρίτη τελειότερα (1911).

Ὡς ἦτο ἐπόμενον ἡ ἐπινοήσις μεθόδου μετρήσεως τῆς εὐφυΐας ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἐπιστήμονας ὅλου τοῦ κόσμου, οἱ ὅποιοι καὶ ἐπεχείρησαν μετὰφρασιν καὶ προσαρμογὴν τῆς κλίμακος Binet εἰς τὰς χώρας των.

Ἐξ αὐτῶν ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος περισσότερον ἐπέτυχε εἰς τὴν προσαρμογὴν καὶ στάθμησιν τῆς ὡς ἂν κλίμακος διὰ τὴν χώραν του, ἦτο ὁ L. Terman, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Stanford τῆς Ἀμερικῆς.

Τὴν κλίμακα ταύτην τοῦ Terman ὡς πλουσιωτέραν καὶ ἐπιτυχεστέραν προσήρμοσεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον τὸ 1927 τὸ πρῶτον ὁ Γ. Σακελλαρίου. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἡ κλίμαξ αὕτη παρουσίασεν ἐλαττώματα περὶ τὰ ἄκρα ἰδιαιτέρως, ὁ Terman τῇ συνεργασίᾳ τῆς διδος Merrill κατήρτισεν νέαν κλίμακα, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ἐβελτιώθη καὶ ἡ πρώτη ἑλληνικὴ κλίμαξ τὸ 1952 σταθμηθεῖσα ἐπὶ 1000 περίπου ἀτόμων διαφόρου ἡλικίας.

ΚΑΙΜΑΞ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΥΦΥΓΙΑΣ

Α. Ι. Terman — Γ. Σακελλαρίου (β' έκδοσις)

- Τὸ ἄτομον καλεῖται εἰς τὴν βαθμίδα
 τοῦ 2ου ἔτους· νὰ κατασκευάσῃ πύργον χρησιμοποιοῦν 12 ξυλίνους κύβους·
 τοῦ 2ου ἔτους καὶ 6 μηνῶν· νὰ αναγνωρίσῃ 3 ἐκ τῶν εἰς τὸν χάρτην εἰ-
 κονιζομένων ἀντικειμένων· (χάρτης φέρων ποτήριον, ὑπόδημα, μαχαιριδίον,
 αὐτοκίνητον κλπ.)·
 τοῦ 3ου ἔτους· νὰ διαπεράσῃ 4 τοῦλάχιστον χάνδρας εἰς χρόνον 2 λεπτῶν διὰ
 κορδονίου·
 τοῦ 3ου ἔτους καὶ 6 μηνῶν· νὰ ἀριθμῆσῃ στοιχεῖα εἰκόνας· (καλεῖται νὰ
 ὀνομάσῃ τί βλέπει εἰς μίαν εἰκόνα. Ἐπιτυχία 2 τοῦλάχιστον στοιχεῖα)·
 τοῦ 4ου ἔτους· νὰ ἐπαναλάβῃ ἄνευ σφάλματος 2 τοῦλάχιστον προτάσεις· (λ.χ.
 τὸ ὀρολόγι μου ἔχει 2 δείκτας·
 τοῦ 4ου ἔτους καὶ 6 μηνῶν· νὰ κάμῃ αἰσθητικὴν σύγκρισιν εἰς 3 ζεύγη
 εἰκόνας· (λ.χ. ποία ἀπὸ τῆς 2 ζωγραφιῆς εἶναι ὠραιότερα)·
 τοῦ 5ου ἔτους· νὰ ἀντιγράψῃ τετράγωνον τυπωμένον εἰς φύλλον χάρτου·
 τοῦ 6ου ἔτους· νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς ἑλλείψεις διαφόρων εἰκόνας· (λ.χ. εἰκόνας
 ἑνὸς ἀνθρώπου μονόχειρος κλπ.)·
 τοῦ 7ου ἔτους· νὰ ὀνομάσῃ ἄνευ λάθους χρώματα περιεχόμενα εἰς πίνακα· (λ.χ.
 ἐρυθρόν, κίτρινον, κυανοῦν, πράσινον κλπ.)·
 τοῦ 8ου ἔτους· νὰ εὑρῇ τὰ ἀντίθετα λέξεων· (λ.χ. μέγας, ἄσπρος, μαλακός, κλπ.)·
 τοῦ 9ου ἔτους· νὰ ἀνασυντάξῃ προτάσεις ἐχούσας τὰς λέξεις των ἐν ἀτάξια·
 (λ.χ. παιδί τὸ παίξει κῆπο τὸν εἰς)·
 τοῦ 10ου ἔτους· νὰ εὑρῇ τὰς ὁμοιότητας μεταξὺ 2 πραγμάτων· (λ.χ. καρέκλα
 καὶ κρεβάτι, μῆλο καὶ ῥόδακνο κλπ.)·
 τοῦ 11ου ἔτους· νὰ εὑρῇ παραδοξολογίας εἰς προτάσεις· (λ.χ. ὁ δικαστὴς εἶπε,
 εἰς τὸν φιλακισμένον: Σὲ λίγο θὰ κρεμασθῆς καὶ πιστεύω νὰ βάλῃς πιά γινῶσι)·
 τοῦ 12ου ἔτους· νὰ εὑρῇ τὴν σημασίαν διαφόρων ἀφηρημένων λέξεων· (ὡς λ.χ.
 φιλανθρωπία, ὑπεράσπισις, σταθερός, θάρρος κλπ.)·
 τοῦ 13ου ἔτους· νὰ εὑρῇ τὰς ἑλλείψεις εἰς διήγημά τι·
 τοῦ 14ου ἔτους· νὰ εὑρῇ τὸν προσανατολισμόν, τὸν ὁποῖον λαμβάνει εὐρισκόμενον
 εἰς διαφόρους θέσεις· (λ.χ. ποίαν διεύθυνσιν θὰ πάρῃ, ὥστε τὸ ἀριστερὸ χερί
 νὰ εἶναι κατὰ τὴν ἀνατολήν. Τὸ ἄτομον ὀνομάζει τὸ σημεῖον τοῦ ὀρίζοντος Ν.)
 τοῦ ἐνηλίκου μέσης ἀναπτύξεως· νὰ ἐκμάθῃ κρυπτογραφικὸν κώδικα
 καὶ νὰ γράψῃ ἐπὶ τῆ βάσει αὐτοῦ ὀρισμένας λέξεις καὶ φράσεις· (νίκη, δόξαν
 χαῖρε ἐλευθερία)·
 τοῦ ἐνηλίκου ἀνωτέρως ἀναπτύξεως I· νὰ εὑρῇ τὰς σχέσεις με-
 ταξὺ ἀντιθέτων (λ.χ. χειμῶν — θέρος, εὐτυχῆς — λυπημένους)·
 τοῦ ἐνηλίκου ἀνωτέρως ἀναπτύξεως II· νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἔνοιαν
 δυσχεροῦς ἀναγνωστικοῦ τεμαχίου· (ἐπιτυχία, ἀν γίνῃ ἢ ἀπόδοσις 6 τοῦλά-
 χιστον ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ τεμαχίου κλπ.)·
 τοῦ ἐνηλίκου ἀνωτέρως ἀναπτύξεως III· νὰ ἐπαναλάβῃ σειρὰν ἐν-

νέα μονοψηφίων αριθμῶν. Νὰ λύση πρόβλημα προσανατολισμοῦ κατὰ χῶρον κλπ.

Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς κλίμακος ταύτης ἐπὶ μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων κατὰ τύχην ληφθέντων εὐρέθη ὅτι:

α) ἄτομα τῆς αὐτῆς ἡλικίας λύουσιν ἄλλα μὲν περισσότερα, ἄλλα δὲ ὀλιγώτερα κριτήρια τῆς κλίμακος, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἄτομά τινα γεννῶνται μὲ κατωτέραν εὐφυΐαν, ἄλλα μὲ κοινὴν καὶ ἄλλα μὲ ἀνωτέραν.

β) ἡ εὐφυΐα ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῆς πνευματικῆς του ὀριμότητος, ἀφ' ἧς παραμένει στάσιμος μέχρι τοῦ γήρατος, βαίνουσα ἔκτοτε βαθμηδὸν ἐλαττωμένη,

γ) κατὰ τὰ πρῶτα πέντε ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου παρατηρεῖται ταχύτερα ἀνάπτυξις τῆς εὐφυΐας καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος· κατὰ τὰ ἐπόμενα πέντε ἔτη παρατηρεῖται ὡσαύτως βαθμαίαι καὶ σταθερὰ βελτίωσις, ἐνῶ κατὰ τὴν τρίτην πενταετίαν ἡ εὐφυΐα αὐξάνεται μὲ βραδύτερον ρυθμὸν.

Ἐκ τῶν γενομένων ἐρευνῶν εὐρέθη ὅτι ἡ εὐφυΐα βαίνει κατὰ μέσον ὅρον αὐξανόμενη μέχρι τοῦ 14ου — 16ου ἔτους, κατ' ἄλλους μέχρι τοῦ 12ου ἢ 13ου, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ εὐφυΐα παύει ἀναπτυσσομένη μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀλλ' ὅτι παύει νὰ αὐξάνῃ ὁμοιομόρφως, ὥστε νὰ εἶναι μετρητῆ, διασπειρομένη κατὰ ποικίλας κατευθύνσεις καὶ πλουτιζομένη διὰ τῆς πείρας.

Β α θ μ ο λ ο γ ί α ε ὑ φ υ ῖ α ς. Συνηθέστατα ὡς μέτρον βαθμολογίας τῆς εὐφυΐας λαμβάνεται ἡ πνευματικὴ ἡλικία (Π. Η.). Αὕτη δὲ καθορίζεται ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κριτηρίων τῆς κλίμακος, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιτυχῶς ἀπήνησε τὸ ἐξετασθὲν ἄτομον.

Τὰ κριτήρια ταῦτα ἀναλόγως τῆς βαθμίδος, τὴν ὁποίαν κατέχουσιν εἰς τὴν κλίμακα, ἔχουσι καὶ διάφορον ἀξίαν, ἥτις ἐξικνεῖται ἀπὸ 2—6 μηνῶν. Ἡ Π.Η. ἐπομένως ἐνὸς ἀτόμου εὐρίσκειται ἐκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν ἀριθμῶν τούτων.

Διὰ τῆς Π.Η. ὁμοως δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ ἄτομον εἶναι εὐφυές, μεγαλοφυές, ἀνωτέρας εὐφυΐας ἢ κατωτέρας. Τοῦτο κατορθοῦμεν, ἂν διαιρέσωμεν τὴν Π.Η. διὰ τῆς χρονολογικῆς ἡλικίας (Χ.Η.), τρεπομένης καὶ αὐτῆς εἰς μῆνας. Οὕτως ἂν ἄτομον τι ἔχη Π.Η. 148 μηνῶν καὶ Χ.Η. 148, τότε ὁ βαθμὸς τῆς εὐφυΐας του (Β.Ε.)

ὅα εἶναι $\frac{148}{148} = 1$ ἢ ἐπὶ τὸ ἐμφαντικώτερον 100 ἑκατοστὰ ἢ 100.

Τὰ ἄτομα τὰ ἔχοντα Β.Ε. 100 εἶναι κανονικῆς εὐφυΐας. Τὰ ἔχοντα ἀνώτερον ἢ κατώτερον τοῦ 100 εἶναι ἀναλόγως ἀνωτέρας ἢ κατωτέρας εὐφυΐας, κατατάσσονται δὲ εἰς διαφόρους βαθμίδας ὡς ἀκολούθως:

Ἄτομα ἔχοντα Β.Ε. 140 καὶ ἄνω καθωρίσθησαν ὡς τείνοντα πρὸς τὴν μεγαλοφυΐαν,

τὰ ἔχοντα Β.Ε. 120 — 130 ὡς λίαν ἀνωτέρας εὐφυΐας,

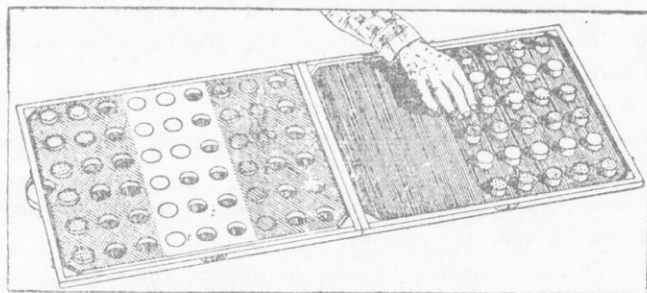
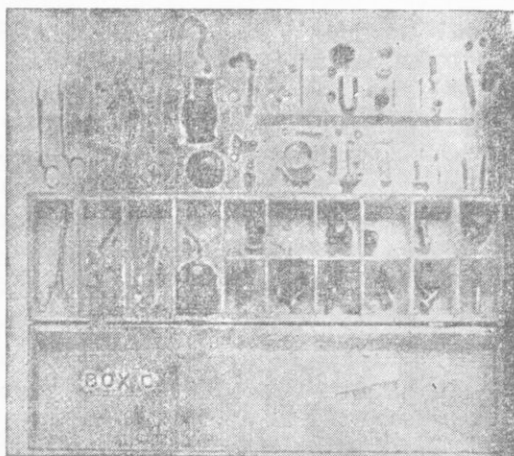
» » » 110 — 119 ὡς ἀνωτέρας εὐφυΐας,

» » » 90 — 109 ὡς εὐφυῆ,

» » » 80 — 99 ὡς κατωτέρας εὐφυΐας,

» » » 70 — 79 ὡς ἀνώμαλα, κυμαινόμενα μεταξύ τῶν κατωτέρας εὐφυΐας καὶ μωρῶν,

» » » 69 καὶ κάτω καθωρίσθησαν ὡς καθαρῶς ἀφυῆ, διακρινόμενα εἰς μωρὰ (Β. Ε. 50 — 69), βλάκας (Β. Ε. 25 — 49), καὶ ἡλίθια (Β. Ε. 0 — 24).

Μηχανικά τέρστ ειδικών ικανοτήτων.

10. Όμαδικὰ καὶ πρακτικὰ τῆσ εὐφυΐας. Πλὴν τῶν ἀτομικῶν κλιμάκων εὐφυΐας, ὡς ἡ ἀνωτέρω διαγραφεῖσα, χρησιμοποιοῦμεν καὶ ὁμαδικὰ κριτήρια, ὅταν εἶναι ἀνάγκη εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα νὰ λάβωμεν γνώσιν τῆς εὐφυΐας μεγάλης ὁμάδος ἀτόμων, ὡς στρατιωτῶν, ἐργατῶν, μαθητῶν, ὑποψηφίων ἀνωτέρων σχολῶν κλπ.

Υπάρχουν διαφόρων εἰδῶν ὁμαδικὰ τῆσ εὐφυΐας, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ποικίλλει ἀναλόγως τῆς σχολικῆς παιδεύσεως τῆς ὁμάδος διὰ τὴν ὁποῖαν κατηρτίσθησαν.

11. Κριτήρια ἐπίδοσεως καὶ εἰδικῶν ἱκανοτήτων. Πλὴν τῶν ἀτομικῶν καὶ ὁμαδικῶν τῆσ εὐφυΐας ὑπάρχουν καὶ ἄλλα κριτήρια μετροῦντα τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἀτόμων, π.χ. μαθητῶν εἰς τὰ μαθήματά των, ἐργατῶν εἰς τὴν ἀσκουμένην ὑπ' αὐτῶν τέχνην ἢ ἄλλην ἐργασίαν, ὡς ἐπίσης καὶ ἄλλα κριτήρια καὶ ὄργανα μετροῦντα εἰδικὰς ἱκανότητας ἀπαιτουμένας λ.χ. διὰ τὴν ἀσκήσιν ἐνὸς ἐπαγγέλματος, ὡς ἡ μηχανικὴ ἰδιοφυΐα, ἡ κινητικὴ εὐχέρεια, ἡ δεξιοτεχνία κ.ἄ.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Τί εἶναι νόησις καὶ τίς ἡ σχέσης αὐτῆς πρὸς τὴν ἀντίληψιν καὶ τὸν σενειομὸν τῶν παραστάσεων;
2. Τί εἶναι ἔννοια, τί κρίσις, τί συλλογισμός;
3. Τίς ἡ σημασία τῶν προβλημάτων διὰ τὴν νόησιν;
4. Ποῖος ἐκ τῶν δοθέντων ὀρισμῶν τῆς εὐφυΐας εἶναι πληρέστερος καὶ διατί;
5. Τίς ἡ σχέσης νοήσεως καὶ γλώσσης;
6. Ποία ἡ ἀνάγκη τῆς γνώσεως τῆς πνευματικῆς καταστάσεως ἐκαστου ἀτόμου καὶ διατί;
7. Εἰς ποίους παράγοντας ὀφείλονται κυρίως αἱ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν;
8. Ποῖος ἐπενόησε πρῶτος μέθοδον μετρήσεως τῆς εὐφυΐας;
9. Ποῖα τὰ εἶδη τῶν τῆσ;
10. Τὶ εἶδους τῆσ χρησιμοποιοῦνται κυρίως εἰς τὸν στρατόν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Μ Ν Η Μ Η

1. **Ἔννοια τῆς μνήμης.** Ἐξητάσαμεν προηγουμένως τί εἶναι παράστασις, ποῖα τὰ εἶδη αὐτῆς καὶ ποῖοι οἱ νόμοι, διὰ τῶν ὁποίων αἱ παραστάσεις συνείρονται καὶ ἀναπλάττονται.

Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν εἰς μικρότερον ἢ μεγαλύτερον βαθμὸν τὴν ἔμφυτον ψυχικὴν ἰκανότητα τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, αἵτινες συνείρονται ἐνσυνειδήτως ἢ ἀσυνειδήτως τῇ συμμετοχῇ ἢ μὴ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς προσοχῆς.

Τὴν ἰκανότητα αὐτὴν τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει νὰ διατηρῇ παρῳχημένας παραστάσεις καὶ γεγονότα καὶ νὰ ἀναπλάττῃ αὐτὰ, καλοῦμεν μνήμην.

Χωρεῖ δὲ ἡ λειτουργία τῆς μνήμης κατὰ δύο τρόπους. Εἶναι δηλ. δυνατὸν νὰ ἀναπλάττῃ τις προηγουμένας ἐντυπώσεις χωρὶς ν' ἀναφέρεται διόλου εἰς τὸ παρελθὸν ἢ νὰ ἀναλογίζεται ποῦ καὶ πότε εἶχε διὰ πρώτην φοράν τὴν ἐντύπωσιν αὐτήν. Οὕτω π.χ. ὅταν κατὰ τὴν ἀνοιξιν ἀντικρύξῃ τις τὸ ὠραιότατον θέαμα τῆς ἀνθισμένης φύσεως, δὲν ἀναλογίζεται πότε καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας ἀπήλαυσε διὰ πρώτην φοράν τὸ θέαμα τοῦτο. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὰς καθημερινὰς καθ' ἕξιν καὶ ἀσυνειδήτως τελουμένας πράξεις, τὰς ὁποίας ἐτέλει ἄλλοτε ἐν ἐπιγνώσει καὶ μετὰ προσοχῆς.

2. **Ἀνάμνησις.** Ἄλλοτε πάλιν ἡ ἀνάπλασις γίνεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ παρελθὸν, τουτέστι διὰ προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου ἢ τόπου, ὅπου εἶχομεν τὸ πρῶτον τὴν ἐντύπωσιν. Ὅταν π.χ. συναντῶμεν πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐγνωρίσαμεν, καταβάλλομεν προσπάθειαν νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸ εἰς τὸ παρελθὸν τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἀναλογιζόμενοι ποῦ, πότε καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας ἐγνωρίσαμεν αὐτό. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀναπλάσεως παραστάσεων προσώπων, ἀντικειμένων ἢ γεγονότων καλεῖται ἀνάμνησις. Εἶναι δηλ. ἡ ἀνάμνησις ἀναγνώρισις γεγονότων τοῦ βίου ἢ παραστάσεων προσώπων κλπ. ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν χῶρον, χρόνον καὶ συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας τὸ πρῶτον ἐλάβομεν πείραν αὐτῶν.

3. Μνημονικαί λειτουργίαι. Ἄλλὰ διὰ τὸ ἔχωμεν μνήμην ἢ ἀνάμνησιν ἑνὸς προσώπου ἢ γεγονότος σημαίνει ὅτι α) ἐγνωρίσαμεν αὐτὸ κάποτε, β) συνεχρατήσαμεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν παράστασιν αὐτοῦ ἐν ἡμῖν, γ) δοθείσης εὐκαιρίας ἀνακαλοῦμεν αὐτὸ εἰς τὴν μνήμην μας, δ) ἀναγνωρίζομεν ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ πρόσωπον ἢ τὸ γεγονός, τοῦ ὁποῦ ἐλάβομεν γνῶσιν καὶ ὄχι ἄλλο.

Εἰς τὴν μνήμην ἐπομένως διακρίνομεν τέσσαρας ἐπὶ μέρους μνημονικὰς λειτουργίας: τὴν ἐντύπωσιν, τὴν διατήρησιν, τὴν ἀνάπλασιν καὶ τὴν ἀναγνώρισιν. Κατὰ ταῦτα ἡ μνήμη δύναται ἀκριβέστερον νὰ ὀρισθῇ ὡς γενικὴ ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐντύπωσιν, διατήρησιν, ἀνάπλασιν καὶ ἀναγνώρισιν προγενεστέρων περιεχομένων τοῦ πνεύματος (ἀισθημάτων, παραστάσεων καὶ τῶν μετ' αὐτῶν συνδεομένων διαθέσεων).

Ἡ διάκρισις αὕτη φαίνεται σαφῶς εἰς παθολογικάς τινας καταστάσεις τῆς μνήμης, καθ' ἃς εἶναι δυνατὸν μία τῶν λειτουργιῶν τούτων νὰ εἶναι ἐλλειπῆς ἢ παντελῶς νὰ ἐλλείπη, αἱ δὲ ἄλλαι νὰ λειτουργῶσι κανονικῶς ὡς περαιτέρω ἐκτίθεται.

4. Ἰδιότητες τῆς μνήμης. Διὰ τὴν καλὴν λειτουργίαν τῆς μνήμης ἀπαιτεῖται νὰ ἔχη ὁ ἄνθρωπος

α) σχετικὴν εὐχέρειαν ὡς πρὸς τὴν πρόσληψιν τῶν παραστάσεων καὶ τὴν διατήρησιν αὐτῶν,

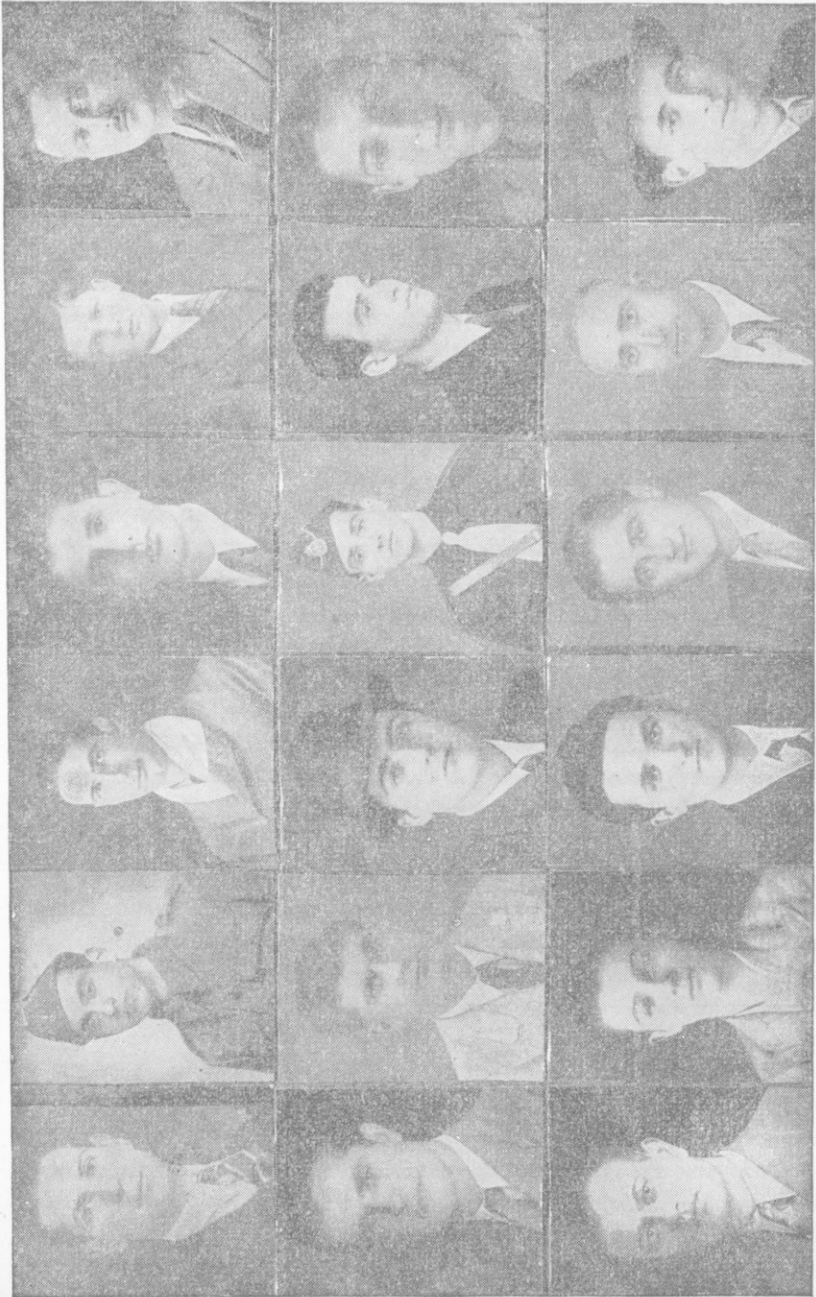
β) ἰκανότητα νὰ διατηρῇ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας παραστάσεις, νὰ ἔχη τουτέστιν εὐρύτητα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν διατηρουμένων στοιχείων,

γ) ἰκανότητα νὰ διατηρῇ τὰς παραστάσεις ταύτας ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον χρόνον, νὰ ἔχη τουτέστιν διάρκειαν μνήμης,

δ) ἰκανότητα νὰ ἀναπαράγῃ μετ' ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτεραν ἀκριβειαν τὰς ὑπαρχούσας ἐν αὐτῷ παραστάσεις, νὰ ἔχη τουτέστιν πιστιν μνήμης,

ε) ἰκανότητα νὰ ἀναπλάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον τὰς κηθείσας παραστάσεις ἐλλέγων τὰς καταλλήλους καὶ μᾶλλον ἀπαραίτητους πρὸς ἐξυπηρέτησιν σκοποῦ τινος, νὰ ἔχη τουτέστιν ἐτοιμότητα.

Ἡ εὐχέρεια, ἡ εὐρύτης, ἡ διάρκεια, ἡ πίστις ἢ ἀκριβεία, καὶ ἡ ἐτοιμότης εἶναι ἰδιότητες τῆς μνήμης.

Δύνασθε νά αναγνωρίσητε τίς ό εικονιζόμενος τρεῖς φορές;

Πάντες οἱ ἄνθρωποι πλὴν παθολογικῶν τινῶν περιπτώσεων ἔχουσιν εἰς μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βαθμὸν τὰς ιδιότητας ταύτας. Εἰς τοῦτο συντελοῦσι καὶ οἱ κατωτέρω παράγοντες·

α) σωματικὴ ὑγεία· ὅσον ἀκμαϊότερος εἶναι ὁ ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, τόσο ἐυχερέστερον οὗτος προσλαμβάνει παραστάσεις καὶ διατηρεῖ αὐτὰς ἐπὶ περισσότερον χρόνον.

β) εὐφυΐα· εὐνόητον εἶναι ὅτι ὁ εὐφυῆς ἔχει τὰς ιδιότητας τῆς μνήμης εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἢ ἄλλα ἄτομα κατωτέρας εὐφυΐας, ὡς πρῶτος ὁ Πλάτων παρετήρησεν εἰπὼν ὅτι· «ἀξεῖς καὶ ἀγγίνοι καὶ μνήμονες ὡς τὰ πολλὰ εἰσι», καίτοι ἐξ ἐρευνητῶν ἀπεδείχθη ὅτι δὲν συμβαίνει πάντοτε τοῦτο,

γ) πολλαπλῆ σύνδεσις τῶν παραστάσεων· γνωστόν εἶναι ὅτι πολὺ δυσκολώτερον ἐνθυμεῖται τις ἀσήμους συλλαβὰς (λ.χ. γαδ, νηρ, λογ κλπ.) ἢ μεμονωμένας λέξεις, ἐυχερέστερον δὲ κείμενον ἱστορικὸν ἢ ποίημα, διότι εἰς αὐτὰ αἱ παραστάσεις συνδέονται πολλαχῶς, διὰ τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων ἢ σκηνῶν, τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ὁμοιοκαταληξίας (εἰς τὸ ποίημα), τῆς κυρίας ἰδέας ἢ ὑποῖα διέπει αὐτὰ κ.ο.κ.,

δ) κατανόησις· εἶναι ἐκ πείρας γνωστόν, εἰς τοὺς μαθητὰς ἰδιαίτερος, ὅτι εὐκολώτερον ἐνθυμοῦνται μάθημα, τὸ ὁποῖον κατενόησαν, διότι καὶ βαθύτερον τοῦτο ἐγχαράσσεται εἰς τὴν μνήμην των καὶ περισσότερον χρόνον διατηρεῖται, ἀκριβέστερον δὲ ἀναπαράγεται, ἢ ἄλλο τοῦ ὁποίου πολλὰ σημεῖα ἔμειναν κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἢ τὴν μελέτην των σκοτεινά,

ε) προσοχή, διαφέρον καὶ ψυχικὴ διάθεσις εὐνοοῦσι τὰ μάλιστα τὴν μνήμην, διότι παρέχουσιν εἰς τὸ ἄτομον διαύγειαν πνευματικὴν καὶ βοηθοῦσιν εἰς τὴν κατανόησιν, ἐπομένως δὲ καὶ εἰς τὴν ἐυχερεστέραν ἐντύπωσιν, μακροτέραν διατήρησιν, εὐκολωτέραν καὶ ἀκριβεστέραν ἀναπαραγωγὴν τῶν παραστάσεων.

5. Μέθοδοι ἀπομνημονεύσεως. Εἰς τὴν καλὴν μνήμην συντελοῦσιν ὄχι μόνον οἱ ἀνωτέρω παράγοντες, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, τὸν ὁποῖον ἕκαστος χρησιμοποιοῖ πρὸς ἀπομνημόνευσιν.

Ὑπάρχουν ἄτομα, τὰ ὁποῖα μηχανικῶς καὶ χωρὶς νὰ κατανοῶσιν τὰ ἀκουόμενα ἢ ἀναγινωσκόμενα προσπαθοῦσιν ν' ἀπομνημονεύσωσιν αὐτὰ κατὰ λέξιν διὰ πολλῶν ἐπαναλήψεων συνδέοντα ταῦτα μόνον ἐξω-

τερικῶς. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀπομνημονεύσεως εἶναι μηχανικὸς, ἡ δὲ μνήμη αὕτη εἶναι μηχανικὴ. Ἡ μηχανικὴ μνήμη, καίτοι ἔχει ἄξίαν κατὰ τὴν μικρὰν ἰδίαν ἡλικίαν, δὲν εἶναι πάντοτε δεῖγμα πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Τελειότερος εἶναι ὁ κριτικὸς τρόπος ἀπομνημονεύσεως, κριτικὴ μνήμη, διὰ τῆς ὁποίας προσλαμβάνομεν, συγκρατοῦμεν καὶ ἀναπλάσσομεν παραστάσεις ἀποβλέποντες εἰς τὸ λογικὸν κυρίως μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμον. Π.χ. προκειμένου περὶ ἱστορικῶν γεγονότων ἀποβλέπομεν κυρίως εἰς τὰ αἰτία, τὰ ὅποια προεκάλεσαν αὐτὰ καὶ τὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας ταῦτα εἶχον ἐπὶ τῆς περαιτέρω διαμορφωθείσης καταστάσεως, προκειμένου δὲ περὶ ἀναγνώσματος λογοτεχνικοῦ εἰς τὴν κυρίαν ἰδέαν τὴν διέπυον αὐτό.

Ἡ κριτικὴ μνήμη χαρακτηρίζει τὴν ὄριμον ἡλικίαν καὶ τὰ ἀνωτέρας εὐφυΐας ἄτομα, τὰ δὲ δι' αὐτῆς μανθανόμενα γίνονται κατὰ κανόνα μόμιον κτῆμα τοῦ πνεύματος.

Πολλάκις εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταχειρίζομεθα τεχνητὰ μέσα πρὸς ἀπομνημόνευσιν παραστάσεών τινων, ὡς αἱ τῶν γεωγραφικῶν σχημάτων, χρονολογιῶν, δυσκόλων ὀνομάτων κλπ. Εὐκολώτερον π.χ. ἐνθυμούμεθα τὸ σχῆμα τῆς Ἰταλίας συσχετίζοντες αὐτὸ πρὸς ὑψηλὸν στρατιωτικὸν ὑπόδημα ἢ τὸ σχῆμα τῆς Πελοποννήσου συσχετίζοντες αὐτὸ πρὸς φύλλον πλατάνου ἢ συκῆς. Ἐπίσης εἶναι εὐχερέστερον νὰ συγγρατήσωμεν τὴν χρονολογίαν τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασεως, ἂν προσέξωμεν ὅτι οἱ τρεῖς τελευταῖοι ἀριθμοὶ βαίνουσιν ἀξανάνομοι κατὰ μονάδα (1789). Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη ἀ γ χ ἰ ν ο υ ς μ ν ῆ μ η.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δυνάμεθα π.χ. νὰ συγγρατήσωμεν πολυψηφίους ἀριθμοὺς χωρίζοντες αὐτοὺς εἰς τριψήφια τμήματα ἢ δασυνομένας λέξεις ἐν εἶδη ποιήματος, διότι ὁ ῥυθμὸς τὰ μέγιστα βοηθεῖ εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν· πρβ.

ἄδης	ἄρμα	αἶμα	ἄλυσις
ἄγιος	ἄμαξα	ἀμαρτάνω	ἀρπάζω
ἄβρῶς	ἄδρῶς	ἄπαξ	ἄρπαξ

6. Μνήμη καὶ λήθη. Ὡς εἶναι φυσικὸν καὶ ἐκ τῆς πείρας γνωστόν, πολλαὶ ἐκ τῶν ἀποκτωμένων γνώσεων λησμονοῦνται, διότι ἀντίθετος πρὸς τὴν κτῆσιν λειτουργία τοῦ πνεύματος ἀρχίζει ἀμέσως μετὰ τὴν ἐντύπωσιν. Ἡ ἀπώλεια αὕτη τελεῖται διαφοροτρόπως. Γνώσεις τινὲς

γίνονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀσαφεῖς καὶ ἀβέβαιαι· ἄλλων οἱ σύνδεσμοι χαλαροῦνται μέχρι τοῦ σημείου τελείας ἀποσυνδέσεως τῶν παραστάσεων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθησαν, οὕτως ὥστε νὰ καθίσταται ἀδύνατος ἡ συγκράτησις αὐτῶν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται λήθη.

Ἐκ πειραμάτων εὐρέθη ὅτι

α) ἡ λήθη εἶναι ταχύτερα ἐν ἀρχῇ, βραδύτερα δ' ἀργότερον. Ἡ μεγαλύτερα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀπομνημονεύσεως λήθη ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀπομνημονεύσεως κόπωση, ἡ δὲ μεγαλύτερα ἀνάπλασις μετὰ τὴν πρώτην ἡμέραν ὀφείλεται εἰς τὴν βαθυτέραν ἐντύπωσιν, ἡ ὁποία συντελεῖται κατὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἀνάπαυσιν καὶ δὴ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὕπνου,

β) τὰ ἄσχημα στοιχεῖα λησμονοῦνται, ὡς εἶναι εὐνόητον, εὐκολώτερον τῶν λογικῶν,

γ) περισσότερον διατηροῦνται τὰ μετὰ συναισθήματος ἰσχυροῦ συνδεθέντα στοιχεῖα καὶ βαθεῖαν ἐμπνεύσαντα ἐντύπωσιν ὡς καὶ τὰ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἐντυπούμενα. Διὰ τοῦτο κακαὶ παραστάσεις ἐντυπούμεναι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἰδίᾳ δυσάρεστοι οἰκογενειακαὶ σκηναὶ κ.τ.θ., δύνανται νὰ ἔχουν ὀλέθρια ἀποτελέσματα εἰς τὴν ὅλην μετέπειτα τοῦ ἀτόμου ζωὴν.

7. Ἀνωμαλίαι τῆς μνήμης. Ἡ σχετικὴ ἀπώλεια τινῶν ἐκ τῶν ἀποικτωμένων γνώσεων εἶναι τι φυσικόν. Συμβαίνει ὅμως πολλάκις οἱ ἄνθρωποι νὰ δημιουργοῦν ἀσαφεῖς ἐντυπώσεις καὶ νὰ λησμονοῦν ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει ὅ,τι ἔμαθον ἢ νὰ χάνουν τὴν ἰκανότητα τῆς ἀναγνωρίσεως γνωστῶν προσώπων ἢ ἀντικειμένων, τέλος δὲ νὰ θεωροῦν ὡς γνωστὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἐγνώρισαν.

Κυριωτέρα ἀνωμαλία τῆς μνήμης ἐξ ἀσαφοῦς ἐντυπώσεως προερχομένη εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐν ἄτομον ἐνθυμεῖται μὲ σχετικὴν εὐκολίαν πρόσωπα, πράγματα ἢ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, ἔχει ὅμως ἀμνησίαν ἐκεῖνων, τὰ ὁποῖα προσφάτως ἐγνώρισεν.

Τὰ αἷτια τῆς ἀνωμαλίας ταύτης εἶναι ὑπερκόπωση ἢ ἄλλη μὴ ὀμαλὴ κατάστασις τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἄτομα πάσχοντα ἐκ τοιοῦτου εἶδους ἀμνησίας εἶναι πιθανόν νὰ μὴ ἐνθυμοῦνται τί ἔφαγον ἐλάχιστον χρόνον ἀπὸ τῆς λήψεως τοῦ γεύματός των.

Αἱ κύρια μορφαὶ ἀμνησίας, σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς ἀναπλάσεως, εἶναι ἡ π λ ἧ ρ η ς ἀ μ ν η σ ί α ἢ ἡ π ε ρ ι ο δ ι κ ἦ

ἀμνησία, ὀφειλομένη εἰς βλάβην τοῦ ἐγκεφάλου λόγῳ δυστυχήματος ἢ εἰς ὑστερικές καταστάσεις. Ὁ πάσχων ἐκ πλήρους ἀμνησίας λησμονεῖ τελείως τὸ παρελθὸν μὴ δυνάμενος ν' ἀναγνωρίσῃ οὐδὲ τὸν ἑαυτὸν του μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχῃ βλάβη τῶν συνειρημῶν, δύναται τὸ παρελθὸν ν' ἀναπαρχθῇ εἰς καταστάσεις ὑπνώσεως ἢ εἰς τὰ ὄνειρα.

Ὁ πάσχων ἐκ περιοδικῆς ἀμνησίας λησμονεῖ τμημα μόνον τῆς ζωῆς του ἢ πολλάκις τὴν χρῆσιν ἑνὸς μέλους τοῦ σώματός του, ὡς συμβαίνει εἰς περιπτώσεις ὑστερικής παραλύσεως, ἀπωλείας τῆς φωνῆς κλπ.

Ἄλλη ἀνωμαλία, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν πρὸς ἀναγνώρισιν ἱκανότητα, εἶναι ἡ π α ρ α μ ν η σ ί α ὑφ' ὅλας αὐτῆς τὰς μορφάς. Κατ' αὐτὴν δύναται νὰ ὑπάρχῃ α) τελεία ἔλλειψις τῆς πρὸς ἀναγνώρισιν ἱκανότητος, β) ν' ἀναγνωρίζονται ὡς γνωστὰ πράγματα, τὰ ὅποια οὐδέποτε ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας, γ) νὰ προβάλλονται στοιχεῖα τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας ἐκτὸς τοῦ ἀτόμου, ν' ἀναγνωρίζονται δὲ ταῦτα ὑπ' αὐτοῦ ὡς προσφάτως γενόμενα ἀντιληπτά (τοῦτο δὲ συνήθως συμβαίνει λόγῳ κοπώσεως ἢ συναισθηματικῆς διαταραχῆς), δ) ν' ἀναγνωρίζονται ὡς πραγματικὰ φανταστικὰ γεγονότα.

Τέλος ἀνωμαλία, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὰς τέσσαρας ὁμοῦ μνημονικὰς λειτουργίας, εἶναι ἡ ὑ π ε ρ μ ν η σ ί α. Κατ' αὐτὴν ἐντυπώνει τις, συγκρατεῖ, ἀναπλάττει καὶ ἀναγνωρίζει μὲ μεγάλην εὐκολίαν γεγονότα, διὰ τὰ ὅποια οὐδεμίαν πολλάκις καταβάλλει προσπάθειαν, ὡς σύνοικός τις φοιτητοῦ, ὁ ὅποιος χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἑλληνικὰ ἢ λατινικὰ εἶχεν ἀπομνημονεῖσαι ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ κείμενα, τὰ ὅποια ὁ φοιτητῆς ἐμελέτα μεγαλοφώνως.

8. Μαρτυρία καὶ πλάνη. Ἄν τις ἐρωτήσῃ ἡμᾶς νὰ εἰπωμεν πόσα παράθυρα ἔχει ἡ οἰκία φιλικῆς οικογενείας ἢ ν' ἀφηγηθῶμεν πῶς ἀκριβῶς συνέβη μία σύγκρουσις αὐτοκινήτου, τῆς ὁποίας παρέστημεν μάρτυρες, δὲν εἶναι διόλου παράδοξον, ἂν ἐσφαλμένως ἀποκριθῶμεν παρὰ τὴν ἀγαθωτάτην ἡμῶν προαίρεσιν νὰ εἰπωμεν τὴν ἀλήθειαν.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε συγκρατεῖ πάσας τὰς προσλαμβανόμενας ἐντυπώσεις ἢ παραστάσεις εἴτε λόγῳ ἐλλείψεως διαφέροντος εἴτε ἕνεκα ἄλλων λόγων, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν εἰς τὰ περὶ λήθης. Οὕτως ἄτομα καλούμενα εἰς τὸ δικαστήριον ὡς μάρτυρες ὑποπίπτουν πολλάκις εἰς πλάνας καὶ μάλιστα σοβαρωτάτας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἦσαν παρόντα κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ δυστυχήματος ἢ ἄλλο

συμβάντος διότι, ὡς καὶ ὁ Θουκυδίδης λέγει, «οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτά περὶ τῶν αὐτῶν λέγουσι». Πολὺν περισσότερον συμβαίνει τοῦτο, ὡς ἀπεδείχθη ἐξ ἐρευνῶν ἐλληνικῶν καὶ ξένων, εἰς τοὺς ἐφήβους καὶ τὰ παιδιά, διότι ἐπιδρᾷ πολὺ εἰς αὐτὰ ἡ φαντασία καὶ τὸ συναίσθημα, ἔνεκα τῶν ὁποίων παρατηροῦνται ὑπερβολαὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἢ τελεία πολλάκις μεταβολὴ τῶν γεγονότων.

Διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους καὶ πρὸς ἀποφυγὴν δικαστικῶν πλανῶν ἢ μὲν μαρτυρία τῶν ἐνηλίκων πρέπει νὰ ἐλέγχεται δι' ὑποβολῆς διαφόρων ἐλεγκτικῶν ἐρωτήσεων, τῶν δὲ παιδῶν καὶ ἐφήβων κάτω τῶν 16 ἐτῶν νὰ θεωρῆται ἐπικουρικὴ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ἀληθείας.

9. Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν μνήμην. Μνημονικοὶ τύποι. Ὑπάρχουσι καὶ ὡς πρὸς τὴν μνήμην ἀτομικαὶ διαφοραὶ, ὡς ὑπάρχουσι καὶ ὡς πρὸς τὴν νόησιν, τὴν φαντασίαν καὶ τὰς ἄλλας πνευματικὰς λειτουργίας. Ἀλλὰ μέχρι ποίου σημείου ὑφίστανται αἱ διαφοραὶ αὗται ;

Πρὸ τινος ἐπιστεύετο ὅτι ἕκαστος διαφοροτρόπως ἐντυπώνει καὶ ἀναπαράγει τὰς παραστάσεις. Ἄλλος δηλ. ἐντυπώνει καλῦτερον καὶ διατηρεῖ π ᾶ ν ὅ, τ ι β λ ἔ π ε ι, χρησιμοποιοῖ δηλ. παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσχηματίσθησαν δι' ὀπτικῶν ἀντιλήψεων, ἄλλος π ᾶ ν ὅ, τ ι ἀ κ ο ὑ ε ι, ὅ, τι δηλ. σχηματίζεται δι' ἀκουστικῶν ἀντιλήψεων κ.ο.κ. Ἀνήκει τ.ἔ. ἕκαστος εἰς ὄρισμένον, ὡς λέγομεν, τύπον.

Καὶ εἶναι βεβαίως ἀναμφισβήτητον ὅτι ὑπάρχουν τοιαῦτα πρόσωπα. Ὁ Ἕλληνας Περιελῆς Διαμάντης π. χ. ἀφοῦ ἔρριπτεν ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ διδομένων ἀριθμῶν, ἔκλειεν ἔπειτα τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ ἐξετέλει τὰς πράξεις ταχύτατα ἢ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπεμνημόνευεν σειρὰν ἀριθμῶν. Τὴν αὐτὴν ἰκανότητα εἶχε καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ὡς καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας Διαμάντη, ἅτινα πάντα ἦσαν ἀ μ ι γ ε ῖ ς ὀ π τ ι - κ ο ῖ τ ὑ π ο ι .

Παράδειγμα ἀμιγῶς ἀκουστικοῦ τύπου, ἐπίσης ἀριθμομνημόνος, ἦτο ὁ ἀγράμματος ποιμὴν Inaudi, ὅστις ἐνετύπωνεν ἀριθμούς πολυψηφίους ἀκούων ἀπλῶς αὐτοὺς καὶ ἀκολούθως ἐξετέλει μετὰ μεγίστης ταχύτητος ἀριθμητικὰς πράξεις εὐρίσκων καὶ τετραγωνικὰς καὶ κυβικὰς ἀκόμη ρίζας. Ἡ ὄψις ἐν τούτοις τῶν ἀριθμῶν γεγραμμένων ἐτάρασεν αὐτόν.

Ἀμιγῆς κινητικὸς τύπος ἦτο διάσημος Γάλλος ἀκροβάτης, ὅστις διήλθεν ἐπανειλημμένως τὸν Νιαγάραν ἐπὶ σχοινίου τεταμένου ὑπεράνω

αυτοῦ κατορθῶνων νὰ ἀναπλάττη πάσας τὰς ἀναγκαίας κινήσεις πρὸς διατήρησιν τῆς ἰσοροπίας του.

Πλὴν τὰ ἄτομα αὐτὰ εἶναι σπανιώτατα καὶ ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις μόνον χωρὶς νὰ στερῶνται πάντοτε καὶ τῆς ἱκανότητος πρὸς κτῆσιν γνώσεων καὶ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. Πειραματικῶς δ' ἀπεδείχθη ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι κατὰ γενικὸν κανόνα μεικτοῦ τύπου, ἤτοι ὅτι αἱ παραστάσεις αὐτῶν προέρχονται ἐκ παντὸς εἶδους ἀντιλήψεων.

10. Σημασία τῆς μνήμης. Ἡ ἀξία τῆς μνήμης εἶναι μεγίστη διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἄνευ αὐτῆς δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ γνῶσις, πολὺ δὲ περισσότερον ἢ πρόοδος καὶ ὁ πολιτισμός. Καὶ τοῦτο διότι, ἂν αἱ γνώσεις παρέμεναν πρὸς στιγμὴν μόνον, ἔπειτα δ' ἐχάνοντο, πείρα δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀποκτηθῇ οὔτε συνέχεια νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Οὐσιαστικῶς δὲν θὰ ὑπῆρχε βίος διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀφοῦ ὁ πῆριξ ἡμῶν κόσμος οὐδὲν θὰ εἶχε νόημα, ὡς ἔχει σήμερον πᾶν ὅ,τι περιβάλλει ἕκαστον ἐξ ἡμῶν. Ἐσωτερικῶς πλοῦτος δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὐδὲ τὸ ἱερὸν αἴσθημα τῆς φιλίας ἢ ἄλλα συναισθήματα θὰ συνέδεον τοὺς ἀνθρώπους μεταξύ των, ἐφ' ὅσον θὰ ἦσαν ἄγνωστοὶ ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον, ὅσας φορές καὶ ὑπὸ οἰκσδήποτε συνθήκας καὶ ἂν συνηγνῶντο.

Αἱ ἔννοιαι $\pi \alpha \rho \delta \nu$ καὶ $\pi \alpha \rho \epsilon \lambda \theta \nu$ θὰ ἦσαν ἀνύπαρκτοι, ὁ δὲ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ συλλάβῃ οὐδὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως, ὡς συμβαίνει σήμερον μὲ σπανίας τινὰς περιπτώσεις ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι πάσχοντες ἀπὸ ἀμνησίαν λησμονοῦν ἐπὶ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα τὸν ἑαυτὸν των, ὅταν δ' ἐπανέλθουν εἰς τὸν κανονικὸν ρυθμὸν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀναγνωρίσουν τὰς ὥρας, ἡμέρας ἢ ἐβδομάδας ἐκείνας τῆς ἀμνησίας των ὡς καὶ ὀτιδήποτε συνέβη κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν ὡς μέρος τῆς ζωῆς των.

Ἐκ τῶν λεχθέντων καθίσταται φανερὸν πόσον πολῦτιμος εἶναι ἡ πνευματικὴ αὕτη λειτουργία καὶ μετὰ πόσης θὰ ἔπρεπε νὰ καλλιερῆται φροντίδος. Ἡ σχολικὴ περίοδος τόσον ἢ τῆς στοιχειώδους ὅσον καὶ τῶν τριῶν πρώτων ἐτῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἡ καλυτέρα περίοδος πρὸς καλλιέργειαν, ἀσκήσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς μνημονικῆς ἱκανότητος, ἢ ὅποια ἀναμφισβητῆτως ἀποτελεῖ μετὰ τῆς εὐφυΐας τὸν θεμέλιον λίθον τῆς μορφώσεως καὶ προόδου ἐκάστου ἀτόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

ΜΑΘΗΣΙΣ

1. Ἐννοία τῆς μαθήσεως. Λέγομεν ὅτι μαθάνομεν τι ἢ ἀποκτῶμεν γνῶσιν τινα, λ.χ. τῶν βασικῶν ἀριθμητικῶν πράξεων, ὅταν ὀπωσ-
δήποτε παγίωσωμεν αὐτὰς εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν. Μάθησις ἐπομένως εἶναι
ἡ παγίωσις τῶν κτηθεισῶν γνώσεων.

Ἡ μάθησις δὲν δύναται οὐσιαστικῶς νὰ νοηθῇ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς
μνήμης, διότι αὕτη συντελεῖται ἀκριβῶς διὰ τῆς προσλήψεως, τῇ βοή-
θειᾳ τῶν αἰσθήσεων, παραστάσεων ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς κόσμου,
τῆς διατηρήσεως αὐτῶν ἐν ἡμῖν καὶ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβοῦς
ἀναπαραγωγῆς αὐτῶν.

Διὰ τοῦτο θ' ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα κυρίως μὲ τοὺς τρόπους, καθ'
οὓς μαθάνομεν ἢ τοὺς νόμους τῆς μαθήσεως, οἵτινες μετὰ τῶν τρόπων
τοῦ συνειρημοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως ἐρμηνεύουσι τὴν ὅλην λειτουργίαν
τῆς μαθήσεως.

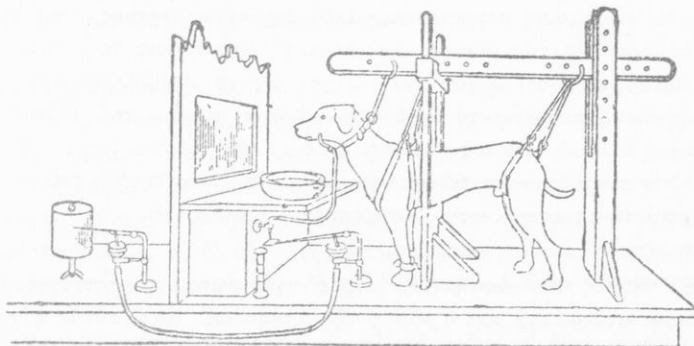
2. Νόμοι τῆς μαθήσεως. 1) Νόμος τῆς δοκιμῆς καὶ ἐπιτυχίας.
Ὁ ἀπλούστερος καὶ μᾶλλον συνήθης τρόπος μαθήσεως κατὰ τὴν μικρὰν
(νηπιακὴν) ἰδίως ἡλικίαν εἶναι ὁ τῆς δοκιμῆς καὶ ἐπιτυχίας. Τὸ παι-
δίον π.χ. μὴ γνωρίζον πῶς θὰ φορέσῃ τὸ ὑπόδημά του δοκιμάζει ποι-
κίλους τρόπους μέχρις ὅτου τέλος—τυχαίως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον—ἐπι-
τυγχάνει τοῦ σκοποῦ του. Αἱ κινήσεις τοῦ παιδίου κατὰ τὴν προσπα-
θειάν του ταύτην εἶναι τελείως ἀτακτοὶ κατ' ἀρχήν, ὀργανοῦνται ὅ-
μως ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐλαττώνουν οὕτω εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸν χρό-
νον, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖται, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκο-
ποῦ, ὅποτε συντελεῖται ἡ μάθησις.

2) Νόμος τῆς μιμήσεως. Δι' αὐτοῦ μαθάνομεν μιμούμενοι τυ-
φλῶς πράξεις ἄλλων, τοὺς παντοίους λ. χ. τρόπους συμπεριφορᾶς.
Ὁ νόμος οὗτος τῆς μαθήσεως χρησιμοποιεῖται ἐπίσης κατὰ τὴν μικρὰν

ήλικίαν, διὰ τοῦτο οἱ ἐνήλικες, οἱ ὁποῖοι χρησιμεύουν κατὰ κανόνα ὡς παράδειγμα διὰ τοὺς μικροτέρους, πρέπει νὰ εἶναι πολὺ προσεκτικοὶ εἰς τοὺς λόγους, ἰδιαίτερώς δὲ εἰς τὰς πράξεις των.

3) Νόμος τῆς ὑποκαταστάσεως. Τὸν νόμον τοῦτον διετύπωσεν ὁ ψυχολόγος Ρανlow κατόπιν πειράματος ἐπὶ πεινῶντος κυνός. Παρουσίασε δηλ. εἰς αὐτὸν κατ' ἀρχὴν δύο ἐρεθίσματα ταυτοχρόνως, ἤτοι ἐρυθρὰν πινακίδα καὶ τροφήν. Ἐπὶ τῇ θεᾷ τῆς τροφῆς καὶ λόγῳ τῆς πείνης τοῦ κυνός ἐγένετο εἰς αὐτὸν ἔκκρισις σιέλου, ἡ ποσότης τοῦ ὁποίου ἐμετρεῖτο διὰ καταλλήλου συσκευῆς προσηρμοσμένης εἰς τὸ στόμα τοῦ κυνός.

Ἀπόδειξις νόμου ὑποκαταστάσεως.

Κατόπιν ἐπανεληγμένης παρουσιάσεως τῶν δύο ἐρεθισμάτων ὁ κύων συνέδεσεν τόσον στενῶς ταῦτα, ὥστε ἡ ἔκκρισις τοῦ σιέλου νὰ γίνεται διὰ τῆς παρουσιάσεως τῆς πινακίδος μόνης. Ἡ ἐρυθρὰ δηλ. πινακίς ὑποκατέστησε διὰ τὸν κύνα τὸ ἐρεθίσμα τῆς τροφῆς, κατέστη δηλ. δι' αὐτὸν ἀλάθητον τεκμήριον τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπακολουθήσῃ τροφή. Ὁ νόμος οὗτος ὠνομάσθη διὰ τοῦτο νόμος τῆς ὑποκαταστάσεως, ἐφαρμόζεται δὲ εἰς τὴν μάθησιν τῆς ὁμιλίας, τῆς πρώτης ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς, τῶν ξένων γλωσσῶν κ.λ.π.

4) Νόμος τῆς ἀναλογίας. Ὅταν, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν βιβλίου περιγράφοντος ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς χώρας ἢ λαούς, προσπαθοῦμεν νὰ σχηματίσωμεν παράστασιν σαφεῆ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῶν, συσχε-

τίζομεν ταῦτα πρὸς ἄλλα γνωστὰ εἰς ἡμᾶς καὶ κατ' ἀναλογίαν λαμβάνομεν γνώσιν τοῦ βίου αὐτῶν. Οὗτος εἶναι ὁ νόμος τῆς ἀναλογίας, καθ' ὃν μαθηθάνομεν νέον τι συσχετίζοντες αὐτὸ πρὸς ὑπαρχούσας ἐν ἡμῖν παραστάσεις κοινὰ ἐχούσας γνωρίσματα πρὸς τὸ μαθηθάνομενον.

5) Νόμος τοῦ ἀποτελέσματος. Εἶναι γνωστὸν τὸ φαινόμενον, κατὰ τὸ ὁποῖον παιδία τινὰ κλαίουσιν ἐξ συστήματος ἢ μετέρχονται καὶ ἄλλα διάφορα μέσα, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐκ μέρους τῆς μητρὸς ἐκπλήρωσιν μιᾶς ἐπιθυμίας των. Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἴτε ἐκ συμπτώσεως εἴτε ἐξ ἀδυναμίας τῆς μητρὸς ἐδόθη ἱκανοποίησις εἰς παράλογόν τινα ἀπαιτήσιν τοῦ παιδίου. Ὅταν ἀντιθέτως τὸ παιδίον ἔχῃ μόνον δὲν ἀμείβεται εἰς παρομοίας περιπτώσεις, ἀλλὰ ἀγνοεῖται τελείως, λαμβάνει δὲ ἱκανοποίησιν εἰς τὰς δικαίας καὶ λογικὰς ἀπαιτήσεις του, τότε ὁμαλῶς προσαρμόζεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὸ περιβάλλον του χωρὶς νὰ δημιουργῆ προβλήματα δι' ἑαυτὸ καὶ τοὺς πέριξ αὐτοῦ. Οὗτος εἶναι ὁ νόμος τοῦ ἀποτελέσματος, καθ' ὃν ἀπάντησις συνοδευμένη ὑπὸ εὐαρέστου ἀποτελέσματος τείνει νὰ ἐπαναληφθῆ, ἐνῶ τούναντίον ἀπάντησις ἐπιφέρουσα δυσάρεσκεϊαν ἐξασθενίζει.

6) Νόμος τῆς ἀσκήσεως. Πρὸς τὸν νόμον τοῦ ἀποτελέσματος συνδέεται στενωτάτα καὶ ὁ νόμος τῆς ἀσκήσεως. Κατ' αὐτὸν ἡ χρῆσις ἐνδυναμώνει, ἡ δὲ ἀχρηστία ἐξασθενεῖ τὰς ἐν τῇ μαθῆσει ἐνώσεις.

Ἡ ἐντύπωσις τ.ε. καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν μαθηθάνομένων ἐξαρτᾶται τὰ μάλιστα ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως ἢ τῆς ἀσκήσεως, ὡς ἀρχαίῳθεν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλουτάρχου παρατηρήθη καὶ ἐκ νεωτέρων πειραμάτων εὐρέθη.

3. Ἄρχαι καὶ μέθοδοι σπουδῆς. Ἄλλ' οἱ ἀνωτέρω τρόποι μαθήσεως ἰσχύουν κυρίως διὰ τὴν ἄμεσον γνώσιν τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἔξεων πρὸς ἐξυτηρέτησιν τῶν στοιχειωδῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ὁμαλὴν προσαρμογὴν τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ περιβάλλον.

Προκειμένου ὁμως διὰ τὴν ἀπὸ βιβλίων καὶ τῆς μελέτης ἀπόκτησιν γνώσεων ποίας μεθόδους δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ ποία ἢ καλυτέρα καὶ ἀποδοτικώτερα ἐξ αὐτῶν;

1) Ἡ μέθοδος τοῦ ὅλου. Ὁ χρησιμοποιοῦν κατὰ τὴν μελέτην τοῦ μέθοδον τοῦ ὅλου ἀκολουθεῖ τὴν ἐξῆς πορείαν· α) ἀναγινώσκει τὸ ὑπὸ μελέτην μάθημα ἢ θέμα, διὰ νὰ λάβῃ γενικὴν ἐξ αὐτοῦ ιδέαν. Ἐπειτα ἀρχίζει πάλιν ἐκ νέου καὶ προχωρεῖ συστηματικῶς καὶ κριτικῶς εἰς τὴν μελέτην τοῦ ὑπογραμμίζων ἢ κρατῶν σημειώσεις τῶν σπουδαιότερων ἐξ αὐτῶν, ἐνῶ συγχρόνως συσχετίζει καὶ συνδέει μεταξύ των τὰ κύρια σημεία, ἐρμηνεύει γεγονότα ἢ φαινόμενα κ.ο.κ. Οὕτω τὸ μανθανόμενον καθίσταται κτῆμα τοῦ μελετῶντος, ὁ ὅποῦς ὄχι μόνον δύναται ν' ἀποδώσῃ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ νὰ χρησιμοποίησῃ τὰς ἐξ αὐτοῦ γνώσεις ὅπου καὶ ὅταν παραστῇ ἀνάγκη.

Ὁ τρόπος οὗτος σπουδῆς εἶναι ἰδιαιτέρως κατάλληλος διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας, ψυχολογίας, λογοτεχνίας κ.τ.θ., ἔχει δὲ ὡς βᾶσιν τὴν κριτικὴν μέθοδον ἀπομνημονεύσεως.

2) Ἡ τμηματικὴ μέθοδος. Κατ' αὐτὴν ἐπιχειροῦμεν νὰ μάθωμέν τι, π.χ. ποίημα ἢ μάθημα, χωρίζοντες αὐτὸ εἰς τμήματα (στροφὰς ἢ παραγράφους) καὶ προσπαθοῦντες ν' ἀπομνημονεύσωμεν αὐτὸ μανθάνοντες κατὰ σειρὰν τὴν πρώτην στροφὴν ἢ παράγραφον, ἔπειτα τὴν δευτέραν κ.ο.κ. Ἡ τοιοῦτου εἶδους μάθησις, ὡς εἶναι φανερόν, εἶναι μηχανικὴ καὶ ἐπιπολαία, αἱ δ' ἐξ αὐτῆς ἀποκτώμεναι γνώσεις ἐξυπηρετοῦν ἀνάγκας τῆς στιγμῆς μόνον, οὐχὶ δὲ τὸν βαθύτερον σκοπὸν τῆς γνώσεως.

3) Ἡ μεικτὴ μέθοδος. Προκειμένου βεβαίως ν' ἀπομνημονεύσωμεν μακροσκελὲς ποίημα ἢ μέθοδος τοῦ ὅλου μόνη δὲν εἶναι ἡ κατάλληλοτέρα, δεδομένου ὅτι δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν κατὰ λέξιν ἀπομνημόνευσιν. Ἐξ ἄλλου ἡ χρῆσις τῆς τμηματικῆς μεθόδου δύναται νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὸν ἐξωτερικὸν μόνον τρόπον συνδέσεως τῶν στίχων καὶ στροφῶν χωρὶς περαιτέρω προσπάθειαν πρὸς βαθύτεραν κατανόησιν τοῦ ποιήματος. Συνδυασμὸς τῶν δύο μεθόδων θὰ ἦτο εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐνδεδειγμένος, διότι ἡ μὲν μέθοδος τοῦ ὅλου βοηθεῖ τὸ άτομον εἰς τὴν εὑρεσιν τῆς κεντρικῆς ιδέας τοῦ ποιήματος, ἐπομένως δὲ τὴν εὐκολωτέραν ἀπομνημόνευσιν αὐτοῦ διὰ τῆς λογικῆς συνδέσεως τῶν στροφῶν μεταξύ των, ἡ δὲ τμηματικὴ μέθοδος ἐξυπηρετεῖ τὸν χωρισμὸν εἰς μικροτέρας ἐνότητας καὶ τὴν εὐκολωτέραν κατὰ στίχον καὶ στροφὰς ἀπομνημόνευσιν αὐτοῦ.

Ἐκ πειραμάτων ἐξ ἄλλου ἀπεδείχθη ὅτι μεγαλύτερον εἶναι τὸ πο-

σοστόν τῶν διατηρουμένων στοιχείων καὶ ἡ διάρκεια τῆς διατηρήσεως αὐτῶν, ὅταν ἡ ἀπομνημονεύσις τῶν μαθησάντων γίνεται οὐχὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν διὰ πολλῶν ἐπαναλήψεων, ἀλλ' εἰς διαφόρους περιόδους, ὡς εἰς τὸ περὶ λήθης κεφάλαιον διελάβομεν, ὁπότε καὶ ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς ἐπαναλήψεων εἶναι μικρότερος καὶ ἡ μάθησις εὐχερестέρα.

Εἰς τὴν ἐμπέδωσιν καὶ ἀφομοίωσιν τῶν μαθησάντων συμβάλλει ἐπίσης τὰ μέγιστα καὶ ἡ αὐτενέργεια τοῦ μαθητοῦ ἢ σπουδαστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν δέχεται παθητικῶς γνώσεις, ἀλλὰ λαμβάνει κριτικὴν, ὡς ἐλέχθη, θέσιν ἀπέναντι αὐτῶν συστηματικοῦν καὶ ὀργανῶν αὐτὰς πέριξ ἑνὸς προβλήματος.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι μαθήσεως καὶ σπουδῆς ὡς καὶ οἱ προηγουμένως μνημονευθέντες τρόποι τοῦ συνειρημοῦ καὶ τῆς ἀναπλάσεως καὶ αἱ μέθοδοι ἀπομνημονεύσεως δὲν εἶναι οἱ μόνοι τρόποι, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ γνώσεις. Ὑπάρχουν καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῶν ὁποίων ποικίλλει ἀναλόγως τῆς ἰκανότητος ἐκάστου ἀτόμου πρὸς ἐπινοήσιν τρόπων ἐπιλύσεως πρωτοτύπων προβλημάτων τοῦ βίου. Τὴν ἰκανότητα αὐτὴν, ἥτις συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ταχυτάτην ὀργάνωσιν τῶν προτέρων γνώσεων καὶ προσαρμογὴν αὐτῶν εἰς νέαν τινὰ κατάστασιν, δὲν ἔχουσι πάντες οἱ ἄνθρωποι καὶ δὴ εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν αὕτη χαρακτηρίζει κατ' ἔξοχὴν τὰ ἀνωτέρας εὐφυΐας ἄτομα.

4. Μάθησις καὶ κόπωση. Πλὴν τῶν στοιχειωδῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας τὸ ἄτομον ἀποκτᾷ φυσικῶς καὶ ἀνέτως αὐξάνομενον εἰς ἡλικίαν καὶ ἀναπτυσσόμενον πνευματικῶς, αἱ λοιπαὶ γνώσεις προσλαμβάνονται κατὰ κανόνα ἐκ τῆς ἐν τῷ σχολεῖν διδασκαλίας καὶ τῶν βιβλίων γενικώτερον. Τοῦτο ἀπαιτεῖ συνεχῆ καὶ ἐντεταμένην πολλὰκις προσπάθειαν τοῦ ἀτόμου, ἥτις, ὅταν δὲν διακόπτεται διὰ καταλλήλως ὀργανωμένου προγράμματος ὠρῶν διδασκαλίας καὶ ψυχαγωγίας, ἐπιφέρει κόπωσιν καὶ δὴ ὑπερκόπωσιν, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἀποβῆ εἰς βάρος τῆς ὑγείας καὶ τῆς περαιτέρω προόδου τῶν μαθητῶν.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κακῶν τούτων μεγίστη καταβάλλεται προσπάθεια ἐκ μέρους τῶν ψυχολόγων καὶ παιδαγωγῶν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς διδακτέας ὕλης, τὴν κατανομὴν τῶν ὠρῶν διδασκαλίας, τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἐλευθέρου χρόνου τῶν μαθητῶν ὡς καὶ τὴν τελειοποίησιν τῶν μεθόδων διδασκαλίας πρὸς ὄφελος αὐτῶν.

'Αλλ' ἡ ἐκ μέρους τοῦ σχολείου μόνον προσπάθεια δὲν εἶναι ἀρκετὴ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δυσαρέστων ἀποτελεσμάτων τῆς κοπώσεως καὶ τῆς ἀτελοῦς ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίας. Πρέπει καὶ οἱ μαθηταὶ δι' ἀναθεωρήσεως τοῦ προγράμματος ἐργασίας των καὶ ἀποβολῆς τυχόν ἀποκτηθεισῶν κακῶν ἔξεων σπουδῆς ν' αὐξήσωσιν τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐργασίας των ἐξοικονομοῦντες οὕτω χρόνον καὶ διὰ τὴν ψυχαγωγίαν των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐπέφερε πλήρη ἰσορροπίαν εἰς τὸν ὅλον ψυχοφυσικὸν ὀργανισμόν των.

Εἰς τοῦτο πολὺ θὰ βοηθήσῃ αὐτοὺς τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον κριτήριον αὐτοεξετάσεως.

Κριτήριον αὐτοεξετάσεως μαθητοῦ κατὰ Ruch ('Ρούχ).
Γράψατε κατακορύφως καὶ ἀριστερὰ εἰς φύλλον χάρτου τοὺς ἀριθμοὺς 1 - 21.
Ἀναγνώσατε τὰς κατωτέρω ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσατε εἰς ἐκάστην δι' ἑνὸς ν α ἢ ἡ ὅχι ὅσον δύνασθε εὐκρινῶς.

1. Μελετᾶτε ποτέ, ὅταν ὑπάρχουν ἄλλα πρόσωπα εἰς τὸ δωμάτιόν σας καὶ συζητοῦν ἢ ὅταν παίξῃ τὸ ραδιόφωνον;
2. Μελετᾶτε ὑπὸ χρωματιστὸν φῶς;
3. Ἐξητάσατε τὰ μάτια σας κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη;
4. Μήπως δὲν προλαμβάνετε νὰ περατώσατε ὅλα τὰ ὑπὸ μελέτην μαθήματά σας;
5. Μήπως ὄνειροπολεῖτε, ὅταν διαβάσετε;
6. Μήπως, διὰ νὰ ἀρχίσετε τὴν μελέτην σας, περιμένετε νὰ σᾶς ἔλθῃ πρῶτον ἡ ὄρεξις δι' αὐτήν;
7. Μήπως, ὅταν μελετᾶτε, κάθε μικρὸς θόρυβος διαταράσῃ τὸν εἰρμὸν τῶν σκέψεών σας;
8. Μήπως κάποτε σᾶς φαίνεται ὅτι εἰς τὴν μελέτην σας διήλθατε πολλὰς σελίδας, χωρὶς νὰ πάρετε τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενον των;
9. Μήπως διάφοροι ἀνησυχίαί σᾶς ἐμποδίζουν εἰς τὴν μελέτην σας;
10. Μήπως συχνὰ εἴχεσθε, ἂν σᾶς ἦτο δυνατόν, ν' ἀφήσατε τὸ σχολεῖον καὶ ν' ἀσχοληθῆτε εἰς ἄλλην ἐργασίαν;
11. Ὅταν εὐρίσκετε ἄγνωστον λέξιν εἰς τὴν μελέτην σας, συνηθίζετε νὰ καταφεύγετε εἰς τὸ λεξικόν;
12. Κρατεῖτε σημειώσεις κατὰ τὴν μελέτην τῶν μαθημάτων σας ὑπὸ μορφήν διαγραμμάτων;
13. Ὅταν μελετᾶτε διὰ τὰς ἐξετάσεις μήπως προσπαθῆτε ν' ἀπομνημονεύσατε τὰ μαθήματά σας λέξιν πρὸς λέξιν;
14. Συνηθίζετε νὰ χρησιμοποιοῦντε τὰ μανθανόμενα εἰς τρόπον ὥστε νὰ βοηθησθε ὑπ' αὐτῶν καὶ εἰς τὰ ἄλλα μαθήματά σας;
15. Συμβαίνει κάποτε νὰ μὴ γνωρίζετε τί ἀκριβῶς ἔχετε νὰ μελετήσατε;
16. Προσπαθῆτε συχνάκις ν' ἀναλύετε τὴν ἐργασίαν σας, ὥστε νὰ εὐρίσκετε ποῦ ἔχετε ἀδυναμίας;

17. Μήπως διστάζετε νὰ παρακαλέσετε τὸν καθηγητὴν σας νὰ σᾶς ἐξηγήσῃ σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ μαθήματος;
18. Μήπως δυσκολεύεσθε εἰς τὴν διάκρισιν τῶν σπουδαιότερων σημείων κατὰ τὴν μελέτην σας;
19. Σημειώνετε τὰ σπουδαῖα ἢ δύσκολα σημεῖα, ὥστε νὰ τὰ προσέξῃτε ἰδιαίτερος, ὅταν θὰ κάμετε ἐπανάληψιν;
20. Μήπως μελετᾶτε τὰ μαθήματά σας μόνον καὶ μόνον χάριν τῆς ἐπιτυχίας σας εἰς τὰς ἐξετάσεις;
21. Μήπως μελετᾶτε πολὺ ἀργὰ τὴν νύκτα ἢ ἀκόμη καὶ ὅλην τὴν νύκτα πρὸ τῶν ἐξετάσεων;
Ἐν ὑποσημειώσει θὰ εὑρετε τὴν κλεῖδα τῶν ἀπαντήσεων, αἰτινες χαρακτηρίζουν τὸν καλὸν καὶ κακὸν σπουδαστὴν. Ὅπου διαφωνεῖτε πρὸς αὐτήν, σημαίνει ὅτι ἐσχηματίσθη κακὴ τις ἐξίς ἢ διάθεσις, ἣ ὅποια πρέπει νὰ διορθωθῇ.

Α Σ Κ Η Σ Ε Ι Σ

1. Ποία ἡ σχέσηις τῆς μνήμης πρὸς τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων;
2. Κατὰ τί διαφέρει τῆς μνήμης ἡ ἀνάμνησις;
3. Ποῖαι αἱ ιδιότητες τῆς καλῆς μνήμης καὶ τίς ἡ σχέσηις αὐτῶν πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ σωματικὴν ὑγείαν τοῦ ἀνθρώπου;
4. Τίς ἡ σχέσηις τῆς προσοχῆς καὶ τοῦ διαφέροντος πρὸς τὴν μνήμην;
5. Ποῖα τὰ πλεονεκτήματα τοῦ κριτικῶς μανθάνειν;
6. Διατί ἡ ἔλλειψις οἰκογενειακῆς γαλήνης δύνатаι νὰ ἐπιδράσῃ κακῶς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὅλης ψυχοσυνθέσεως τοῦ ἀτόμου;
7. Ποία ἡ γνώμη σας περὶ τῶν μνημονικῶν τύπων; Πιστεύετε εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀμιγῶν τύπων; Ἐξηγήσατε.
8. Ποία ἡ σημασία τῆς μνήμης διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου;
9. Τίς ἡ σχέσηις τῆς μνήμης πρὸς τὴν μάθησιν;
10. Ποῖαι αἱ μέθοδοι σπουδῆς; Ἀναπτύξατε.
11. Καταρτίσατε πρόγραμμα μελέτης καὶ ψυχαγωγίας ἀνάλογον πρὸς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις καὶ διαφέροντά σας. Ἐφαρμόσατε αὐτὸ ἐπὶ χρονικὸν τι διάστημα. Ἀνακοινώσατε εἰς τὴν τάξιν τὰς παρατηρήσεις σας.

Κλεῖς· 1. ὄχι, 2. ὄχι, 3. ναί, 4. ὄχι, 5. ὄχι, 6. ὄχι, 7. ὄχι, 8. ὄχι,
9. ὄχι, 10. ὄχι, 11. ναί, 12. ναί, 13. ὄχι, 14. ναί, 15. ὄχι, 16. ναί,
17. ὄχι, 18. ὄχι, 19. ναί, 20. ὄχι, 21. ὄχι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΦΑΝΤΑΣΙΑ

1. **Ἔννοια αὐτῆς.** Εἰς τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ὁ ἄνθρωπος δὲν βοηθεῖται μόνον ὑπὸ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς νοήσεως καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν λειτουργιῶν, περὶ ὧν ὁ λόγος προηγουμένως, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἄλλης τινὸς σπουδαιοτάτης λειτουργίας, τῆς φαντασίας.

Παρατηρῶν ἀπὸ τοῦ λόφου τοῦ Δαφνίου τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἀναλογίζομαι πόσης χάριτος θὰ ἔστεροῦντο αἱ Ἀθηναίαι, ἂν ἔλειπεν ἡ Ἀκρόπολις καὶ ὁ Λυκαβηττός.

Βλέπων σήμερον τὸν κατεστραμμένον Παρθενῶνα σκέπτομαι ὅποιον θὰ ἦτο τὸ μεγαλεῖόν του κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προτέρας μου πείρας φαντάζομαι πῶς θὰ διεξέχθῃ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ μεγάλη ἐορτὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

Ἐπίσης ἐπὶ τῇ βάσει δύο ἢ τριῶν λέξεων, ὡς π.χ. αἱ λέξεις Ἑλλάς - Χριστός, δύναμαι νὰ γράψω ἔκθεσιν περὶ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Τέλος ἐκ παρατηρήσεως ἀπλοῦ φαινομένου δύναμαι νὰ εὔρω λύσιν εἰς πρόβλημα, τὸ ὅποιον μὲ ἀπασχολεῖ, ὡς ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ μήλου ὁ Νεύτων συνήγαγε τὸν νόμον περὶ βαρύτητος.

Εἰς τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα ἀνακαλοῦμεν κατὰ τοὺς γνωστοὺς τρόπους τοῦ συνειρμοῦ παραστάσεις ὑπαρχούσας ἐν ἡμῖν καὶ προσθέτοντες ἢ ἀφαιροῦντες διάφορα στοιχεῖα παράγομεν νέαν μορφήν.

Εἰς τὰ τελευταῖα ὅμως παραδείγματα ἐπὶ τῇ βάσει γνωστῶν στοιχείων δημιουργοῦμέν τι ὅλως νέον.

Εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς νέας ταύτης μορφῆς συμβάλλουν, ὡς εἶναι φανερόν ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων, στοιχεῖα γνωστικά, βουλητικά, συναισθηματικά, τὸ ὅλον τ.ἔ. πνεῦμα. Ἡ πνευματικὴ αὕτη λειτουργία, διὰ τῆς ὁποίας ἐπὶ τῇ βάσει ὑπαρχόντων ἐν ἡμῖν στοιχείων δημιουργοῦνται διὰ τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος νέαι μορφαι αὐτῶν, καλεῖται φαντασία.

2. Εἶδη φαντασίας. Καὶ ὅταν μὲν ἡ νέα μορφή παράγεται δι' ἀπλῆς προσθήκης ἢ δι' ἀπλῆς ἀφαιρέσεως στοιχείων τινῶν, ἡ φαντασία καλεῖται ἀναλόγως π ρ ο σ θ ε τ ι κ ἢ ἢ ἀ φ α ι ρ ε τ ι κ ἢ. "Ὅταν ὅμως ἄλλοτε προσθέτοντες καὶ ἄλλοτε ἀφαιροῦντες δημιουργοῦμέν τι ἄλλως νέον, κρατοῦμεν δ' ὡς βάσιν μόνον τὸ ἤδη ὑπάρχον, τότε ἔχομεν δ η μ ι ο υ ρ γ ι κ ἢ ν, τὴν καὶ κατ' ἐξοχὴν φαντασίαν.

Καὶ ὅταν μὲν καταβάλλωμεν βουλευτικὴν προσπάθειαν πρὸς παραγωγὴν τῆς νέας μορφῆς, τότε ἡ φαντασία εἶναι ἐ ν ε ρ γ η τ ι κ ἢ, ὅταν ὅμως, ὡς εἰς τὰ ὄνειρα ἢ τὰς ὄνειροπολήσεις, οὐδεμίαν καταβάλλωμεν ἐνσυνείδητον προσπάθειαν, ἡ φαντασία εἶναι π α θ η τ ι κ ἢ. Ἐξ ἄλλου, ὅταν ἡ παραγομένη διὰ τῆς φαντασίας μορφή εἶναι τόσον ἐναργής, ὥστε νὰ δύναται τις νὰ περιγράψῃ ἢ παραστήσῃ αὐτὴν ἐν πάσῃ δυνατῇ λεπτομερείᾳ, λέγομεν ὅτι τὸ ἄτομον τοῦτο ἔχει ἐ π ο π τ ι κ ἢ ν φαντασίαν.

3. Φύσις τῆς φαντασίας. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς φαντασίας εἶναι ἡ ἀπουσία ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. « Ἀπελθόντων », λέγει ὁ Ἄριστοτέλης, « τῶν αἰσθητῶν ἔννευσιν αἱ αἰσθήσεις καὶ φαντασίαι ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις »¹. Ὡς δὲ προῖόν τῆς αἰσθήσεως εἶναι τὸ αἶ σ θ η μ α, οὕτω καὶ προῖόν τῆς φαντασίας εἶναι τὸ φ ά ν τ α σ μ α, ἡ παράστασις ἢ μὴ στηριζομένη ὅμως εἰς κατ' αἴσθησιν ἐρεθίσματα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου προερχόμενα.

4. Φαντασία καὶ προσωπικότης. Τὰ προῖόντα τῆς φαντασίας εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ ἐ γ ῶ τοῦ ἀτόμου. Τοῦτο δὲ διότι ὁ ἄνθρωπος ἀναλόγως τῆς κληρονομίας αὐτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὅποῖον ζῆ ἀναπτύσσει διὰ τῆς φαντασίας ἴδιον ἐσωτερικὸν κόσμον διαμορφῶνων οὕτω τὴν προσωπικότητά του, τὴν ὁποίαν ἐπειτα προβάλλει διὰ τῆς ποικίλης ἐκφράσεως (ὁμιλίας, κινήσεων, παιγνιδίου, χοροῦ κλπ.) ἢ τῆς δημιουργίας (λογοτεχνίας, μουσικῆς, γλυπτικῆς κ.ἄ.) ἀποκαθιστῶν τὴν ἀπαραίτητον διὰ πάντα ἄνθρωπον ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

5. Περιεχόμενον τῆς φαντασίας. Τὸ περιεχόμενον τῆς φαντασίας ἀναφέρεται εἰς τὸ παρόν, τὸ παρελθὸν ἢ τὸ μέλλον, ἔχει δὲ σχέ-

1. Ἄριστοτέλους Περὶ ψυχῆς III 2,426 β.

σιν πρὸς τοὺς σκοποὺς, τοὺς ὁποίους θέτει τὸ ἄτομον εἰς τὴν ζωὴν του, πρὸς τὰς φιλοδοξίας καὶ ἐπιθυμίας του καὶ τὴν προσπάθειαν πληρώσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς φαντασίας του καλλιεργεῖ πολλάκις ὁ ἄνθρωπος καὶ φόβους πιθανῆς ἀποτυχίας ἢ τιμωρίας, οἱ ὅποιοι ὄταν ὑπὲρ τὸ δέον ἀπασχολῶσιν αὐτόν, ἔχουν δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχικῆς του ὑγείας δύνανται δὲ νὰ δημιουργήσουν ψυχικὰς ἀνωμαλίας ἐξικνουμένας μέχρι παρανοίας ἢ ἄλλης φρενοβλαβείας.

6. Φαντασία καὶ ἔμπνευσις. Τὴν κατ' ἐξοχὴν φαντασίαν ἢ, ὡς ἐκαλέσαμεν αὐτήν, τὴν δημιουργικὴν κατευθύνει κυρίως ὁ νοῦς καὶ ἡ βούλησις. Πολλάκις ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἄγεται εἰς τὴν λύσιν ἀπασχολοῦντος αὐτὸν προβλήματος ἢ τὴν σύλληψιν νέας ἰδέας ὑπὸ θείας τινὸς ἐκλάμψεως καὶ ὑποδείξεως αἰφνιδίως ἐπερχομένης, τῆς ἐμπνεύσεως, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι τὸ προνόμιον ὀρισμένων ἐξαιρετικῶν φύσεων μόνον. Οὕτως ὁ Γκαῖτε λέγει ὅτι ἔγραψε τὸν Βέρθερον ὡς ἐν ὑπνοβασίᾳ εὐρισκόμενος. Ὁ Ἀρχιμήδης δὲ κολυμβῶν ἀνεκάλυψε τὴν φερόνυμον ἀρχήν.

Προκαλεῖται δ' ἡ ἔμπνευσις ἄλλοτε μὲν ἐκ τινος κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως ὀπτικῆς, ἀκουστικῆς ἢ ἄλλης, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως ἐπέρχεται αἰφνιδίως καὶ ἄνευ φανερᾶς τινὸς αἰτίας. Κατὰ τὸν Ribot Theodule (Ριμπώ Θεόδουλος 1839-1916) ἡ ἔμπνευσις εἶναι ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῆς προεργασίας, παρατηρεῖται δ' εἰς ὅλα τὰ ἐξέχοντα πνεύματα, τοὺς μεγάλους ἐπιστήμονας, καλλιτέχνας, στρατηγούς κλπ., καὶ ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἐνασχολήσεις αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ ἔμπνευσις δὲν συνακολουθεῖ εἰς τοῦ ὅλου ἔργου τὴν περάτωσιν, ὡς ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἐξετασθεὶς ὑπὸ τοῦ Binet Γάλλος ποιητῆς Hervieu Paul (Χερβιέ Παῦλος) (1857-1915) λέγων ὅτι μόνον ἡ πρώτη τῆς ἰδέας ἀναλαμπὴ εὐφραίνει τὴν ψυχὴν, ἡ δ' ἔπειτα ἐργασία συντελεῖται μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ μόχθου.

7. Σπουδαιότης τῆς φαντασίας. Ἡ φαντασία καὶ δὴ ἡ δημιουργικὴ εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν ὕλικήν, τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ τεχνικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἐφευρέσεις διὰ τῆς φαντασίας ἐπολλαπλασιάσθησαν, οἱ ἀρχηγοὶ δὲ θρησκευμάτων, οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ ἐπιστήμονες ὀφείλουσι τὴν ἐπιτυχίαν καὶ πρόοδόν των κατὰ πολὺ εἰς τὴν γονιμότητα τῆς δημιουργικῆς

φαντασίας και τὴν σύλληψιν δι' αὐτῆς καινοφανῶν και πρωτοτύπων ιδεῶν και θεωριῶν.

Ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξις, καλλιτεχνικὴ δημιουργία, πολιτισμός, ὀφείλονται εἰς τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν. Ἄνευ αὐτῆς ἡ πρόοδος τοῦ κόσμου θὰ ἔμενεν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν ζώων. Διὰ τῆς φαντασίας μετατιθέμεθα εἰς τὴν θέσιν τοῦ πάσχοντος, δι' αὐτῆς δ' ἀπολαύομεν καλλιτεχνικοῦ ἀριστουργήματος, μεταρσιούμεθα και ἀνυψοῦμεν ἑαυτούς. Δι' αὐτῆς καθίσταται δυνατὴ ἡ διακυβέρνησις τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως και ἡ μεταβολὴ τῆς ὕψεως τοῦ κόσμου.

8. Καλλιέργεια τῆς φαντασίας. Ἡ φαντασία εἶναι εἰς διάφορον βαθμὸν ἀνεπτυγμένη εἰς τὰ διάφορα ἄτομα. Ἄλλα δηλ. εἶναι λίαν εὐφάνταστα και ἔχουν ἀνάγκην περισταλτικῶν μέσων διὰ τὴν χαλιναγώγησιν τῆς φαντασίας αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ ἀποβῇ αὐτὴ πρόξενος κακοῦ, ἄλλα δὲ ἔχουν ἀνάγκην διεγέρσεως και κεντρισμοῦ τῆς φαντασίας αὐτῶν, διότι αὐτὴ εἶναι λίαν περιωρισμένη.

Εἰς τὴν διεγερσιν τῆς φαντασίας συντελοῦσι κυρίως

α) τὸ φυσικὸν περιβάλλον και δὴ ἡ ἄμεσος πρὸς τὴν φύσιν ἐπαφὴ καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκφάνσεις, τὸν ἑναστρον οὐρανόν, τὴν ἀγριότητα και μεγαλοπρέπειαν αὐτῆς εἰς ὥρας χειμῶνος και θυέλλης, τὴν ὠραιότητα αὐτῆς εἰς ὥρας γαληνιαίου δειλινοῦ ἢ θερινῆς πρωῆτας εἰς δάσος ἢ κοιλάδα και ὅλας τὰς ποικιλίας τῶν τοπιῶν αὐτῆς,

β) ἡ μελέτη λογοτεχνικῶν βιβλίων ἀνεγνωρισμένης ἀξίας,

γ) ἡ ἐπίσκεψις καλλιτεχνικῶν ἐκθέσεων, ἡ ἀκρόασις μουσικῶν ἔργων και ἡ παρακολούθησις θεατρικῶν ἔργων, ὡς ἡ ἀρχαία τραγωδία και ἄλλα κλασσικὰ ἔργα Ἑλλήνων και ξένων συγγραφέων.

Εἰς τὴν περιστολὴν τῆς φαντασίας συμβάλλουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ὑποβολὴ εἰς κριτικὸν ἔλεγχον τῶν ἀποκτωμένων γνώσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐκ μέρους τῶν παιδαγωγῶν και ἄλλων εἰδικῶν προσπάθεια βοήθειας τῶν νέων πρὸς ἀποβολὴν τῆς ἔξεως τοῦ ὄνειροπολεῖν δι' ὄργανώσεως τοῦ ἐλευθέρου ἰδία χρόνου αὐτῶν και λύσεως τῶν ἀπασχολούντων αὐτοὺς προβλημάτων.

9. Ἰδανικὰ — Ὀνειροπολήσεις — Ὀνειρα. Πρὸς τὴν φαντασίαν συνδέονται στενῶτατα και τὰ ἰδανικὰ, αἱ ὄνειροπολήσεις και τὰ ὄνειρα.

α) Ἰδανικὰ. Λέγοντες ἰδανικὸν νοοῦμεν προβαλλομένην ζωηρῶς

ἐν τῇ συνειδήσει παράστασιν προτύπου τινὸς ἐκ τῶν μάλιστα ἐπιθυμητῶν. Εἶναι δὲ τὸ πρότυπον τοῦτο συγκεκριμένον πρόσωπον ἢ ἀφηρημένη ἰδέα (καθ' ἑαυτὸ ἰδανικόν) πρὸς τὰ ὁποῖα ἀποβλέπει τις. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἰδανικόν ἱκανοποιεῖ, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, τὴν δίψαν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου, ἐνισχύει καὶ συγκεντρώνει πάσας τὰς δυνατότητας αὐτῆς διὰ τὴν πραγμάτωσίν του.

Ἐξαρτᾶται δ' ἡ γένεσις τοῦ ἰδανικοῦ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος, κυρίως ὅμως καὶ ἐκ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ὅλης καταστάσεως τοῦ ψυχοφυσικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀτόμου. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς ἄτομα τοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος, καὶ δίδυμα ἀκόμη, ὅλως διάφορα θέτουσιν εἰς τὴν ζωὴν των ἰδανικά.

Τὸ ἰδανικόν εἶναι ὁ ἰσχυρότερος συντελεστὴς εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀτόμου, διότι θέτει εἰς ἐνέργειαν τὴν βούλησιν καὶ ὀργανώνει τὰ ἔνστικτα, τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ εἰς ἓν ἄρμονικόν σύνολον. Δι' αὐτοῦ ἐπίσης ὀργανοῦνται πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος περὶ ἓνα σκοπὸν ἢ κέντρον. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ ἰδανικόν εἶναι τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτελεῖται ἡ πλήρωσις καὶ αὐτοπραγμάτωσις τοῦ ἀτόμου.

Τὰ ἰδανικά, ἰδίως τὰ συγκεκριμένα, διὰ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὰς κρίσεις καὶ τὴν διαγωγὴν τῶν ἀτόμων, ἐπομένως δὲ καὶ ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος αὐτῶν. Οὕτως ὁ νέος ἢ ἡ νέα οἱ θέτοντες ὡς ἰδανικὸν τὸν πατέρα, τὴν μητέρα ἢ ἄλλο πρόσωπον ὑφίστανται ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν προτύπων τούτων, διότι ἐξιδανικεύοντες αὐτὰ μιμοῦνται πλὴν τῶν προτερημάτων των καὶ πολλὰ ἐλαττώματά των. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἰδανικά τῶν νέων τὰ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὰ κοινωνικά ἰδρύματα, τῆς οἰκογενείας, τῆς ἐκκλησίας, τῆς πολιτείας κλπ. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς ἐλέγχθη ὑπὸ τινος σοφοῦ· «εἶπατέ μου ποῖα αἰσθήματα κυριαρχοῦν εἰς τὴν νεολαίαν σας καὶ θὰ σὰς εἶπω ποίου χαρακτῆρος θὰ εἶναι ἡ ἐπερχομένη γενεά».

β) Ὀνειροπολήσεις. Αἱ ὄνειροπολήσεις εἶναι ἐκδηλώσεις πόθων καὶ ἐλπίδων τῆς νεότητος σχέσιν ἔχουσαι πρὸς καθημερινὰ εἰδικὰ προβλήματα τοῦ ἀτόμου, ὡς ἡ οἰκονομική, ἐπαγγελματικὴ ἢ ἄλλη ἀποκατάστασις αὐτοῦ, γενικώτερον δὲ πρὸς τὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν φύσει αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ δὴ ὁ νέος νὰ εὐρύνῃ τὸ ψυχικόν του στε-

ρέωμα και να πλάση ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τιθεμένων ὑπ' αὐτοῦ ἰδανικῶν τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον.

Κατὰ τὴν ὄνειροπόλησιν ὁ ἄνθρωπος παραδίδεται εἰς σκέψεις ἀφαιρούμενος τελείως πνευματικῶς ἐκ τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκεται και ἄλλοτε μὲν, ὅταν ἐπινοῇ τρόπους και δίδει λύσεις εἰς τὰ προβλήματα του, πληροῦται αἰσιοδοξίας, ἄλλοτε δέ, ὅταν σκεπτόμενος εὐρίσκη δυσκολίας και μάλιστα ἀνυπερβλήτους, ὡς νομίζει, ἀπογοητεύεται και καθίσταται ἀπαισιδόξος. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν αἱ ὄνειροπολήσεις συντελοῦν εἰς πολὺ ὀλιγώτερον βεβαίως βαθμὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἰδανικά εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου.

Και ἡ μὲν ἐν μέτρῳ ὄνειροπόλησις εἶναι τι φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος διὰ τῆς φαντασίας ἀναπληροῖ ἀνάγκας τῆς ψυχῆς του. Ὅταν ὅμως οὗτος ἐπιδίδεται εἰς τὴν ὄνειροπόλησιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον και δὴ εἰς ὥρας, τὰς ὁποίας θὰ ἠδύνατο δημιουργικῶς νὰ χρησιμοποιήσῃ, τοῦτο εἶναι σημεῖον ὅτι ψυχικὴ τις ἀνωμαλία ὑπάρχει εἰς τὸ ἄτομον και ὅτι πρέπει νὰ καταβληθῇ προσπάθεια πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τοιαύτης καταστάσεως, ἡ ὁποία εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ καταντήσῃ παθολογική.

γ) Ὅνειρα. Τὰ κατὰ τὸν ὕπνον φαντάσματα και ἐκδηλώσεις, τὰ λεγόμενα ἐνύπνια, εἶναι φαινόμενα καθολικὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐνθυμοῦνται ὅμως αὐτὰ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι συνήθισαν νὰ προσέχουν εἰς αὐτά.

Τὰ ὄνειρα εἶναι ἢ παραισθήσεις ἢ ψευδαισθησίαι, παραστάσεις δηλαδὴ αἰσθησιν ἢ ἐξ ἀναμνήσεως και φαντασίας, αἵτινες λόγω τῆς ζωηρότητος αὐτῶν θεωροῦνται ὡς πραγματικὰ ἀντιλήψεις.

Τὰ αἷτια τῶν ὄνειρων εἶναι ψυχολογικὰ και φυσιολογικὰ εἴτε φανερά εἴτε ἄδηλα· φόβοι ἀποτυχιῶν εἰς τὰς ἐξετάσεις και ἐπιχειρήσεις, ἐλπίδες ἐπιτυχίας, θλίψεις ἐπὶ ἀπώλειᾳ προσφιλῶν, φροντίδες και ποθοὶ παντὸς εἶδους.

Πολλὰ τῶν ὄνειρων πιστεύεται ὅτι εἶναι θεόπεμπτα και προφητικά. Τὴν πίστιν δὲ ταύτην εἶχον και οἱ πρόγονοι ἡμῶν, οἵτινες και ὄνειροκρίτας εἶχον και ὄνειροπόλους. Περὶ τούτων ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ περὶ «τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς» ἔργον αὐτοῦ λέγει· «οὔτε καταφρονῆσαι ῥάδιον οὔτε πεισθῆναι».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ἀπαριθμήσατε τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐκίνησαν τὴν φαντασίαν σας τὸ παρελθὸν εἰκοσιτετράωρον.
2. Ποῖα ἐκ τῶν μαθημάτων βοηθοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φαντασίας;
3. Τίς ἡ σχέση φαντασίας καὶ διανοήσεως;
4. Τίς ἡ σημασία τοῦ περιβάλλοντος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φαντασίας;
5. Τίς ἡ σχέση φαντασίας πρὸς τὰς ἄλλας πνευματικὰς λειτουργίας;
6. Τίς ἡ σπουδαιότης τῶν ἰδανικῶν διὰ τὸν ἄνθρωπον;
7. Τί εἶναι ἔμπνευσις;
8. Πιστεύετε εἰς τὰ ὄνειρα; Διατί;

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Ἐξετάσαντες προηγουμένως τὸν ψυχικὸν βίον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες συνεργοῦσιν εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν γνῶσιν, ἐρχόμεθα τώρα νὰ ἐξετάσωμεν πῶς αὐταὶ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν ὅλην ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου δημιουργοῦσαι εὐαρέστους ἢ δυσαρέστους εἰς αὐτὸν καταστάσεις, ἧτοι χαράν, λύπην, θαυμασμόν, ἀγανάκτησιν κλπ., νὰ ἐξετάσωμεν τ.ἔ. τὸν ψυχικὸν βίον ἀπὸ συναισθηματικῆς ἀπόψεως.

1. Φύσις καὶ μορφαὶ τοῦ συναισθήματος. Μαθητῆς τις πηγαινέει εἰς τὸ σχολεῖον χωρὶς νὰ ἔχη πλήρως παρασκευασθῆ. Σκεπτόμενος δὲ ὅτι εἶναι πιθανὸν νὰ κληθῆ πρὸς ἐξέτασιν αἰσθάνεται ἀγωνίαν καὶ φόβον. Αἴφνης ὅμως φθάνων εἰς τὸ σχολεῖόν του πληροφορεῖται ὅτι θὰ ἐκδράμουν εἰς τινὰ πλησίον ἐξοχὴν. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη εἶδησις μεταβάλλει ἄρδην τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ μαθητοῦ, ὁ ὁποῖος σμιρτᾷ πράγματι ἀπὸ χαράν.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν εἰς τὸν μαθητὴν τὸσον κατὰ τὴν πρώτην, ὅσον καὶ κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἡ *δυσάρεστος* δηλ. κατ' ἀρχὴν καὶ ἀκολούθως ἡ *εὐάρεστος* κατὰστασις ἢ δημιουργηθεῖσα ἐν αὐτῷ λόγῳ ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν αἰτίων καλεῖται *συναίσθημα*. Εἶναι δηλ. τὸ *συναίσθημα* εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος κατάστασις, εἰς ἣν ὁ ἄνθρωπος διατίθεται λόγῳ ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν ἐρεθισμῶν (αἰσθημάτων, παραστάσεων, διανοημάτων κλπ.).

Ἄν ἀναλύσωμεν τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ μαθητοῦ, καθ' ὃν χρόνον οὗτος εὗρίσκετο καθ' ὃδὸν μεταβαίνων εἰς τὸ σχολεῖον, ὡς καὶ τὴν

μεταβολήν, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς αὐτόν, ὅταν ἐπληροφορήθη τὰ τῆς ἐκδρομῆς, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ δυσάρεστος διάθεσις αὐτοῦ ὠφείλετο, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἤτο πιθανόν νὰ ἐξετασθῇ καὶ νὰ λάβῃ κακὸν βαθμόν, ἡ δὲ μεταβολὴ αὐτῆς εἰς εὐχάριστον εἰς τὸ γεγονός κυρίως ὅτι ἀπῆλλάγη τοῦ ἐφιάλτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι θὰ ἀπελάμβανε τὸν καθαρὸν ἀέρα, τὸν ἥλιον καὶ τὴν φύσιν γενικώτερον κατὰ τὴν ἐκδρομὴν.

Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι συναισθήματα ἔχουν τελολογικὸν χαρακτῆρα. Χαίρομεν δηλ. ἡ λυπούμεθα, διότι ὑπάρχει λόγος, σκοπὸς τις, ὡς τοῦτο διεκήρυξε πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης.

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν, δύο εἶναι αἱ κύριαι μορφαὶ τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ συναισθήματος, ἢτοι εὐαρέστησις καὶ δυσαρέσκεια εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς ἀποχρώσεις. Ἐξικνεῖται δὲ ποσοτικῶς ἡ εὐαρέστησις ἀπὸ τῆς ἀπλῆς τέρψεως μέχρι τῆς ἐξάλλου χαρᾶς, ἡ δὲ δυσαρέσκεια ἀπὸ τῆς ἀπλῆς δυσαρέστου καταστάσεως μέχρι τῆς βαθυτάτης θλίψεως καὶ ὀδύνης.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ ποῖον διάφορος εἶναι ἐκάστοτε ἡ μορφή τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ συναισθήματος, διότι ἄλλη π.χ. εἶναι ἡ ἀπόλαυσις, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει τις, ὅταν ἀκροᾶται ὠραίας μουσικῆς, ἄλλη δ' ὅταν ἀπολαύῃ τις ὠραίου γεύματος. Αἱ διανοητικαὶ ἄλλως τε ἀπολαύσεις πάντοτε ἐξετιμήθησαν ὡς ὑπέρτεροι τῶν ὕλικῶν παρὰ τὴν μεγαλύτεραν τῶν τελευταίων ἔντασιν.

Τὰ συναισθήματα διαρκοῦσι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον χρόνον. Ἀναλόγως δὲ τῆς προδιαθέσεως ἐκάστου χρωματίζουσι καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀτόμου ὡς ἀπαισιοδόξου ἢ αισιοδόξου.

Τὰς σφοδρὰς διαταραχὰς τοῦ ψυχικοῦ βίου καλοῦμεν συγκινήσεις ἢ ἀψιθυμίαι. Αἱ ἀψιθυμίαι περισσότερον ἀλλὰ καὶ τὰ συναισθήματα γενικῶς συνοδεύονται ὑπὸ φυσιολογικῶν ἐκδηλώσεων, ὡς π.χ. αἱ ἀλλοιώσεις τῆς ἀναπνοῆς, τῆς κινήσεως τῆς καρδίας, τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων, τοῦ σφυγμοῦ κ.ἄ. Πολλάκις δὲ μεταβάλλεται καὶ ἡ λειτουργία τοῦ στομάχου, τῶν ἐντέρων, τοῦ ἥπατος κλπ., καὶ ἐπιτείνονται ἢ ἐπίσχονται ἀναλόγως αἱ λειτουργίαι τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐρύθημα ἢ ἀντιθέτως ἡ παρατηρουμένη ὠχρότης τοῦ προσώπου.

Τὰ συναισθήματα ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἄλληλα κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους. Π.χ. συναίσθημά τι φαίνεται ἰσχυρότερον, ἐὰν ἐπακο-

λουθῆ εἰς ἄλλο ἀντίθετον πρὸς αὐτό. Οὕτως ἡ εὐαρέστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθάνονται οἱ γονεῖς μετὰ τὴν ἀνάρρωσιν τοῦ τέκνου των ἐξ ἀσθενείας τινός, εἶναι ἐντονωτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν συνήθως αἰσθάνονται ἐκ τῆς υἰγείας του. Ἰσχυρότερον φαίνεται τὸ συναίσθημα καὶ ὅταν ἀκολουθῆ εἰς ἄλλο ὁμοειδές. Ἐὰν ὅμως αἱ αὐταὶ παραστάσεις ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις, τὸ ἐξ αὐτῶν παραγόμενον συναίσθημα ἀμβλύνεται καὶ καθίσταται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀτονώτερον. Οὕτω π.χ. ὀλονὲν ἀτονωτέρα ἀποβαίνει εὐαρέστησις προερχομένη ἐκ παντοίων ὑλικῶν ἀγαθῶν.

Διάφορος εἶναι ἡ σχέσις τῆς ἐπιδράσεως τῶν συναισθημάτων ἐπ' ἄλληλα, προκειμένου περὶ τῶν μεικτῶν λεγομένων συναισθημάτων, ἐκείνων δηλ. εἰς ἃ φαίνεται νὰ ἀναμείγνυται ἡ λύπη μετὰ τῆς ἡδονῆς. Οὕτως ἔχομεν τὴν ἀγόγγυστον ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀντιζούτητας τῆς ζωῆς ἢ τὴν ἀνοχὴν δυσαρέστου καταστάσεως μακρᾶς πολλᾶκις διαρκείας πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἀνωτέρου τινός σκοποῦ.

2. Εἶδη συναισθημάτων. Εἶπομεν ἤδη ὅτι αἱ κύριαί μορφαὶ τῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ εὐαρέστησις ἢ δυσαρέσκεια, ἡ χαρὰ ἢ λύπη εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς ἀποχρώσεις. Ἄλλ' ἡ εὐχαρίστησις αὕτη ἢ δυσαρέσκεια εἶναι εὐνόητον ὅτι προέρχεται ἐκ διαφόρων ἐκάστοτε λόγων. Ἄλλοτε π.χ. εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα, διότι τρώγομεν εὐγευστον φαγητὸν ἢ λαμβάνομεν πικρὸν φάρμακον ἄλλοτε δὲ δι' ἄλλους λόγους. Τὰ συναισθήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα προέρχονται κατ' εὐθείαν ἐξ αἰσθημάτων, ἔχουν δὲ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος, καλοῦμεν κατ' αἰσθησιν ἢ ὀργανικὰ συναισθήματα.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος, ὡς κατ' ἐξοχὴν πνευματικὸν ὄν, χαίρει ἢ λυπεῖται, αἰσθάνεται εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέσκειαν, ὅταν κάμη ἀγαθὴν τινα ἢ κακὴν πρᾶξιν, ὅταν ἀπολαύῃ ὥραίας μουσικῆς συμφωνίας ἢ καλλιτεχνήματος ζωγραφικῆς, γλυπτικῆς κ.λ.π., ὅταν βλέπῃ ὅτι οἱ πέριξ αὐτοῦ εὐτυχοῦν ἢ δυστυχοῦν κλπ. Τὰ συναισθήματα ταῦτα ἔχοντα ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν προερχόμενα οὐχὶ ἐξ αἰσθημάτων ἀλλὰ παραστάσεων, ἐγνοιῶν, κρίσεων κ.λ.π. καλοῦνται πνευματικὰ ἢ ἀνώτερα συναισθήματα καὶ εἶναι διαφόρων εἰδῶν ἀναλόγως τῆς προκαλοῦσης αὐτὰ αἰτίας.

Κατωτέρω θ' ἀσχοληθῶμεν λεπτομερέστερον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν

πνευματικῶν συναισθημάτων καὶ δὴ τῶν ἐξ αὐτῶν σπουδαιοτέρων.

3. Πνευματικὰ ἢ ἀνώτερα συναισθήματα. Τὰ ἀνώτερα συναισθήματα πηγάζουσιν ἐκ τοῦ βάρους τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, διὰ τοῦτο καὶ τὸ περιεχόμενον των εἶναι βαθύτερον καὶ πλουσιώτερον τῶν κατ' αἴσθησιν συναισθημάτων. Ἐνεκα τούτου κυριαρχοῦσιν ταῦτα τῆς ἕλης βουλήσεως μὴ δυνάμενα νὰ διακυβερνηθῶσι δι' ἐσωτερικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δύναται τις εὐκόλως νὰ κατανοήσῃ, ἂν ἀναλογισθῇ ὅτι οὐδεὶς, ὅσον καὶ ἂν ἔχη ἰσχυρὰν βούλησιν, δύναται π.χ. νὰ καταστείλῃ τὰς τύψεις τῆς συνειδήσεώς του διὰ τυχόν διαπραχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ κακὴν πράξιν.

Ἐκαστον τῶν ἀνωτέρων συναισθημάτων ἔχει ἴδιον περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν εὐκόλως ποιοτικῶς καὶ λογικῶς νὰ ἐκφράσωμεν μᾶλλον δυνάμεθα νὰ ἐπιβιώσωμεν αὐτὸ διὰ τῆς τέχνης ἢ μετατιθέμενοι εἰς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ βιοῦντος αὐτὸ ἢ ἀναλογιζόμενοι, δι' αὐτοκρισίας, τὴν συνηθεστάτην περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐκδηλοῦμεν τὸ συναίσθημα τοῦτο.

Τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων διακρίνομεν τὰς κάτωθι κατηγορίας:

1. Καλαισθητικὰ ἢ καλολογικὰ συναισθήματα.
2. Συμπαθητικὰ καὶ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα.
3. Αὐτοσυναίσθημα.
4. Συναίσθημα τῆς τιμῆς.
5. Διανοητικὰ συναισθήματα.
6. Ἠθικὰ συναισθήματα.
7. Θρησκευτικὰ συναισθήματα.

A. Καλαισθητικὰ ἢ καλολογικὰ συναισθήματα. Ὀνομάζομεν καλαισθητικὰ ἢ καλολογικὰ τὰ συναισθήματα τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς ἐν τῇ φύσει ἢ τέχνῃ μορφῆς τῆς τάξεως, τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας. Ὁ χορὸς, ἡ μουσικὴ, ἡ θρησκεία, αἱ παντοῖαι ἐπιστῆμαι καὶ τέχναι ἐνέχουσι στοιχεῖα καλαισθητικὰ. Ἡ μεγαλοπρέπεια ἐπίσης τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἡ κομψότης τῆς ἐκφράσεως εἰς τὸν λόγον, ἡ ἀπεικόνισις τῶν χαρακτήρων εἰς τὴν τραγωδίαν ἢ τὸ μυθιστόρημα πληροῦσιν ἡμᾶς τοιούτων εὐγενῶν συναισθημάτων. Ἐπὶ πλέον ἢ ἐκ τούτων ψυχικὴ εὐαρέστησις οὐ μόνον τέρπει καὶ ἀνακουφίζει ἐπιφέρουσα ἀληθῆ χαράν, ἀλλὰ καὶ ἐξευγενίζει ἀνυψοῦσα τὸν ἀνθρώπον εἰς ἀνώτερας σκέ-

ψεις, εἰς ἠθικούς διαλογισμούς ὑπὲρ τὸ ταπεινόν, τὸ αἰσχρόν, τὸ ἀνήθικον καὶ καθιστᾷ αὐτὸν κρείσσονα ἑαυτοῦ. «Τίποτε», λέγει ὁ Ὀβίδιος, «δὲν ἐξημερώνει τόσον τὰ ἤθη καὶ δὲν ἀπομακρύνει τὴν ἀγριότητα, ὅσον ἢ μετὰ σταθερότητος ἀφοσίωσις εἰς τὴν σπουδὴν τῶν καλῶν τεχνῶν». Σπανίως ἄνθρωποι συγκινούμενοι ἐπὶ τῷ καλῷ δύνανται νὰ διανοηθῶσιν ἢ πράξωσι κακόν τι, αἰσχρόν ἢ ταπεινόν. Τοῦναντίον δὲ ἐκ τοῦ καλοῦ συγκινούμενοι στρέφουσιν τὸν νοῦν πάντοτε πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν ἀρετὴν, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης κατιδῶν εἶπε: «πρὸς ἀρετὴν τοι τείνει καὶ δύναται ποιόν τι τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος παρασκευάζειν».

Τὰς τοιαύτας συγκινήσεις ἢ συναισθήματα καλοῦμεν κ α λ α ι σ θ η τ ι κ ᾶ, ὡς προερχόμενα ἐκ παραστάσεων ἢ ἀντιλήψεων καλῶν ἢ αἰσchrῶν.

Εἶναι δὲ τὰ συναισθήματα ταῦτα κοινὰ εἰς πάντας τοὺς ὑγιεῖς ἀνθρώπους, ποικίλλει ὅμως ἢ ἐκδήλωσις των ἀναλόγως τῶν ἀτόμων, ἰσχυροτάτη οὔσα εἰς τοὺς ἔχοντας ἰδιοφυῖαν πρὸς τοῦτο καλλιτέχνας.

Εἰς τὴν διέγερσιν τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος συντελοῦσι δύο στοιχεῖα· α) τὸ κ α λ λ ι τ ε χ ν ι κ ῶ ς ἢ φ υ σ ι κ ῶ ς ὠραῖον, τ.ἔ. τὸ καλὸν καθ' ἑαυτὸ καὶ β) τὸ ἔ γ ῶ μ ἐ γνώσεις καὶ τὴν ἀνεπτυγμένην ἢ μὴ κρίσιν.

Τὰ συναισθήματα τὰ γεννώμενα διὰ τῆς ἀπλῆς μόνον θέας τοῦ ὠραίου, ὡς λ.χ. πίνακος ζωγραφικῆς ἢ ὠραίου τοπίου, καλοῦμεν ἁ π λ ᾶ καλαισθητικὰ συναισθήματα. Τὰ γεννώμενα ὅμως κατόπιν ἐμβριθοῦς παρατηρήσεως καὶ μελέτης τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου — εἴτε λόγῳ ἐμφύτου προδιαθέσεως εἴτε λόγῳ ἀσκήσεως καὶ ἔξεως — καλοῦμεν σ ὑ ν θ ε τ α καλαισθητικὰ συναισθήματα.

α) Χ α ρ α κ τ η ρ ι σ τ ι κ ᾶ τ ο ῦ κ α λ ο ῦ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ καλοῦ καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προερχομένων συναισθημάτων εἶναι: α) ὅτι ἀρέσκειται τις ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ δυσαρεστεῖται ἐπὶ τῷ αἰσchrῷ ἄνευ ἐπιθυμίας κτήσεως ἢ οἰκειοποιήσεως αὐτοῦ, ἄνευ ἰδιοτελοῦς ὑπολογισμοῦ, ὡς πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ῥητορικῇ αὐτοῦ καθώρισεν εἰπών· «καλὸν ἐστίν, ὃ ἂν δι' αὐτὸ αἰρετὸν ὄν ἐπαινετὸν ἦ». Κατὰ ταῦτα διαφέρει τὸ καλαισθητικὸν συναίσθημα οἰουδήποτε ἄλλου ἐξ ὕλικῆς ἠδονῆς προερχομένου ἢ τοῦ συναισθήματος τοῦ ἐκ τοῦ ὠφελίμου προερχομένου, β) ὅ,τι εἶναι καλὸν δὲν εἶναι καλὸν δι' ἑν ἄτομον καὶ αἰσχρὸν δι' ἄλλο, ἀλλὰ γενικῶς τὸ καλὸν εἶναι διὰ πάντας καλόν. Ἄν δὲ

πάντες δὲν συναισθανώμεθα τὸ ἐκ τοῦ καλοῦ συναίσθημα, λ.χ. ἐκ τινος μουσικῆς συνθέσεως, τοῦτο εἶναι ζήτημα ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως. Σημειωτέον ὅτι, κατ' Ἀριστοτέλην, τὸ καλὸν δὲν εἶναι αὐθύπαρκτος τις ὄντοτης αἰωνία, ἐνιαία καὶ ἀναλλοίωτος, ὡς παρὰ Πλάτωνι, ἀλλὰ ποικίλλει κατὰ τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται καὶ τὰ καλαισθητικὰ κριτήρια καὶ διαθέσεις τῶν ἀτόμων, γ) τὸ καλαισθητικὸν συναίσθημα εἶναι ἔμφυτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς πολλὰ ἐκ τῶν ζώων. Καὶ οἱ ἄγριοι ἀκόμη στολιζοῦσιν ἑαυτοὺς στίζοντες μάλιστα ἐπὶ τῶν χειρῶν των διαφόρους παραστάσεις. Τινὰ τῶν ζώων ἐπίσης μεγίστην καταβάλλουσιν προσπάθειαν πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ὠραιότητος αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἄρρυνα (ὡς π.χ. ὁ ταῶς).

β) Εἶδη τοῦ καλοῦ. Τρία εἶδη καλοῦ διακρίνομεν τὸ χαρίεν, τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ καθ' αὐτὸ καλόν.

Τοῦ χαρίεντος τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ λεπτότης καὶ ἡ κομψότης τῆς μορφῆς, προκειμένου δὲ περὶ ἀνθρώπων καὶ ἡ κομψότης τῶν τρόπων.

Τοῦ ὑψηλοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι τὸ διεγειρόμενον συναίσθημα θαυμασμοῦ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς καὶ τοῦ ὑπερμέτρου, προκειμένου δὲ περὶ ἀνθρώπων ἐκ τοῦ ὑπερανθρώπου καὶ τοῦ μεγαλειώδους. Οὕτως ἡ πτῆσις τῶν γιγάντων τῆς ἀεροπορίας, ἡ μυκωμένη θάλασσα καὶ οἱ ἥρωες τῶν τραγικῶν, ἰδίᾳ δ' οἱ τοῦ Αἰσχύλου, ἔχουσι τὸν χαρακτήρα τοῦ ὑψηλοῦ.

Τοῦ καθ' αὐτὸ καλοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι διάφορα. Οὕτω, τοῦ λεκτικοῦ ἀλλοῦς χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ σαφήνεια, ἡ καθαρότης, ἡ ἀκρίβεια, ἡ ἐνάργεια, ἡ γλαφυρότης, ἡ ἐνότης, ἡ δύναμις καὶ δῆ, ἀναλόγως, τοῦ γράφοντος ἢ τοῦ λέγοντος.

Συναφῆ πρὸς τὸ καλὸν ἢ παραλλαγαὶ αὐτοῦ εἶναι τὸ τραγικόν καὶ τὸ κωμικὸν ἢ γελῶν.

Τὸ τραγικόν, καθ' ὃ ἀπεικονίζονται αἱ περιπέτειαι, ἡ δυστυχία καὶ ἡ συμφορὰ, ἀπαντᾷ τακτικῶς εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν μοῖραν τοῦ ἀνθρώπου, ἄριστα ἀπεικονιζόμενον εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου ἰδίᾳ, ὡς εἰς τὴν περιγραφομένην μοῖραν τῆς Κασσάνδρας.

Εἰς τὰς περιπετείας ταύτας ὁ ἥρωες παρίσταται περιπίπτων εἰς δυστυχίαν ἕνεκα τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἁμαρτημάτων ἢ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ,

προκαλῶν οὕτω τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον, δι' οὗ ἐξυψοῦται ὁ θεατῆς πνευματικῶς, ἐξαίρεται τὸ θυμικὸν καὶ καθαίρονται τὰ πάθη, ὡς ὀρθῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ ὀρισμῷ τῆς τραγωδίας καθώρισε.

Τὸ κωμικὸν ἢ τὸ γελοῖον εἶναι βάσις διαφόρων μορφῶν τοῦ λόγου, ἢτοι τῆς εὐθυμολογίας, τῆς εἰρωνείας, τοῦ σαρκασμοῦ καὶ τῆς σατύρας. Αἱ μορφαὶ αὗται τοῦ λόγου διακρίνονται μεταξύ των, διότι ἐν μὲν τῇ εὐθυμολογίᾳ τὸ γελοῖον ἐκφέρεται μετ' εὐνοίας πρὸς τὸ πρόσωπον εἰς ὃ ἀπειθύνεται, ἐν δὲ τῷ σαρκασμῷ μετὰ δητικιότητος. Ἐλαφροτέρα μορφή τοῦ σαρκασμοῦ εἶναι ἡ εἰρωνεία, διακρινομένη εἰς λεπτήν καὶ βαρεῖαν.

Τὸ γελοῖον καὶ ὁ γέλως γενικώτερον ἐγένοντο ἀντικείμενον μελέτης παρὰ πολλῶν ψυχολογούντων. Ὁ Dumas, ὁ Bergson κ.ἄ. τὸ γελοῖον ἀποδίδουσιν εἴτε εἰς τὴν κατάπτωσιν ἰδέας τινὸς ἢ προσώπου ἢ πράγματος, ὅπερ προηγουμένως μέγα καὶ ἐξαίρετον ἐθεωρήθη (θεωρία τῆς καταπτώσεως), εἴτε εἰς τὸ ἀπροσάρμοστον τῶν λεγομένων ἢ δρωμένων, τὸ φύσει ἀντιφατικὸν (θεωρία τῆς ἀντιφάσεως).

Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὡς ἄνω περιπτώσεις, τὸ γελοῖον προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν ἀρχῇ ἢ παρατήρησις ἢ ἀκρόασις παράγει συναίσθημα θαυμασμοῦ καὶ ἐκπλήξεως καὶ μεγάλα γεγονότα προσδοκῶνται, ἀλλ' ἔπειτα εἴτε σκοπίμως (ὡς εἰς τὸν Καραγκιόζην) εἴτε τυχαίως, λόγῳ αἰφνιδίας μεταστροφῆς, γεννᾶται συναίσθημα ἀντίθετον, ὅπερ προκαλεῖ τὸν γέλωτα.

Πηγὴ τῶν καλολογικῶν συναισθημάτων εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ παντοία καλλιτεχνία, ἡ μουσική, ἡ ποίησις καὶ αἱ εἰκαστικαὶ τέχναι — ἀρχιτεκτονική, γλυπτική, ζωγραφική — ἐπενεργοῦσαι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καλολογικοῦ συναισθήματος διὰ τῆς ἀρμονίας τῶν χρωμάτων, τῶν ἤχων τῶν γραμμῶν τῶν μορφῶν.

γ) Ἡ ἔρευνα τοῦ καλοῦ. Τὰ καλολογικὰ συναισθήματα περισσότερο τῶν ἄλλων ἠρευνήθησαν καὶ διὰ τῶν κάτωθι μεθόδων α) τῆς παρακολουθήσεως ἰχνογραφημάτων τῶν παιδῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἡλικίας, β) τῆς προτιμήσεως ὀρισμένων ἐκ πολλῶν προβαλλομένων χρωμάτων, γ) τῆς καλαισθητικῆς ἐκτιμήσεως ἔργων τέχνης ἢ εἰκόνων αὐτῶν.

Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα τῶν καλαισθητικῶν συναισθημάτων τὴν ἀρχὴν ἔχει ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀπὸ τοῦ

Fechner, ὅστις καὶ εὔρε τὴν καλουμένην χρυσῆν τομήν, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι τείνουσιν ἀδιορμήτως εἰς τὴν προτίμησιν τοῦ ὀρθογωνίου, τοῦ ἔχοντος ἀναλογίαν πλάτους πρὸς μήκος, ὅσα ἢ τοῦ μήκους πρὸς τὸ ἄθροισμα μήκους καὶ πλάτους, ἦτοι $\frac{\Pi}{M} = \frac{M}{M+\Pi}$.

Ἡ θεωρία τοῦ Fechner ἐφηρμόσθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς συμμετρίας καὶ ἰσορροπίας. Ὅταν δηλ. ζητῆται παρ' ἀτόμου τινὸς νὰ διαπεράσῃ κατακόρυφον διὰ μέσου ὀριζοντίας γραμμῆς, τοῦτο ἐκλέγει τὸ μέσον σημεῖον. Ὅταν ἐξ ἄλλου μορφή ἢ σχῆμα ἀκανονίστου μεγέθους πρόκειται νὰ διατμηθῇ, τὰ περισσότερα ἄτομα σύρουσι τὴν γραμμὴν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ σχηματίζωσιν ἴσας ἐκτάσεις. Ἀντὶ δηλ. νὰ λαμβάνωσι τὸ μέσον σημεῖον μεταξὺ τοῦ ἀκροτάτου ἀριστεροῦ καὶ τοῦ ἀκροτάτου δεξιοῦ, εὐρίσκουσι τὸ κέντρον τοῦ βάρους θεωροῦντα ὅτι τὸ ἀντικείμενον ἔχει ἐν τῇ πραγματικότητι βᾶρος.

Ἐκ τῶν γενομένων νεωτέρων ἐρευνῶν προέκυψεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος φέρει ἐκ κληρονομικότητος τὴν ἰκανότητα ἀπολαύσεως τοῦ καλοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ τέχνῃ, ἀλλ' ὅτι αὕτη πρέπει νὰ καλλιεργῆται διὰ ν' ἀναπτυχθῇ. Φύσει τ.ἔ. τὸ χρῶμα, ἡ εἰκὼν καὶ τὰ ἄσματα εὐχαριστοῦσι τὸν ἄνθρωπον, πλὴν ἄλλη εἶναι ἡ ἀπόλαυσις καὶ ἡ εὐχαρίστησις τοῦ ἀνεπτυγμένου ἀνθρώπου καὶ ἄλλη ἢ τοῦ ἀμορφώτου. ἄλλαι αἱ προτιμήσεις τοῦ παιδίου καὶ ἄλλαι αἱ τοῦ ἐνηλίκου. Τὸ παιδίον π.χ. προσελκύεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς εἰκόνης καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τῆς μορφῆς.

Ἡ ἰκανότης πρὸς αἰσθητικὴν ἐκτίμησιν εἰκόνων, χρωμάτων, ρυθμῶν, ποιημάτων, μουσικῶν τεμαχίων, ὡς καλλιτεχνημάτων ἢ στοιχείων τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου, ἄρχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Διὰ νὰ ἀναπτυχθῇ ὅμως αὕτη χρειάζεται συστηματικὴν ἀγωγὴν καὶ ἄσκησιν, ποικίλλει δὲ τὰ μέγιστα ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον καὶ ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸ μορφωτικὸν καὶ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ εὐρυτέρου κοινωνικοῦ περιβάλλοντός του.

B. Συμπαθητικὰ καὶ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλβανικοῦ πολέμου, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῶν ὑπόουλως πληξάντων αὐτοὺς ἐχθρῶν ἔδρεπον δάφνας καὶ ἐκερδίζον σειρὰς νικῶν, οἱ φιλέλληνες λαοὶ τῆς γῆς ἔχαιρον μεθ' ἡμῶν διὰ τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων μας, παρέσχον δὲ πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν διὰ

τὴν ἀνακούφισιν τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῶν δεινῶν τῆς.

Ἐπίσης, ὅταν ἀργότερον εἰς τὸν ὄγκον τῶν Ἰταλῶν προστετέθησαν καὶ τὰ ἑκατομμύρια τῶν Γερμανῶν καὶ ἔπνιξαν τὴν μικρὰν μας πατριδα παρὰ τὴν γενναίαν καὶ ὑπεράνθρωπον ἀντίστασιν τῶν στρατιωτῶν μας, οἱ ὄντως φίλοι τῆς Ἑλλάδος μετέσχον ὀλοψύχως εἰς τὸ πένθος μας.

Ἡ συμμετοχὴ αὕτη ἢ ἐγκάρδιος εἰς τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην τῶν ἄλλων εἶναι συναίσθημα συμπαθητικόν.

Εἶναι δὲ ἡ συμπάθεια «τὸ θεϊότατον πάθος» τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἐκδηλουμένη οὐχὶ μόνον ὡς συγχαίρειν καὶ συλλυπεῖσθαι ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ ἢ δυστυχίᾳ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐγνωμοσύνη ἐκ μέρους τοῦ βοηθουμένου καὶ ὡς μεγίστη χαρὰ καὶ εὐτυχία τοῦ δυναμένου νὰ βοηθήσῃ τὸν συνάνθρωπόν του, κηρυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ναζωραίου ὡς ὑψίστη ἀρετὴ καὶ οὐσία τοῦ Θείου.

Εἶναι δὲ τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα σπουδαιότατα, διότι ἐξ αὐτῶν πηγάζει ἡ ἠθικὴ ἐνότης, ἡ συνεργασία, ἡ ἀλληλοβοήθεια, ἡ δικαιοσύνη κλπ.

Γενῶνται δὲ τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα πρῶτον μὲν ἕνεκα τῆς ἑρωτῆς πρὸς αὐτοσυντηρησίαν. Ἀγαπᾷ δηλ. ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτὸν τοῦ πρῶτον, τὴν δ' ἀγάπην του ταύτην ἐπεκτείνει ἔπειτα πρὸς τοὺς οἰκείους του καὶ δὴ ἐκείνους, οἵτινες βοηθοῦσιν αὐτόν, καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀργότερον. Ἄλλ' εἰς τὴν γένεσιν τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων συμβάλλει καὶ ἡ ψυχολογικὴ συμπάθεια, ἡ ἰκανότης δηλ. νὰ μεταθέτῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὴν κατάστασιν ἐνὸς ἀναξιοπαθοῦντος ἢ δυστυχοῦντος καὶ νὰ μετέχῃ τῶν συναισθημάτων, ἅτινα κατέχουσιν αὐτὸν εἴτε ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτόν εἴτε καὶ ἐκ φόβου μήπως ἐμπέσῃ ποτὲ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δυστυχοῦντος.

α) Εἶδη συμπαθητικῶν συναισθημάτων. Τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότερον τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων εἶναι ἢ πρὸς τὰ τέκνα στοργὴ τῶν γονέων καὶ δὴ τῆς μητρὸς, ἥτις ἐργάζεται νυχθημερόν καὶ μοχθεῖ διὰ τὴν υἰεῖαν καὶ εὐημερίαν αὐτῶν. Εἶναι δὲ τὸ συναίσθημα τοῦτο ἰσχυρότατον καὶ εἰς τὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα φθάνουσι μέχρις αὐτοθυσίας, προκειμένου νὰ προστατεύσουν τὰ τέκνα των.

Ἐπέκτασις τῆς πρὸς τὰ τέκνα στοργῆς εἶναι ἡ συμπάθεια

πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ ἢ πρὸς τοὺς ἄλλους φιλία¹, ἢ ὅποια, ὅταν εἶναι ἀληθῆς καὶ εἰλικρινῆς, στηρίζεται δηλ. ἐπὶ τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως τῶν φίλων, εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἀπόκτημα τοῦ ἀνθρώπου.

Συγγενές πρὸς τὴν συμπάθειαν συναίσθημα, πλὴν διάφορον αὐτῆς, εἶναι ὁ οἶκτος. Διαφέρει δ' ἡ συμπάθεια τοῦ οἴκτου, διότι, ὡς καὶ ἡ λέξις ὑποδηλοῖ, ἡ συμπάθεια προϋποθέτει βαθμὸν τινα ἰσότητος καὶ βαθυτέρου συνδέσμου. Συμπαθοῦμεν τινὰ ἐπὶ χαρᾷ ἢ λύπῃ, ἐπὶ εὐαρεστήσει καὶ πόνῳ· τούναντίον οἰκτείρομεν μόνον τοὺς πάσχοντας ἢ τοὺς εὐρισκομένους εἰς ἀνάγκην.

β) Ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Τινὲς τῶν ἀνθρώπων λυποῦνται διὰ τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων, χαίρουσι δὲ διὰ τὴν δυστυχίαν των. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ εὐτυχία γεννᾷ πολλάκις τὸν φθόνον ἢ ἄλλα τοιαῦτα συναισθήματα πηγάζοντα ἐκ τῆς παντοειδοῦς φιλαυτίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦνται ἀντιπαθητικά, κυριώτεροι δὲ μορφαὶ τούτων εἶναι ἡ ζήλοτυπία, ἡ ἀδιαφορία, ἡ νέμεσις, ὁ φθόνος, τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐπιχειρεκακία, τὸ ἀγριώτερον τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν.

Γ. Αὐτοσυναίσθημα. Ὅταν ἀναλογιζόμεθα ὅτι προοδεύομεν εἰς τὰ μαθήματά μας ἢ ὅτι ἐπιτυγχάνομεν εἰς τὰς πράξεις ἢ ἐπιχειρήσεις μας, καταλαμβανόμεθα ὑπὸ εὐαρέστου συναισθήματος ἰκανοποιήσεως. Τούναντίον ὅταν ἐνθυμώμεθα ὅτι ὑστερήσαμεν εἰς τινὰ περίστασιν, εἴτε εἰς τοὺς τρόπους εἴτε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος ἡμῶν, δυσαρεστούμεθα.

Τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς εὐαρεσθήσεως ἢ δυσαρεσθήσεως, τοῦ ὁποῖου γεννᾶται ἐν ἡμῖν λόγῳ παραστάσεων περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας ἢ ἀπαξίας ὀνομάζεται αὐτοσυναίσθημα.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα, ὡς βλέπομεν εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν παραστάσεων ἢ τῆς συνειδήσεως, ἣν ἔχομεν περὶ ἡμῶν αὐτῶν ἢ ἄλλως τῆς αὐτοσυνειδησίας ἡμῶν εἴτε αὕτη

1. Κατὰ τὸν Ἰσοκράτην «πάντων κτημάτων κράτιστόν ἐστιν φίλος σαφῆς καὶ ἀγαθός». Κατὰ δὲ τὸν Εὐριπίδην «Οὐκ ἐστιν οὐδὲν κρείττον ἢ φίλος σαφῆς».

εἶναι ἐσφαλμένη εἴτε μή. Καί ἐφ' ὅσον μὲν ἀναλογιζόμεθα ὅτι ἔχομεν προτερήματα, ἀποκτῶμεν συνήθως θάρρος καὶ ἀποφασιστικότητα, πολ-
λάκις ὅμως ἀγόμεθα καὶ εἰς ὑπερηφάνειαν, τύφον καὶ ὑπερφροσύνην.
Ἐφ' ὅσον δὲ αἰσθανόμεθα ὅτι ἔχομεν ἀδυναμίας ἢ ἐλαττώματα, φύ-
σει ὀρμῶμεν πρὸς τὴν ζηλοτυπίαν, τὸν φθόνον, τὴν δειλίαν ἀλλὰ καὶ
τὴν ταπεινοφροσύνην. Ἄν ὅμως ἔχωμεν ὀρθὴν περὶ ἡμῶν ἐκτίμησιν
κρίνοντες ἀμερολήπτως τὰ ἐλαττώματα καὶ προτερήματά μας, προφυ-
λασσόμεθα ἀπὸ τῶν ὑπερβολῶν τούτων τῆς μεγαλυχίας, τοῦ ἐγωϊσμοῦ
καὶ τῆς αὐταρεσκείας ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς δειλίας καὶ τῆς μικροψυχίας
ἀφ' ἑτέρου.

Τὸ αὐτοσυναίσθημα ὡς ἔκφρασις κρίσεως περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξί-
ας ἡμῶν προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τάσις πρὸς τελειο-
ποίησιν καὶ πρόοδον αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα μεγίστη εἶναι ἡ σημασία τῆς
ὀρθῆς ἐκτιμήσεως τῶν προτερημάτων καὶ ἐλαττωμάτων μας, τοῦ «γνώ-
θι σαυτὸν», πρὸς ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν
δυνάμεων ἡμῶν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν σκοπῶν, οὐς προθέτομεν καὶ ὧν
ζητοῦμεν τὴν ἐκπλήρωσιν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις τοῦ κό-
σμου τῶν ἀξιῶν ὑπερτιμωμένων τῶν πνευματικῶν ἐξ αὐτῶν.

Ἄν ἀναλογισθῶμεν τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν φύσιν τοῦ αὐτοσυναί-
σθήματος, κατανοοῦμεν εὐκόλως τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ διὰ τὴν ψυ-
χικὴν ἰσορροπίαν. Ἄν τὸ ἄτομον διὰ τῆς ἐργασίας του καὶ τῆς προσ-
αρμογῆς του εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐπαγγέλματος του ἔχη, πλὴν τῆς
ἰδίας ἱκανοποιήσεως, καὶ τὴν ἐκ μέρους τῆς κοινωνίας ἐκτίμησιν, ἂν
δύναται νὰ συνεργάζεται μετὰ τῶν ὁμοίων του ἐκτιμώμενον παρ' αὐ-
τῶν καὶ νὰ εὐρίσκη οὕτω τὴν αὐτοπραγμάτωσιν καὶ αὐτοτελειώσιν
του, ἂν ἔχη ὀρθὴν προσαρμογὴν εἰς τὰς σχέσεις του πρὸς τὸ ἕτερον
φῶλον ἐκτιμώμενον ὑπ' αὐτοῦ, τότε εἶναι εὐτυχὲς καὶ ἔχει ψυχικὴν γα-
λήνην καὶ ἰσορροπίαν.

Ἐκ τῆς τοιαύτης τριπλῆς ἰσορροπίας τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται καὶ ἡ
κοινωνικὴ ἰσορροπία.

Ἄν τοῦναντίον εἰς τὴν προσαρμογὴν του ὁ ἄνθρωπος ἀποτυγχάνῃ
εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἀπαιτήσεις, πᾶν κακὸν εἰς τε τὸ ἄτομον καὶ τὴν
κοινωνίαν ἐπέρχεται καὶ ἀδικία καὶ ὑποτίμησις ἑαυτοῦ καὶ φθόνος καὶ
θυμὸς καὶ προσβολή.

Τὸ συναίσθημα τοῦτο ἀπαιτεῖ, διὰ τὴν ὀρθὴν ἀνάπτυξιν του ὅπως ὁ

ἄνθρωπος ἔχη τὴν ἰκανότητα πρὸς αὐτογνωσίαν ἢ αὐτοσυνειδησίαν, γινῶσιν δηλ. τῶν σκοπῶν, οὓς προθέτει καὶ ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ζωὴν του γινῶσιν τοῦ προορισμοῦ του καὶ κατανόησιν εἰς ἑκάστην περίστασιν τοῦ τί δύναται καὶ τί πρέπει νὰ πράττῃ διὰ νὰ εἶναι καλῶς προσηρμοσμένος εἰς τὸ περιβάλλον του.

Δ. Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς. Πρὸς τὸ αὐτοσυναίσθημα συνδέεται στενῶς τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, τὸ ἐκ τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τῶν ἐπαίνων καὶ τῶν ψόγων τῶν ἄλλων περὶ ἡμῶν γεννόμενον. Γνωστὸν καὶ ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν πείρας εἶναι καὶ ἐκ τῆς κλασσικῆς ἰδίᾳ λογοτεχνίας πόσον εὐφραίνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ὑπεραίρεται τιμώμενος παρὰ τῶν ἄλλων ἀτόμων ἢ τῆς κοινωνίας, πόσον δὲ λυπεῖται καὶ «δάκρυ χέει» ἀδίκως κατηγορούμενος οὐχὶ σπανίως ἐκ φθόνου παρ' ἄλλων, οἵτινες διὰ κρυφίων ὑποβολῶν διασπείρουν συκοφαντίας, δημιουργοῦντες οὕτω κατ' ἀθῶν ἀνθρώπων καὶ εὐεργετῶν πολλάκις δυσμενῆ κοινὴν γνώμην, δυναμένην νὰ ὠθήσῃ εἰς ἔγκλημα ἢ εἰς ἀδικίας ἀνεπανορθώτους.

Διὰ τοῦτο ἐπιτακτικῶς ἐπιβάλλεται ἡ μετὰ βάσανον πίστις εἰς τὰς διαδόσεις καὶ κατηγορίας τὰς κατὰ προσώπων ἐκ τοῦ ἀφανοῦς διασπειρομένας, ἰδίᾳ παρὰ μὴ ἐπαϊόντων, ἀλλὰ παρὰ τοῦ γύδην ὄχλου καὶ τῶν ἀμορφῶτων ἀνθρώπων. Τοῦτο δὲ διότι «κρίνουσι μὲν ἄμεινον οἱ πολλοί, ὅταν σκεπτόμενοι ἀποφαίνονται», ἀλλ' εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ὡς ἄνω κοινῆς γνώμης συντελοῦσι μόνον οἱ φθονοῦντες κακεντρεχῶς, τοῦ ἄλλου κόσμου ἀκολουθοῦντος τυφλῶς ἄνευ βασάνου καὶ ἐξετάσεως. Διὰ τοῦτο, ὡς ὁ Πλάτων λέγει· «φροντιστέον οὐχὶ τί ἐροῦσιν οἱ πολλοί, ἀλλ' ὅ,τι ὁ ἐπαῖων περὶ δικαίων καὶ ἀδίκων, ὁ εἷς καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια». Δικαίως δὲ καὶ ὁ Ἡράκλειτος ἀπὸ αἰῶνων διεκήρυξεν· «εἷς ἐμοὶ μυρίοι, ἐὰν ἄριστος ᾖ».

Τὸ συναίσθημα τοῦτο ἐξ ἄλλου προφυλάσσει καὶ ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν συμμόρφωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ κοινῶς παρὰ τῆς κοινωνίας παραδεδεγμένον. Καὶ τοῦτο διότι τὸ «τί θὰ πῆ ὁ κόσμος, ἡ κοινωνία» εἶναι φραγμὸς καὶ ἔλεγχος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων μελετωμένων ὑπὸ τινος.

Οἱ ἄνθρωποι διαφέρουσι μεταξὺ των ὡς πρὸς τὴν εὐαισθησίαν εἰς τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς τιμῆς ἀναδεικνυόμενοι οἱ μὲν φιλοτιμότεροι

τῶν ἄλλων. Ἡ φιλοτιμία αἰτίαν ἔχει πρῶτον μὲν τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, ἔπειτα δὲ τὴν φιλοδοξίαν, τὴν ἀμιλλαν, τὸν φόβον, τὸν ψόγον, ἔτι δὲ τέλος τὴν καλὴν παρὰ τῶν ἄλλων μεταχειρίσιν, ἐξ ἧς παρακινουῦνται καὶ φιλοτιμοῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν συμμόρφωσίν των πρὸς τὰς θελήσεις τῶν ἄλλων ἢ πρὸς τὸν νόμον καὶ τὸ ἔθιμον.

Φιλοτιμοῦνται δὲ ἀμφοτέρα τὰ φύλα ἐξ ἴσου, πλὴν τὸν ψόγον αἰσθάνονται τὰ θήλεα περισσότερον τῶν ἀρρένων. Εἶναι δὲ ἡ φιλοτιμία περισσότερον ἀνεπτυγμένη εἰς τὸν Ἕλληνα ἢ εἰς ἄλλους λαούς, φιλόξενον ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀποδεικνυόμενον καὶ πᾶσαν φιλαλληλίας πρᾶξιν ἐπιδεικνύοντα, ἐφ' ὅσον ἐκκλησις γίνεται εἰς τὰ εὐγενῆ αὐτοῦ αἰσθήματα.

Τοῦ συναισθήματος τούτου ἔχομεν διαφόρους παραλλαγάς, τὴν φιλοτιμίαν, τὴν ἀμιλλαν, τὸν αὐτοσεβασμόν, τὴν συστολήν, τὴν αἰδῶ, τὴν φιλοδοξίαν, τὴν ματαιοδοξίαν ἢ τὴν ἀλαζονείαν, ἔναντι δὲ τῶν ἄλλων ἔχομεν διαφόρους τοῦ συναισθήματος τούτου ἐκδηλώσεις, ὡς ἡ ἐκτίμησις, ἡ ἀναγνώρισις ὑπεροχῆς, ὁ σεβασμὸς καὶ ὁ θαυμασμὸς.

Εἶναι δὲ ὁ θαυμασμὸς ἀνώτερον συναισθημα, ὕπερ αἰτίαν ἔχει πρῶτον μὲν τὸ κάλλος, δεύτερον δὲ τὴν ἀνωτερότητα. Θαυμάζει δηλ. τις τὸ κάλλος εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ εἴτε ἐν τῇ φύσει, ὡς ἐπίσης καὶ τοὺς ἔχοντας ἐξαιρετικὴν τινα ἱκανότητα εἰς ὑπέρτερον βαθμὸν ἢ τοὺς κατορθοῦντάς τι ἐξαιρετικὸν ἢ πρωτότυπον ἢ σπάνιον.

Ε. Διανοητικὰ συναισθήματα. Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐμφανισέως του ἐπὶ τῆς γῆς ἠσθάνθη τὴν ὀρμὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου, ἐξ οὗ καὶ ἐδημιουργήθησαν ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη, τὰ γράμματα, αἱ τέχναι καὶ ὁ ὄλος πολιτισμὸς. Ἡ τάσις αὕτη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς γνῶσιν καὶ ἡ εὐαρέστησις, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ἐκ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῆς προσκλήσεως γνώσεων ὡς καὶ ἡ δυσαρέστησις αὐτοῦ, ὅταν δυσχεραίνεται ἡ προσπάθειά του πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας, ἀποτελοῦσι τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.

Διάφορα εἶναι τὰ αἷτια καὶ τὰ εἶδη τῶν διανοητικῶν συναισθημάτων ἢ περιέργεια, ὁ θαυμασμὸς, ἡ ἀμφιβολία κ.ἄ. Ἐπέκτασις ἐντονωτέρα τοῦ συναισθήματος τῆς περιεργείας εἶναι ἡ ἀνυπομονησία, ὑπερβολὴ δὲ αὐτῆς ἡ ὑποψία.

Πρὸς τὰ διανοητικὰ συναισθήματα συνδέονται στενῶτα τὰ διανοητικὰ διαφέροντα, τὰ ὁποῖα καὶ πηγάζουσιν ἐκ τῶν πρώτων. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ περὶ διανοητικῶν διαφορῶν γνώσεις ἡμῶν εἶναι σχετικαὶ πρὸς τὰς περὶ διανοητικῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ ἐλαττήρια καὶ κίνητρα τῆς διαρκείας καὶ ἐνεργείας τῶν διαφορῶν.

ΣΤ. Ἠθικὰ συναισθήματα. Ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ζωῆς ἐν γένει ἔχομεν ἄπειρα παραδείγματα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐθυσιάσθησαν εἰς τὸν βωμὸν τῶν ἰδεῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἢ τοῦ ἔθνους των, ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀφιέρωσαν τὴν ζωὴν των διὰ ν' ἀπαλλάξουν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ ἀσθενειῶν, ὅπως ὁ Παστέρ, ὁ Φλέμινγκ κ.ἄ., ἄλλοι δὲ ἀγωνισθέντες μέχρι ἐσχάτων, ὡς οἱ Ἕλληνες κατ' ἐξοχίην, διὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς πατρίδος των. Ὑπαρχουν τοῦναντίον ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι χάριν χρημάτων παρέδωσαν εἰς τοὺς ἐχθροὺς καὶ τὴν πατρίδα των ἀκόμη, πλεῖστα δὲ εἶναι τὰ παραδείγματα ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐλαφρᾶ τῇ συνειδήσει συκοφαντοῦν, διασύρουν τὴν τιμὴν καὶ τὴν ὑπόληψιν τῶν συνανθρώπων των ἢ καὶ ἀδικοῦν αὐτοὺς πασιφανῶς χάριν ἀτομικῶν συμφερόντων.

Τοὺς πρώτους ἐκ τῶν ἀνθρώπων τούτων ἐπαινοῦμεν, τιμῶμεν καὶ θεωροῦμεν ἥρωας καὶ εὐεργέτας τῆς ἀνθρωπότητος, τοὺς δευτέρους δὲ ψέγομεν καὶ καταδικάζομεν ὡς προδότας, συκοφάντας καὶ ἀδίκους.

Τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἐν ἡμῖν ἐν τῇ προσπάθειᾳ μας ὅπως ἐκτιμήσωμεν καὶ κατατάξωμεν τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων ὡς καλὰς ἢ κακὰς, καλοῦμεν ἠθικὰ συναισθήματα.

Ἐξ ἄλλου ἐκ τῆς προσπάθειάς μας ταύτης πρὸς ἐκτίμησιν τῶν πράξεων ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἀγαθῶν ἢ κακῶν ἀποκτῶμεν συνείδησιν τοῦ τί ἐστὶ καλὸν ἢ κακόν, ἠθικὴν τ.ἔ. συνείδησιν. Εἰς τὴν μέρωσιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως συντελοῦσι πλὴν ἄλλων καὶ ἡ οἰκογενειακὴ ἀνατροφή, ἡ ἐπίδρασις τοῦ σχολείου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἐν γένει περιβάλλοντος, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐθίζεται νὰ μιμῆται ἢ νὰ ἐπιδοκιμάζη τὰς ὀρθὰς πράξεις, νὰ ἀποδοκιμάζη δὲ καὶ ν' ἀποφεύγῃ τὰς κακὰς. Οὕτως ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ἡ ὁποία λαμβάνει ὀλίγον κατ' ὀλίγον θέσιν ἐσωτερικοῦ νομοθέτου, ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ἐπιτέλειαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ἀποστροφήν ἀπὸ τοῦ κακοῦ οὐχὶ χάριν ἐπαινοῦ ἢ πρὸς ἀποφυγὴν φόγου, ἀλλὰ διὰ τὴν πρᾶξιν καθ' ἑαυτήν. Οὕτω γεννῶνται τὰ ἠθικὰ συναισθήματα, ἦτοι ἡ ἠθι-

κ ή εὐ α ρ έ σ τ η σ ι ς, ὅταν αἱ βουλήσεις καὶ πράξεις ἡμῶν συμφωνῶσι πρὸς τὰς ἠθικὰς ἐν ἡμῖν ἰδέας, αἰ δ ὡ ς δὲ καὶ αἰ σ χ ὄ ν η καὶ μετάνοια καὶ τύψεις συνειδήσεως καὶ ἠθικὴ ἀγανάκτησις, ὅταν αὐταὶ δὲν συμφωνῶσι πρὸς τὸν ἐν ἡμῖν ἠθικὸν νόμον. Ἐκ τούτου καὶ ἡ εὐ τυ χ ί α ἡ π ρ α γ μ α τ ι κ ῆ τοῦ ἀνθρώπου ἐξασφαλίζεται, ὀριζομένη ὡς ἄ ρ μ ο ν ί α μετὰ ξὺ ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ π ρ ά ξ ε ω ς ἡ μ ῶ ν κατ' ἀπομίμησιν τῆς ἐν οὐρανῷ ἁρμονίας μετὰ ξὺ τοῦ θεοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ διαρκοῦς δημιουργίας καὶ τελειοποιήσεως τοῦ κόσμου, συνεργοῦντος καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἠθικὴ συνείδησις καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς βασιζομένη ἠθικὴ κρίσις, ἣτις εἶναι καὶ προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς διαβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, βραδέως ἐξελιίσεται, ἡ δὲ πλήρης ἀνάπτυξις τῆς ἠθικῆς κρίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτελεῖται, ὡς ἐξ ἐρευνῶν ἀπεδείχθη, μετὰ τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Διὸ καὶ εἰς ὅλας τὰς πεπολιτισμένας χώρας οἱ ὑποπίπτοντες εἰς παραπτώματα ἢ καὶ ἄλλα βαρύτερα σφάλματα νέοι τυγχάνουσιν εἰδικῆς μεταχειρίσεως καὶ προσπάθεια καταβάλλεται διὰ τῶν ἀναμορφωτικῶν ἰδρυμάτων πρὸς διαπαιδαγώγησιν καὶ βελτίωσιν αὐτῶν.

Ζ. Θρησκευτικὰ συναισθήματα. Ὁ ἄνθρωπος βλέπων τὸ μεγαλεῖον τῆς περὶ αὐτόν φύσεως καὶ ἐν τῇ προσπαθειᾷ του ὅπως ἐρμηνεύσῃ τὴν ἁρμονίαν καὶ τάξιν τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῷ κόσμῳ ἀπέδωκεν τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ εἰς ἀνώτατον, πνευματικόν, πάνσοφον, ὄν, τὸ ὁποῖον διέπει καὶ ρυθμίζει τὰ πάντα ἐν αὐτῷ. Ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου ὁ πεπερασμένος ἀνθρώπινος νοῦς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ διάφορα φυσικὰ φαινόμενα, ἰδίᾳ δὲ τὰ προκαλοῦντα καταστροφὰς εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς ὁ κεραυνός, αἱ πλήμμυραι, οἱ σεισμοί, αἱ χιονοθύελλαι κλπ., ἔμβορος καὶ πλήρης δέους ἰκέτευε τὸ ἀνώτατον τοῦτο ὄν νὰ παύσῃ τὴν ὀργὴν του, πλείστους δ' ἐπενόησεν τρόπους, μαζικὰς πράξεις, προσευχὰς κλπ. πρὸς ἐξουμενισμόν αὐτοῦ ἐλπίζων εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ ἀγαθότητα.

Τὰ συναισθήματα ταῦτα τοῦ φόβου, δέους, θαυμασμοῦ, ἐλπίδος, τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν περὶ τοῦ θεοῦ παραστάσεων τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι τὰ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ἄ σ υ ν α ι σ θ ῆ μ α τ α.

Καὶ εἰς μὲν τοὺς πρωτογόνους ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἐφαντάζοντο

τὸν Θεὸν ὡς τιμωρὸν καὶ ἐκδικητὴν, τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἦτο κατ' ἐξοχὴν συναίσθημα φόβου. Ἄλλ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐξεπολιτίζετο καὶ αἱ περὶ Θεοῦ παραστάσεις αὐτοῦ καθίσταντο τελειότεραι καὶ τὰ συναίσθημα αὐτοῦ ἦσαν περισσότερον ἐκλεπτυσμένα, ἐκδηλούμενα μᾶλλον ὡς εὐλάβεια καὶ σεβασμὸς πρὸ τοῦ θεοῦ μεγαλείου, ὡς ἐλπίς εἰς τὴν ἀγάπην καὶ μακροθυμίαν αὐτοῦ, ὡς εὐγνωμοσύνη διὰ τὰ παρεχόμενα εἰς αὐτὸν ἀγαθὰ, ὡς θαυμασμὸς καὶ λατρεία διὰ τὴν πανσοφίαν καὶ παντοδυναμίαν Αὐτοῦ.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι καθολικὸν καὶ θεωρεῖται ὡς ἓν ἐκ τῶν θεμελιωδῶν στοιχείων τῆς ψυχοσυνθέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀνεγνωρίσθη διακηρύξαντος: «εὗροις ἂν πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων. Ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου μὴ χρωμένης εὐχαῖς μηδὲ ὄρκους καὶ μαντείας οὐδεὶς ἐστὶν οὐδ' ἔσται γεγωνῶς θεατῆς».

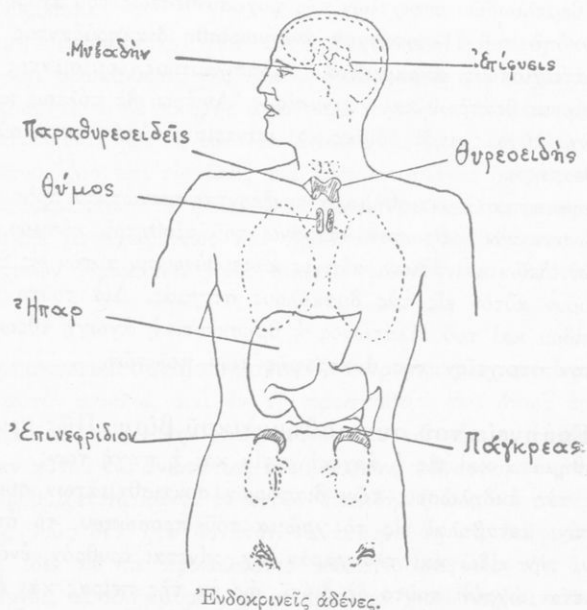
Τὰ θρησκευτικὰ συναίσθημα συνδέονται στενῶτα πρὸς τὰ ἠθικὰ καὶ ἀνυψώνουν τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ ἀξιῶν, αἵτινες κατευθύνουσιν αὐτὸν εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἐνισχύουν αὐτὸν εἰς τὰς δυσκόλους στιγμὰς. Διὰ τοῦτο ἦδη ἀπὸ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή ἐθεωρήθη ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἀνατροφῆς τῶν πολιτῶν.

4. Ἐρμηνεῖα τοῦ συναισθηματικοῦ βίου. Πῶς προέρχονται τὰ συναίσθημα καὶ τίς ἡ ἀρχικὴ αἰτία καὶ ἡ πηγὴ των;

Κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις τῶν διαφόρων συναισθημάτων συμβαίνουν, ὡς γνωστόν, μεταβολαὶ εἰς τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου, τὸ ὅποιον εἰς τὸν θυμὸν, τὴν αἰδῶ καὶ τὴν χαρὰν λ.χ. γίνεται ἐρυθρόν, ἐνῶ εἰς τὸν φόβον γίνεται ὠχρόν· τοῦτο δὲ διότι, ὡς ἐκ τῆς πείρας καὶ ἐκ πειραμάτων ἐγνώσθη, κατὰ τὸν θυμὸν καὶ τὸν φόβον λειτουργοῦσιν ἀδένες τινές, οἵτινες ἐκκρίνουσιν ἔσω τοῦ σώματος τὰς ὁρμόνας των (ιδίαις ἐκκρίσεις των), οἱ λεγόμενοι ἐνδοκρινεῖς ἀδένες. Ἐξ αὐτῶν τὰ ἐπινεφρίδια χύνοντα τὴν ἐπινεφριδίνην ὁρμόνην εἶναι αἰτία μεγαλυτέρας ἐκ τοῦ ἥπατος ἐκχύσεως ποσότητος σακχάρου εἰς τὸ αἷμα καὶ μεγαλυτέρας καύσεως κυκλοφορίας καὶ ὠθήσεως τοῦ αἵματος πρὸς τοὺς μῦς, ἐκ τῆς ὁποίας τὸ πρόσωπον τοῦ θυμουμένου ἐρυθριᾷ, ἐνῶ οἱ μῦες συσπῶνται, ἐν μεγάλῃ δὲ ὀργῇ τὸ στόμα δύναται καὶ ν' ἀφρίζῃ

ἀκόμη καὶ οἱ ὀδόντες νὰ τρίζωσι.

Ἀντιθέτως ἐξ ἀναλόγου λειτουργίας τῆς ἐπινεφριδίνης καὶ βραδύτητος τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος τὸ πρόσωπον γίνεται ὠχρόν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἄνθρωπος κλαίει εἰς τὴν λύπην του καὶ ὀπισθοχωρεῖ, ὅταν φοβῆται. Ποία ἢ παραγωγὸς αἰτία τῶν συναισθημάτων τούτων; Ὁ ἄνθρωπος δοκιμάζει τὸν θυμὸν διότι ἐρυθριᾷ ἢ διότι τρίζουσιν οἱ ὀδόντες του καὶ συσπῶνται οἱ μῦες του; λυπεῖται διότι κλαίει; ὀπισθοχωρεῖ καὶ διὰ τοῦτο φοβεῖται; Προηγεῖται δηλ. τὸ ψυχικὸν στοιχεῖον ἢ τὰ φυσιολογικὸν εἰς τὸ συναισθημα;

Διάφοροι εἶναι αἱ θεωρίαι τῆς ἐρμηνείας τῶν συναισθημάτων τούτων διακρινόμεναι εἰς τέσσαρας·

α) κατὰ τὴν πρώτην ἢ οὐσία τῆς προελεύσεως τῶν συναισθημάτων εἶναι αἱ ἐκφραστικαὶ αὐτῶν ἐκδηλώσεις ἢ κινήσεις (φυσιολογική),

β) κατὰ τὴν δευτέραν τὰ συναισθήματα εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ὠφελίμων ἢ ἐπιβλαβῶν ἐπιδράσεων τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν (ὠφελιμιστικὴ ἢ θεωρία),

γ) κατὰ τὴν τρίτην τὰ συναισθήματα προέρχονται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν παραστάσεων (νοησιαρχική),

δ) κατὰ τὴν τετάρτην τὸ συναίσθημα εἶναι ἴδιον στοιχεῖον τοῦ ψυχικοῦ βίου, αὐτοτελές, μὴ δυνάμενον ἐξ ἄλλου νὰ παραχθῇ (αὐτοτελής θεωρία).

Ἄλλ' ὅτι ψυχικὸν στοιχεῖον, τὰ αἰσθήματα δηλ. αἱ ἀντιλήψεις καὶ αἱ παραστάσεις, προηγεῖται τῶν φυσιολογικῶν δὲν χρήζει πολλῆς συζητήσεως. Τὰ εἶδη τῶν συναισθημάτων δὲν εἶναι ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τὰς φυσιολογικὰς αὐτῶν ἐκδηλώσεις, διότι δι' ὁμοίων φυσιολογικῶν συμπτωμάτων, ἐρυθρίασεως προσώπου λ.χ., ἐκδηλοῦνται διάφοροι συναισθηματικαὶ καταστάσεις (αἰδώς, χαρά, θυμός). Ἐν τούτοις εἶναι φανερόν ὅτι αἱ ἐσωτερικαὶ ὀργανικαὶ διαταραχαὶ καὶ αἱ φυσιολογικαὶ ἐκδηλώσεις ἀξάζουσι τὴν ἔντασιν τῶν συναισθημάτων, διότι διαγείρουσι τὸ νευρικὸν σύστημα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ποῖον τὸ ἄριστον καὶ ποῖον τὸ χείριστον τῶν συναισθημάτων;
2. Ποῖα τὰ συμπαθητικὰ καὶ ποῖα τὰ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα;
3. Περιγράψατε διαφόρους τρόπους ἐκφράσεως τῆς λύπης λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν διάφορα ἔθιμα πένθους εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος.
4. Περιγράψατε τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα σᾶς γεννῶνται ἐκ τῆς ἀκροάσεως πανηγυρικοῦ λόγου ἐπὶ τῇ Ἑθνικῇ ἑορτῇ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου.
5. Τί εἶναι ἡ χρυσή τομή; Πῶς πρακτικῶς αὕτη ἐφαρμόζεται;
6. Ποῖα ἡ ἀξία τοῦ αὐτοσυναίσθηματος διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ χαρακτήρος;
7. Πόθεν ἐξαρτᾶται ἡ ψυχικὴ ἰσορροπία;
8. Ποῖα τὰ συναισθήματα κατὰ τὰ ὁποῖα διακρίνεται ὁ Ἕλλην τῶν ἄλλων λαῶν; Κατὰ τί ὑπερέχει καὶ κατὰ τί ὑπολείπεται;
9. Πῶς ἐπιτελεῖται ὁ ἐξευγενισμὸς τοῦ ἀνθρώπου;
10. Τί εἶναι ἀψιθυμία καὶ κατὰ τί διαφέρουν τῶν συναισθημάτων;

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

ΒΟΥΛΗΣΙΣ

1. Ἐννοία καὶ γενικὸς χαρακτήρ τῆς βουλήσεως. Μαθητῆς τις μελετῶν βλέπει ἄλλους συνομηλίκους του παίζοντας ποδόσφαιρον ἕξω εἰς τὴν αὐλήν καὶ θέλει καὶ αὐτὸς νὰ ἐξέλθῃ, διότι ἄλλοτε τὸ παιγνίδιον τοῦτο εἶχε προξενήσει εἰς αὐτὸν χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν. Διό, καίτοι εἶχε ἄλλην σπουδαιότεραν ἐργασίαν, νὰ προπαρασκευάσῃ τὰ μαθηματὰ του, ἐγκαταλείπει τὸ ἔργον τοῦτο καὶ τρέχει νὰ παίξῃ μετὰ τῶν ἄλλων.

Ἄλλος μαθητῆς ἀντιθέτως, ἀναλογιζόμενος ὅτι, ἂν δὲν ἔχῃ ἐτοιμάσει τὸ μάθημά του, πιθανὸν εἶναι νὰ τιμωρηθῇ ἢ νὰ ἀπορριφθῇ, ἀνθίσταται εἰς τὸν πειρασμὸν καὶ δὲν ἐξέρχεται τοῦ οἴκου του.

Ἐπιθυμῶν τις νὰ παραγγείλῃ ἐνδυμασίαν μεταβαίνει εἰς ἓν ἐμποροραφεῖον. Ἐκεῖ ἐκ παρουσιαζομένων εἰς αὐτὸν πολλῶν δειγμάτων ἐκλέγει τὸ ἀρέσκον εἰς αὐτόν, εἶτα δὲ παραγγέλλει τὴν ἐνδυμασίαν καὶ προσέρχεται μετ' ὀλίγας ἡμέρας πρὸς δοκιμὴν. Κατὰ τὴν παραλαβὴν ἐπιθεωρεῖ ταύτην, ἵνα ἴδῃ τελικῶς ἂν ὑπάρχῃ σφάλμα τι πρὸς διόρθωσιν.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω βουλευτικὰς πράξεις διακρίνομεν τὰ κάτωθι στοιχεῖα:

α) παράστασιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἐκτελεστεῆς πράξεως ἔλκοντος καὶ ὠθοῦντος εἰς δρᾶσιν,

β) ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν, σκέψιν τ.ἔ. περὶ τοῦ ἐκτελεστοῦ ἢ μὴ αὐτῆς ἢ κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν παρωθουσῶν ὁρμῶν, ἐρωτήματα, ἀπορίας καὶ δυνατὰς προϋποθέσεις καὶ λύσεις, ὧν μία θεωρεῖται προτιμότερα, εἴτε κρινομένη τοιαύτη κατόπιν σκέψεως εἴτε τῇ ἐπιδράσει συναισθημάτων τινος,

γ) ἀπόφασιν περὶ ἐκτελέσεως ἢ μὴ τῆς ὑπὸ κρίσιν πράξεως, ἥτις εἶναι καὶ τὸ κυριώτερον στοιχεῖον τῆς βουλήσεως,

δ) ἐκτέλεσιν τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως συνισταμένην εἰς ἐνέργειαν ἢ ἀποφυγὴν ἐνεργείας ἢ ἀλλαγὴν γνώμης,

ε) θεώρησις τῆς ἐκτελεσθείσης πράξεως καὶ κρίσις περὶ αὐτῆς.

Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων τὰ σπουδαιότερα καὶ ἀπαραίτητα διὰ τὴν βούλησιν εἶναι ἡ παράστασις τοῦ σκοποῦ, ἡ ἀπόφασις καὶ ἡ ἐκτέλεσις (πρᾶξις), διότι ἄνευ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ βούλησις.

Καθ' οἷανδῆποτε δηλ. βουλητικὴν ἐνέργειαν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς λογικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος διέπει καὶ διακυβερνᾷ τὰς φύσει, ἐκ κληρονομικότητος, δοθείσας εἰς αὐτὸν ὁρμὰς καὶ ἔνστικτα καὶ κατατείνει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων ἢ ἀποφυγὴν αὐτῶν πληρούμενος ἡδονῆς ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ ἢ λύπης ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ.

Ἐνῶ δὲ αἱ εὐχερῶς καὶ τακτικῶς ἱκανοποιούμεναι ὁρμαὶ καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν γενώμεναι ἐπιθυμίαι δὲν χρειάζονται ἢ σπανίως τὴν ἐφέλκυσιν τῆς προσοχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἔντασιν αὐτῆς, τοῦναντίον ἀπαιτεῖται ἐντατικὴ διανοητικὴ ἐνέργεια, ὅταν ἢ πλήρωσις τῶν ὁρμῶν προσκόπη εἰς δυσχερείας, ἢ ὑπερνίκησις τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὴ διὰ μεγάλης ἀνθρωπίνης προσπάθειας. Καὶ ὅταν μὲν ἀνυπέρβλητος εἶναι ἢ ὑπερνίκησις τῶν ἐμποδίων, εἶναι πιθανὸν νὰ ἐκλείπη ἢ ἄμεσος πρὸς τὴν πρᾶξιν ὄρεξις καὶ ἐπιθυμία καὶ νὰ παραμένῃ αὕτη ὡς πόθος καὶ εὐχὴ· ὅταν ὅμως τὰ ἐμπόδια δὲν εἶναι ἀνυπέρβλητα, τότε ἡ ἐπιθυμία θέτει εἰς κίνησιν τὸ τε πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα, ἵνα παρασκευάσῃ τὴν ἐκπλήρωσίν της, ὅποτε ἔχομεν βούλησιν.

Βούλησις, ἐν ἄλλοις λόγοις, ὑπάρχει, ὅταν ἐπιτυγχάνεται τι κατόπιν διανοητικῆς ἐργασίας, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει βούλεται ἐκεῖνος, ὅστις δύναται νὰ λογικεύεται, νὰ σκέπτεται, νὰ μελετᾷ σχέδια ἐπιτελέσεως πράξεων καὶ ἐν γένει ν' ἀποφασίζῃ περὶ τοῦ ὀφελίμου ἢ μὴ, τοῦ θεμιτοῦ ἢ μὴ, τοῦ ἐπαινετοῦ ἢ ἐπιψόγου, τοῦ δικαίου ἢ ἀδίκου αὐτῶν καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ τὰ κατορθωτὰ ἐξ αὐτῶν. Στενὴ δηλ. ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τοῦ λογικοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ βούλεσθαι, ἀξίαν δὲ ἔχει διὰ τὸν λογικὸν ἄνθρωπον καὶ ἀνυψῶναι καὶ τιμᾶ αὐτὸν ἢ ἱκανότης πρὸς οἰκείαν καὶ ἐλευθερὰν ἐκλογὴν καὶ προτίμησιν μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων προκειμένων πράξεων. Ἡ ἱκανότης δ' αὕτη δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ ζῶα, τοὺς ἀνηλίους, τοὺς ἀφυεῖς καὶ ἀναπήρους πνευματικῶς, οἷτινες ἔχουσι καταωτέρας μόνον ὁρμὰς καὶ ἐπιθυμίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγεται ὅτι ἡ βούλησις περιλαμβάνει καὶ τὴν διανόησιν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἢ μὴ τῆς προσπαθείας μας εὐαρέστησιν ἢ δυσαρέστησιν. Κατὰ ταῦτα ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἰδίᾳ λειτουργία, ἀλλ' εἶναι ἔκφρασις ἐν δράσει τοῦ ὄλου πνεύματος καὶ τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ εὐφροῦς καὶ ὁμαλοῦ ἀνθρώπου. Διαφέρει ὅμως ἡ βούλησις τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς διανοήσεως. Ἡ βούλησις δηλ. ἀναφέρεται εἰς τὴν δρᾶσίν μας ὡς ἐνεργούντων προσώπων εἶναι ἐνέργεια καὶ κίνησις γινομένη ὑπὸ τοῦ θέλοντος ἐ γ ὡ πρὸς ἐπιτυχιάν σκοποῦ τινος, ἐνῶ τὸ συναισθημα εἶναι τι, τὸ ὁποῖον δοκιμᾶζει τις χωρὶς νὰ τεῖνῃ πρὸς κίνησιν ἢ ἐνέργειαν, εἶναι ὡς καὶ ἡ διανοήσις ἐλατήριον, κίνητρον ὄθου πρὸς ἐνέργειαν.

Ὅταν ἐλλείπη παντελῶς ἡ ἠδονὴ ἐξ ἐπιτελουμένης ἐργασίας, δὲν δύναται τις δὲ ν' ἀποφασίση τι, καίτοι σαφῶς κατανοεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιτελέσεως αὐτοῦ, τότε ἔχομεν τὴν κατάστασιν τῆς ἀβουλησίας. Βούλησις ἄρα εἶναι ἡ γενικὴ τοῦ ὄλου πνεύματος ἰκανότης τοῦ λαμβάνειν ἀποφάσεις καὶ ἐκτελεῖν αὐτάς.

2. Μορφαὶ καὶ εἶδη βουλήσεως. Α. Ἄντανακλαστικαὶ κινήσεις. Ὁ ἄνθρωπος ἐκ κληρονομικότητος χωρὶς παρ' οὐδενὸς νὰ διδασθῇ ἐκδηλώνει ἐνεργείας καὶ κινήσεις, ὡς εἶναι ὁ παρμῶς, ἡ λειτουργία τῆς πέψεως, τῆς καταπόσεως, ἡ κλεῖσις τῶν βλεφάρων κ.ἄ. Αἱ τοιαῦται κινήσεις ὀνομάζονται ἀ ν τ α ν α κ λ α σ τ ι κ α ῖ.

Ἐχομεν δὲ διαφόρων εἰδῶν ἀντανακλαστικὰς κινήσεις:

α) ἀ δ ε ν ι κ ᾶ ς, ἔκκρισις σιέλου, ἔκχυσις γαστρικοῦ ὑγροῦ, δάκρυσμα,

β) ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ᾶ ς, πέψεως, κυκλοφορίας, θερμότητος, ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης,

γ) ἐ π ι σ χ ε τ ι κ ᾶ ς, τῆς ἀναπνοῆς, ὅταν π.χ. βυθίζώμεθα εἰς τὴν θάλασσαν,

δ) ἐ π ι κ τ ῆ τ ο υ ς, ὡς τὰ παιγνίδια τῶν ζώων ἀσχοιμένων ὑπὸ τοῦ δαμαστοῦ των.

Αἱ ἀντανακλαστικαὶ λειτουργίαι εἶναι σπουδαιόταται, διότι, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐμφαίνεται, ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐξ αὐτῶν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Αὗται ἐνεργούμεναι διὰ τῶν εὐρισκομένων εἰς τὸν νωτιαῖον καὶ τὸν προμήκην μυελὸν κινητικῶν κέντρων δὲν τελοῦνται τῇ ἐπενεργείᾳ τῆς βουλήσεως, διότι ἡ βούλησις εἶναι ἀνίκανος ν' ἀναστεί-

λη άρξαμένην άντανακλαστικήν ένεργειαν, ή πλήρης δ' έμφάνισις αὐτῶν όφείλεται εἰς τήν ώριμότητα τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Β. Ένστικτα. Τά ένστικτα, σπουδαιότερον τῶν όποίων εἶναι τὸ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, εἶναι φυσικάί ιδιότητες τοῦ ὄργανισμοῦ, κατὰ τὰς όποίας ἐξ ένός έρεθίσματος, λ.χ. φαγητοῦ παράγονται κινήσεις σκοποῦσαι εἰς τήν διατήρησιν αὐτοῦ. Τελοῦνται δ' αἱ κινήσεις αὐταί μετὰ ρυθμοῦ καὶ καθ' ώρισμένον καὶ ὁμοιόμορφον τρόπον, δέν παύουσι δέ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς τελείας ικανοποιήσεως τοῦ ὄργανισμοῦ.

Τά ένστικτα, άν καὶ ἔχουν μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς άντανακλαστικάς κινήσεις, διακρίνονται ἀπ' αὐτῶν, διότι εἶναι πολυπλοκώτερα καὶ δέν ἐκδηλοῦνται παθητικῶς ὡς ἐκεῖναι. Εἰς τὰ ζῷα τὰ ένστικτα ἐμφανίζονται ένωρίτερον ἢ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ τρόπος δέ τῆς ικανοποιήσεως αὐτῶν εἶναι διάφορος, διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τήν δύναμιν ἔνεκα τοῦ λογικοῦ, τῆς σκέψεως καὶ τῆς βουλήσεώς του καθὼς καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος του νὰ περιστέλλῃ τήν ικανοποίησιν αὐτῶν προβάλλων ἀποκωλυτικάς σκέψεις, αἱ όποῖαι ἀντιτίθενται εἰς τήν ἀσυνείδητον λειτουργίαν τοῦ ένστίκτου.

Γ. Όρμαί. "Αν εἰς κύνα πεινῶντα παρουσιάσωμεν τεμάχιον κρέατος, οὗτος θά ὀρμήσῃ πρὸς λήψιν αὐτοῦ. Τήν τριαύτην ένεργειαν καλοῦμεν παρορμητικήν, τήν δ' έσωτερικήν διάθεσιν, ἥτις ὠθεῖ πρὸς αὐτήν χάριν ικανοποιήσεως ανάγκης τινός, καλοῦμεν ὀρμήν. "Όρμηῖ ἄρα εἶναι έσωτερική διάθεσις κατευθυνομένη ἀσυνείδητως εἰς τήν ικανοποίησιν ανάγκης τινός. Δύνανται δέ αἱ ἀνάγκαι αὐταί νὰ εἶναι ὕλικαί, ὡς ἡ ἀνάγκη πρὸς τροφήν, ἢ πνευματικάί, ὡς αἱ ἀνάγκαι πρὸς ἀσχολίαν, ἐπικοινωνίαν κλπ.

Οὕτως ἀναλόγως τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὅποῖον κατευθύνονται αἱ ὀρμαί διακρίνομεν διάφορα εἶδη αὐτῶν καὶ δὴ

α) ὀρμάς πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, τροφῆς, ἀμύνης κ.ἄ.,

β) ὀρμάς πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους,

γ) ὀρμάς κοινωνικάς, ἐπικρατήσεως, ὑποταγῆς, ἀσχολίας κ.ἄ.

Αἱ ὀρμαί κατὰ τὸν ἐπιφανῆ Γερμανὸν ψυχολόγον Stern καὶ ἄλλους διαφέρουσι τῶν ένστίκτων, διότι ἡ παρορμητικὴ ένεργεια δέν ἀποτελεῖ-

ται ἐκ κινήσεων ὁμοιομόρφως ἐπαναλαμβανομένων, ὡς εἰς τὰ ἔνστικτα, ἀλλ' ἐκδηλοῦται κατὰ ποικίλους ἄλλοιους τρόπους, γίνεται δὲ ὀλίγον κατ' ὀλίγον σκόπιμος, συντελούσης καὶ τῆς πείρας καὶ τῆς ὀριμότητος.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὁρμῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τὰ ζῷα, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον προσιδιάζουσαι καὶ κατευθυνόμεναι εἰς σκοποὺς διανοητικούς καὶ μορφωτικούς, ὡς εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς τὸ εἰδέναι καὶ ἡ πρὸς δημιουργίαν.

Αἱ ὁρμαὶ αὗται εἶναι ἐπιγέννημα τῶν πρώτων, προϋποθέτουσι δὲ ὀριμότητα, ἐμπειρίαν καὶ ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῆς βουλήσεως.

Αἱ ὁρμαὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀποτελοῦσιν ἐνιαῖόν τι σύνολον, συνεπικουρεῖται δ' ἐκάστη ἐξ αὐτῶν κατὰ τὴν ἐνέργειάν της ὑπ' ἄλλων, ὥστε διὰ τῆς βοήθειας τούτων καὶ τῆς κτηθείσης πείρας τοῦ ἄνθρωπος νὰ προβάλλῃ εἰς πᾶσαν ἐνέργειάν του τὴν ὅλην αὐτοῦ προσωπικότητα.

Δ. Ἐπιθυμία. Ἡ ἐκδήλωσις τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ ἐπιθυμία. Κατ' αὐτὴν ἐπιζητοῦμεν τὴν πλήρωσιν ὁρμῆς τινος ἡμῶν καὶ δρῶμεν ἐν πλήρει συνειδήσει ὅτι ἡ ἐνέργειά μας ἀποτελεῖ μέσον πρὸς ἐπιδίωξιν σκοποῦ τινος. Ἐφ' ὅσον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας μας δοκιμάζομεν εὐχάριστον συναίσθημα, γεννᾶται εἰς ἡμᾶς τάσις συνεχῶς αὐξανόμενη πρὸς ἐπανάληψιν τοῦ δοκιμασθέντος συναισθήματος.

Διακρίνομεν δὲ τὰς ἐπιθυμίας εἰς τέσσαρα εἴδη, τὴν πρὸς ἀσφάλειαν ἐπιθυμίαν, τὴν πρὸς ἀποκτικτῶν γνῶσεων, τὴν πρὸς ἔκφρασιν καὶ τὴν ἐκ μέρους τῶν ἄλλων ἀναγνώρισιν γενομένων ἀξιολόγων ὑφ' ἡμῶν πράξεων.

Εὐτυχὲς ἄτομον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τινὰ μορφήν πραγματώνει καὶ τὰς τέσσαρας ταύτας ἐπιθυμίας, ἀσφαλῆς δὲ καὶ συνεργαζομένη εἶναι ἡ κοινωνία ἐκεῖνη, ἥτις ἐπιτρέπει εἰς πάντα τὰ συγκροτοῦντα αὐτὴν ἄτομα καὶ ομάδας νὰ πραγματοποιῶσι τὰς βασικὰς τῶν ταύτας ἐπιθυμίας.

Ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἐπιθυμιῶν αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται ἢ καλύπτεται ἢ ἔκφρασις τῶν, αὗται πιεζόμεναι παραμένουσιν εἰς τὸ ἀσυνείδητον καὶ γίνονται ἐμπόδια εἰς τὴν βουλευτικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ οὕτω πιεσθεῖσαι ἐπιθυμίαι παρὰ πολλῶν ψυχολόγων ἀποδίδονται εἰς ἄδικον, πολλακίς δεσποτικὴν, συμπεριφορὰν τῶν μεγαλύτερων ἐπὶ τῶν μικροτέρων, ὧν τὴν ἐκδήλωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν ἐμποδίζομεν. Οὐ-

τως αἱ ἐπιθυμίαι τούτων πιεζόμεναι παραμένουσιν ὡς κεκρυμμέναι δυνάμεις, ἐπηρεάζουσαι εἰς τινὰ βαθμὸν τὴν διαγωγὴν των.

Τὴν σημασίαν τῆς πίεσεως τῶν ἐπιθυμιῶν διὰ τὴν διμύρφωσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου ἐμελέτησεν πρῶτος ὁ Freud καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ.

Ε. Ἔξεις. Ἐκ τῆς ἐπανελημμένης ἐκπληρώσεως μιᾶς ἐπιθυμίας ἢ ἐκ τῆς μετὰ προθέσεως ἀλλὰ κατ' ἐπανάληψιν τελέσεως μιᾶς κινήσεως ἢ ἐνεργείας συνειδητῆς γεννᾶται ἡ ἔξις ὡς πρὸς τὸ πίνειν, τρῶγειν, γράφειν, ἐργάζεσθαι. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν πρὸς σχηματισμὸν ἔξεως τινος εἶναι ἀνάγκη καταβολῆς ἐνεργείας καὶ προσπαθείας μεγάλης ἢ μικρᾶς, βραδύτερον ὅμως καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐπιτέλεσις αὐτῆς αὐτομάτως, ἄνευ προσπαθείας.

Ὡστε ἔξις εἶναι τάσις πρὸς αὐτόματον ἐπανάληψιν ἐνεργείας τινός. Ἡ ἔξις ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς λειτουργία παθητικὴ καὶ μηχανικὴ. Εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἔξεως πλὴν τῆς ἐπανάληψις καὶ τοῦ περιβάλλοντος τὰ μέγιστα συντελεῖ τὸ διαφέρον, ἡ προσοχὴ καὶ αἱ προδιαθέσεις τοῦ ἀτόμου.

Αἱ ἔξεις κυρίως σχηματίζονται κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἥτις εἰναι λίαν εὐπλαστος. Ἀποκτῶνται δὲ αἱ ἔξεις ἰδιαιτέρας ἐκ μιμῆσεως ἐξ ἐκείνων μεθ' ὧν διὰ γομεν ἐν οἰκειότητι, ὡς ὁ Σενέκας παρετήρησεν. Ἡ ἔξις ἐπαναλαμβανομένη πολλάκις ἀποβαίνει δευτέρα φύσις, δυσκόλως δὲ μεταβάλλεται. Διὸ αἱ ἔξεις ἔχουσι μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν μύρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τοιαύτη μύρφωσις τοῦ χαρακτῆρος ἐξαρτᾶται καὶ ἐξ ἄλλων παραγόντων, μάλιστα δὲ καὶ ἐκ τῆς ἀποβολῆς τῶν κακῶν ἔξεων καὶ τοῦ σχηματισμοῦ καλῶν. Πῶς τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ;

Πρὸς ἀποβολὴν τῶν κακῶν ἔξεων, λ.χ. τοῦ ψεύδεσθαι, τοῦ καπνίζειν κλπ., εἶναι ἀνάγκη :

α) νὰ ἀποβάλωμεν πάντα σύνδεσμον πρὸς τὸ παρελθὸν συναναστρεφόμενοι ἐκείνους, οἵτινες ἀποδοκιμάζουσι τὴν ἀποβολὴν τῆς κακῆς ταύτης ἔξεως,

β) νὰ μὴ ἐπιτρέπωμεν ποτὲ ἐξαιρέσιν μέχρι τελείας ἀποβολῆς τῆς κακῆς ἔξεως καὶ στερεώσεως ἄλλης καλῆς,

γ) πρὸ πειρασμῶν νὰ μὴ χρονοτριβῶμεν οὐδὲ νὰ διστάζωμεν πρὸ

σκέψεως ἀντιθέτου, ἀλλὰ ν' ἀποφεύγωμεν ἄνευ συγκαταβάσεως ἢ σοφισμάτων τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κακῆς ἐξέως.

Πρὸς σχηματισμὸν ἐξ ἄλλου ἐπιθυμητῶν ἐξέων πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ἐξεις εἶναι μαθήσεις ἀποκτώμεναι συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς μαθήσεως, καὶ δὴ τοὺς νόμους τῆς ἀσκήσεως, τοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῆς ἀναλογίας.

Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη

α) νὰ διαθέτωμεν τὸ ἄτομον οὕτως, ὥστε νὰ ἐπιθυμῆσῃ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐπιδιωκτέας ἐξέως,

β) νὰ δημιουργῶμεν πνεῦμα ἐπιδοκιμασίας τῆς ἐπιθυμητῆς ἐξέως παρὰ πᾶσι,

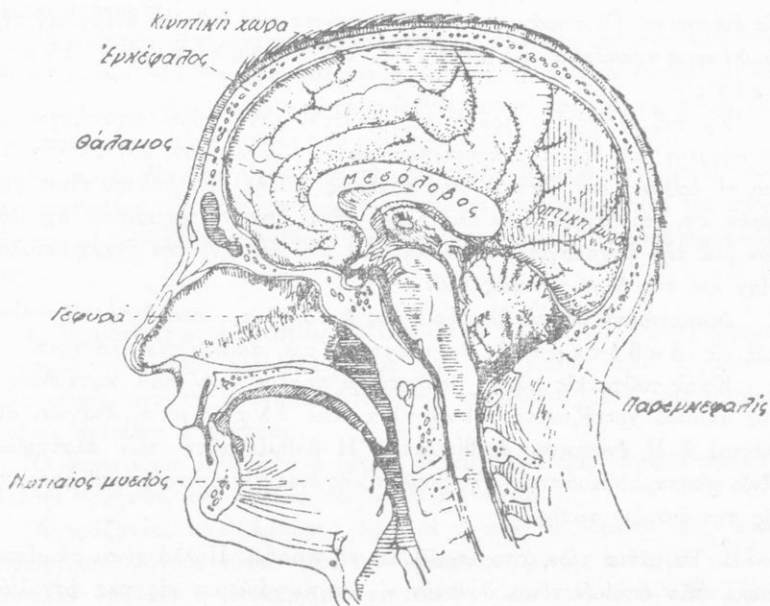
γ) νὰ προσέχωμεν, ἵνα ἱκανοποιήσῃς καὶ εὐαρέστησις ἀκολουθῇ τὴν ἀσκησιν πρὸς σχηματισμὸν τῆς ἐξέως. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀνάγκη νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις ἀπαιτεῖ βαθμιαίαν ἀσκησιν τῶν ἠθικῶν ἐξέων καὶ περαιτέρω κτῆσιν γνώσεων καὶ εὐγενεστέρων ἰδανικῶν.

Ἡ ἀνάπτυξις δὲ αὕτη ἀπαιτεῖ τακτικὴν αὐτοκρισίαν ἡμῶν διὰ τῶν πυθαγορείων ἐρωτήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐν παραφράσει εἶναι: Τί ἔκαμα σήμερον.— Τί ἁμαρτίαν διέπραξα.— Τί ἔπρεπε νὰ πράξω καὶ τὸ παρέλειψα.

Διὰ τῆς ὑποβολῆς τακτικῶς τῶν ἐρωτήσεων τούτων καὶ δι' αὐτοβαθμολογίας τῆς προόδου μας εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀρετῶν εἰς τὴν ζωὴν μας ἀγόμεθα πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, δὲν γινόμεθα ἐγωῖσταί, σχηματίζομεν ὀρθὴν αὐτοσυνειδησίαν, κατανοοῦμεν τὴν θέσιν μας εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τὰ καθήκοντα καὶ τὰς ὑποχρεώσεις μας ἔναντι ἡμῶν τῶν ἰδίων, ἔναντι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ ἔναντι τοῦ Θεοῦ.

3. Βουλευτικὴ πράξις. Ἐξετάζοντες τὰς βουλευτικὰς πράξεις ὡς πρὸς τὴν φυσιολογικὴν των προέλευσιν βλέπομεν ὅτι ἡ ἐκδήλωσις των προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν ἐγκεφάλου ἱκανοῦ πρὸς λειτουργίαν καὶ δὴ ἀρτίως λειτουργούντων αἰσθητικῶν καὶ κινητικῶν κέντρων καὶ κέντρων διανοήσεως, διότι ἡ βούλησις ἔχει τὴν ἔδραν της εἰς τὴν φαϊάν οὐσίαν τοῦ ἐγκεφάλου τὴν εὐρισκομένην εἰς τὸν φλοιὸν τῶν ἡμισφαιρίων. Ἐφ' ὅσον τὰ κέντρα ταῦτα κρατοῦνται ὑγιῆ, τὸ δι' αὐτῶν λειτουργούμενον ψυχικὸν περιεχόμενον αὐτῶν παραμένει καὶ δρᾷ. Ἄν ὅμως πα-

ραλύση λόγω άσθενειών ή ισχύς τῶν κέντρων τούτων, τότε καί τὸ δι' αὐτῶν λειτουργοῦμενον ψυχικὸν περιεχόμενον ἐξαφανίζεται καί παύει ἡ ἀνασταλτικὴ ἢ ἀποκαλυπτικὴ λειτουργία ἢ δι' αὐτῶν λειτουργομένη.

Τοπογραφία τοῦ ἐγκεφάλου.

Πολλάκις ὅμως αἱ βουλευτικαὶ πράξεις εἶναι ἐπιταγαὶ ἢ ὑποβολαὶ τῆς κοινωνίας. Εἶναι δὲ ἐκ τῶν κοινωνικῶν ἐπιταγῶν καὶ ἀπαιτήσεων βουλευτικαὶ πράξεις πολλαὶ ἀνάλογοι πρὸς ἐκάστην κοινωνίαν καὶ ἕκαστον ἄτομον, ὅπερ παθητικῶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπακούει εἰς τὰς ἐπιταγὰς ταύτας. Προέρχονται δ' αὐταὶ εἴτε ἐκ τῶν νόμων τῆς πολιτείας τῶν ἐπιβαλλόντων τὸ πράττειν ἢ μὴ πράττειν τι εἴτε καὶ ἐξ ἐθίμων ἢ ἐκ μιμήσεως.

Κατὰ ταῦτα οἱ συντελεσταὶ τῶν βουλευτικῶν ἐνεργειῶν εἶναι τὸ μὲν ἢ ἀνωτέρα σφαῖρα τοῦ ἐγκεφάλου ὡς ὄργανον, τὸ δὲ τὸ ἐνεργοῦν πρόσωπον, τὸ ἐγὼ, ὠθούμενον ἐνίοτε καὶ ἐξ ἐπιταγῶν ἢ ὑποβολῶν τῆς κοινωνίας ἢ ἐκ σχηματισθεῶν

ὕπ' αὐτοῦ ἀρχῶν καὶ μονίμων τρόπων ἐνεργείας.

A. Τὰ ἐλατήρια τῆς βουλήσεως. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ βουλευτικὴ πράξις δὲν ἐπιτελεῖται αἰφνιδίως, ἀλλ' ὑπάρχει περίοδος σταθμῆσεως, ὑπολογισμοῦ ὑπὸ τοῦ βουλομένου προσώπου, πρὶν ἢ ἐκδηλωθῆ αὕτη εἰς ἐνέργειαν. Οἱ παράγοντες οἱ ἐπιφέροντες τὴν ἐκδηλον ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως καλοῦνται ἐλατήρια τῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας.

Ἐκ τοῦ ἐλατηρίου πράξις τις κρίνεται κατὰ πόσον σχετίζεται μετὰ τὸ σύνολον τοῦ δρῶντος προσώπου, μετὰ τὸ ἐγώ του, καὶ ὑπολογίζεται τὸ ὀρθόν ἢ τὸ δίκαιον τῆς πράξεως αὐτῆς. Ἐκ τούτου εἶναι φανερόν ὅτι πρόβλημα τῶν ἐλατηρίων εἶναι μεγάλης σημασίας ὄχι μόνον διὰ τὴν ψυχολογίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἠθικὴν, τὴν ἐγκληματολογίαν καὶ τὸν ὅλον γενικῶς βίον.

Διακρίνομεν δὲ τὰ ἐλατήρια εἰς ἔκδηλα, συνειδητὰ ἐλατήρια καὶ εἰς βαθυτέρα ἢ ὑποκίνητρα, ἀσυνειδητὰ ἐλατήρια.

Κατὰ ταῦτα εἰς πᾶσαν βουλευτικὴν πράξιν πλὴν τοῦ κατευθύνοντος σκοποῦ χρειάζονται κίνητρα καὶ ἐλατήρια, ἀνάγκαι αἰσθηταὶ ἢ ἐξ ἐνστίκτου ἐρεθίσματα. Ἡ βαθμὶς αὕτη τῶν ἐλατηρίων εἶναι προπαρασκευαστικὴ τῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας, παρέχουσα ἀφορμὴν εἰς τὴν ἔναρξιν αὐτῆς.

B. Τὰ αἷτια τῶν ἀποτυχιῶν ἐν τῇ πράξει. Πολλὰ εἶναι τὰ αἷτια, ἕνεκα τῶν ὁποίων εἶναι δυνατόν ν' ἀποτυγχάνωμεν εἰς τὰς ἀσχολίας ἢ πράξεις μας καὶ δὴ:

α) τὸ ἀναποφάσιστον, ἡ ἀβουλησία, ὀλέθριον πάθημα τῆς ψυχῆς δυνάμενον νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τελείαν ἀδράνειαν. Ἐν ἐλλείπῃ ἢ ὀρμῇ πρὸς ἐνέργειαν, ὡς συμβαίνει εἰς τινὰ νευρικὰ ἢ δειλὰ ἢ ὕστεροῦντα πνευματικῶς ἢ κοινωνικῶς πρόσωπα, τότε ἔχομεν παντελῆ ἀδυναμίαν βουλήσεως ἢ δισταγμὸν εἰς μέγιστον βαθμὸν, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ἀποτυγχάνει εἰς τὴν ζωὴν του.

β) ἡ δυσθυμία, ἐξ ἧς δύναται τις ν' ἀπαλλαγῆ ἀσχολούμενος καὶ εἰς ἐρασιτεχνικὰς ἀσχολίας καὶ εἰς ἔργα κοινῆς ὠφελείας ἢ ἄλλα, ἐκ τῶν ὁποίων νὰ δύναται νὰ ἀντλή πνευματικὴν ἢ ἠθικὴν ἱκανοποίησιν.

γ) ὁ περισπασμὸς τῆς διανοίας, σημεῖον ἀνεπαρκοῦς ἠθικῆς δυνάμεως πρὸς συγκέντρωσιν τῆς ἐνεργείας τινὸς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἔργον καὶ πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν.

δ) τὸ ἀκαθόριστον τοῦ σκοποῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὅποιος δὲν ἔχει σκοποὺς ἢ ἀλλάζει σκοποὺς καθημερινῶς, διασπᾶται, σπαταλᾷ τὰς δυνάμεις του, εὐκόλως ἀπογοητεύεται, διότι ἡ ζωὴ του εἶναι οὐσιαστικῶς χωρὶς περιεχόμενον, ἀποτυγχάνει εἰς τὴν ζωὴν του, γίνεται δυστυχής.

Ἀντιθέτως, ὁ προσανατολισμὸς πρὸς ὀρισμένους σκοποὺς καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον δημιουργικὸν καὶ παραγωγικὸν διότι, τὸν ἀναγκάζει νὰ προγραμματίσῃ τὸν χρόνον καὶ τὰς ἐνεργείας του καὶ νὰ προχωρῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν του μὲ ταχύ καὶ σταθερὸν βῆμα. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἀπογοητεύεται πρὸ τῶν ἐμποδίων, δὲν σταματᾷ· τουναντίον ἐντείνει τὰς προσπάθειάς του, ἐπιμένει καὶ ὅταν φθάσῃ τὸν σκοπὸν του αἰσθάνεται μεγαλύτεραν ἱκανοποίησιν, εἶναι περισσότερον εὐτυχής.

4. Βούλησις καὶ ὑποβολή. Ὅταν ἀπὸ τοῦ βήματος ὁμιλῇ ῥήτωρ τις πρὸς τὸ πλῆθος περὶ ἐξευρέσως λ.χ. τῶν μέσων πρὸς πλήρωσιν μιᾶς κοινῆς ἀνάγκης, λέγομεν ὅτι οὗτος ὑποβάλλει ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος συνήθως ἀποδέχεται.

Ὁ ὑπνωτίζων ἀσθενῆ τινα ἰατρός ἐπιτυγχάνει παρ' αὐτοῦ τὴν ἐκτέλεσιν πράξεων, τὰς ὁποίας ὑποβάλλει εἰς αὐτόν.

Ἀγοράζοντες παρ' ἐμπόρου ὕφασμά τι καὶ πειθόμενοι εἰς τοὺς ἐπαινετικούς λόγους αὐτοῦ περὶ τοῦ ὕφασματος χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἐκφέρωμεν ὑποψίαν ἢ ἀντίρρησιν ὑφιστάμεθα ὡσαύτως ὑποβολὴν ὑπὸ τοῦ ἐμπόρου.

Μιμούμενοί τινα εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀμφιέσεως ὑφιστάμεθα ἐπίσης ὑποβολὴν.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω τέσσαρας περιπτώσεις ἔχομεν τὸ φαινόμενον τῆς ὑποβολῆς. Συγκρίνοντες ὅμως τὰς δύο τελευταίας, τὰς καὶ κυρίας περιπτώσεις ὑποβολῆς, παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ ταύτας ἔχομεν μετάδοσιν ἰδέας τινὸς ἐξ ἑνὸς προσώπου εἰς ἄλλο ἢ ἄλλα, τὴν ὁποίαν ταῦτα ἀποδέχονται ἀνεπιφυλάκτως ἄνευ λογικῆς τινος ἀντιρρήσεως.

Κατὰ ταῦτα ὑποβολὴ εἶναι ἡ ἀνεξέλεγκτος, ἄνευ καταναγκασμοῦ τινος υἰοθέτησις ἰδεῶν ἢ ἀντιλήψεων καὶ ἡ μεταβολὴ διαθέσεως τῇ ἐπιδράσει ἄλλου προσώπου. Ἡ ἀμφίεσις, ὁ τρόπος τοῦ ζῆν γενικώτερον, τὰ διάφορα ἦθη, τὸ παράδειγμα κλπ. στηρίζονται ἐπὶ τῆς ὑποβολῆς.

Είδος ὑποβολῆς εἶναι καὶ ἡ ἀύθυποβολή, Κατ' αὐτὴν τὸ ἄτομον, αὐθορμήτως καὶ χωρὶς τὴν ἐπίδρασιν ἄλλου προσώπου, ἐκ τυχαίων δὲ συνήθως περιστατικῶν ὀρμώμενον, σχηματίζει πεποιθήσεις ἢ δέχεται ἀνεπιφυλάκτως ιδέας ἢ ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν πραγματικὴν βᾶσιν. Οὕτως ὁ παρατηρῶν εἰς καθρέπτην καὶ βλέπων ἑαυτὸν ὠχρόν, ἂν συλλάβῃ ἐκ τούτου τὴν ιδέαν ὅτι εἶναι ἀσθενής, ὑποβάλλει ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ιδέαν ταύτην εἰς τὸν ἑαυτόν του καὶ δύναται ὄντως νὰ ἀσθενήσῃ.

5. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Εἶναι ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς πράξεις του ἢ ὄχι ;

Τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι ἐν ἐκ τῶν δυσλύτων τῆς φιλοσοφίας προβλημάτων, ἐκ παλαιοτάτου δὲ χρόνου ἠρευνήθη. Εἶναι δὲ σπουδαιότατον τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς. Διότι, ἂν δὲν ἐνεργῇ ἐλευθέρᾳ βουλήσῃ ὁ ἄνθρωπος, τότε δὲν εἶναι καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του ὅπως δὲν εἶναι ὑπεύθυνα τὰ μικρὰ παιδιά, οἱ ψυχοπαθεῖς ἢ οἱ ἐν μέθῃ διατελοῦντες.

Δύο ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐξηγήθησαν θεωρίαι, ἡ μὲν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως (indeterminismus), ἡ παραδεχομένη ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος εἰς τὰς πράξεις του, ἡ δὲ τοῦ καταναγκασμοῦ (determinismus), παραδεχομένη ὅτι ὁ ἄνθρωπος πράττει εἴτε μοιραίως καὶ τυχαίως ἐξ ἐξωτερικῶν αἰτίων εἴτε ἐξ ἐσωτερικῶν, ἅτινα ἐπιφέρουσι τὴν ἀπόφασιν.

Καὶ ἡ μὲν θεωρία τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἔχει πλὴν ἄλλων ὑπὲρ αὐτῆς α) τὸν λόγον τῆς συνειδήσεως τῆς ἐλευθερίας· ἕκαστος δηλ. ἄνθρωπος πράττων ἔχει συναίσθησιν ὅτι εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ μετὰ συζήτησιν ἀποφασίζει περὶ τῶν πράξεών του, β) ὁ ἄνθρωπος μεταμελεῖται διὰ τινος τῶν πράξεών του, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἦτο ἐλεύθερος καὶ ἄλλως νὰ πράξῃ, γ) ἡ πάλιν, ἣν πρὸ τῆς ἀποφάσεως ὁ ἄνθρωπος διεξάγῃ πρὶν ἢ ἐκτελέσῃ μίαν πράξιν, ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ σκέψις εἶναι ἔνδειξις τοῦ ἐλευθέρως βούλεσθαι καὶ πράττειν, δ) τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται καθαίρων τὰ πάθη του νὰ ὑψωθῇ εἰς ἀνώτερα ἰδανικὰ εἶναι ἐπίσης ἔνδειξις τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεώς του.

Ἀντιθέτως ἡ θεωρία τοῦ καταναγκασμοῦ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πεποι-

θησις περὶ τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν φρονοῦμεν ὅτι ἔχομεν ἐν τῷ πράττειν, εἶναι αὐταπάτη. Ὁ ἄνθρωπος, λέγουσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς, μόνον κατὰ ἓνα τρόπον δύναται νὰ πράττῃ, ἂν δὲ νομίζει ὅτι δύναται καὶ ἄλλως, τοῦτο συμβαίνει, διότι παριστᾷ ἐν ἑαυτῷ πάντας τοὺς δυνατοὺς τρόπους τοῦ πράττειν καὶ νομίζει ὅτι καὶ ἄλλως ἠδύνατο νὰ πράξῃ.

Ἡ μεταμέλεια ἐξ ἄλλου, λέγουσιν, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ φόβου τῆς τιμωρίας, διότι δὲν ἐνήργησεν ὁ πράττων ὀρθῶς.

Ἡ ἀμφιβολία δ' ἄλλως τε καὶ ἡ σκέψις, ἣν καταβάλλει τις πρὸς τῆς ἀποφάσεως, συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τοῦ καταναγκασμοῦ.

Ἐπίσης ὑπὲρ τῆς θεωρίας ταύτης προδιαθέτει καὶ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος. Εἰς τὸν κόσμον, λέγουσιν, πολλὰ τῶν γινομένων καὶ φαινομένων ἡγοῦνται, ἄλλα δ' ἔπονται ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῶν. Εἰς τὸν ἴδιον νόμον ὑπάγονται, λέγουσι, καὶ τὰ βουλητικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ φαινόμενα.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν πράττει ὁμοίως πάντοτε εἰς τὰς αὐτὰς περιστάσεις ἀλλὰ διαφόρως βελτιῶν συνήθως ἑαυτόν, τοῦτο δὲ διότι λόγῳ τῆς ἱκανότητος πρὸς τὸ λογικεῦσθαι ὑφίσταται εἰς τὰς σκέψεις καὶ βουλήσεις αὐτοῦ τὰς ἐπιδράσεις καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, πλὴν ἔχων αὐτοσυνειδησίαν καὶ δύναμιν αὐτοελέγχου ἔχει ἐλευθερίαν ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ. Ὑπεύθυνος δ' ὡς ἐκ τούτου εἶναι καὶ διὰ τὰς ἀπὸ ἀλόγου ὀρμῆς καὶ ὀρέξεως πράξεις του, αἵτινες γίνονται μὲν παρὰ λόγον, οὐχὶ ὅμως δι' ἔλλειψιν λόγου ὅπως δὲ αἱ ἐνάρετοι πράξεις ἐξαρτῶνται ἀφ' ἡμῶν, οὕτω καὶ αἱ κακαί. Διὸ καὶ ἕκαστος λογίζεται ὑπεύθυνος καὶ παρ' ἑαυτοῦ καὶ παρὰ τῶν ἄλλων διὰ τὰς ἰδίας του πράξεις. Ἄλλ' ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος σημερον δὲν ἰσχύει οὔτε καὶ εἰς τὴν φύσιν. Τὰ ἠλεκτρόνια εἰς ἕκαστον ἄτομον, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Heisenberg, εἶναι ἐλεύθερα πηδῶντα ἐκ μιᾶς τροχιάς εἰς τὴν ἄλλην καὶ μὴ ἐπιτρέποντα τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως των εἰς τὴν πορείαν των. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἐλεύθερα παντὸς καταναγκασμοῦ.

Ὅτι ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀπολύτως καὶ ἀπεριορίστως ἐλεύθερος, τοῦτο δὲν ἔχει ἀνάγκην αἰτιολογίας. Ἡ συνειδησις τῆς ἐλευθερίας παρουσιάζει διαφόρους βαθμούς. Ἄλλοτε αἰσθανόμεθα τὸν ἑαυτόν μας περισσότερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγώ-

τερον ἐλεύθερον εἰς τὰς ἀποφάσεις μας. Ἔχομεν δὲ συνείδησιν πλήθους ἐλευθερίας, ὅταν αἰσθανώμεθα τὸν ἑαυτὸν μας ἰκανὸν νὰ λαμβάνη καὶ νὰ ἐκτελῇ τὰς ἀποφάσεις του ὅχι ἐπὶ τῇ βάσει στιγμιαίων ὁρμῶν ἢ μακρῶν συνηθειῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει πραγματικῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ σκοποῦ του, ὅταν δηλ. μόνον ἢ φρόνησις διευθύνῃ τὴν βούλησιν μας.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησιμονῆται ὅτι εἰς πᾶσαν ψυχικὴν ἐνέργειαν ὑπάρχει ἓν ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον, τὸ ἐ γ ῶ, συνεργοῦν εἰς τὴν πράξιν. Τὸ ὑποκειμενικὸν δὲ τοῦτο στοιχεῖον ἐνισχύεται διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἀσκήσεως, τῆς πείρας καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀπελευθεροῦται τῶν παθῶν καὶ τῶν δεσμῶν του γινόμενος περισσότερο ἐλεύθερος καὶ χρηστοθήης.

Γενικῶς λοιπὸν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐλευθερίαν ἐν τῷ βουλευέσθαι, ἀποφασίζειν καὶ ἐνεργεῖν καὶ πράττειν, δὲν ἐνεργεῖ δὲ μηχανικῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, ὡς οἱ ὕλισται καὶ οἱ πανθεῖσταί διακηρύττουσιν ἢ ὡς οἱ Στωϊκοί, οἱ τῆς εἰμαρμένης ὁπαδοί, οὔτινες ἀλλαχοῦ μὲν παραδέχονται τὸν ἄνθρωπον αἰχμάλωτον αὐτῆς, ἀλλαχοῦ δὲ ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἰδίας πράξεις.

Συνοψίζοντες τὰ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ λεχθέντα παρατηροῦμεν ὅτι ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἰδίᾳ λειτουργία, ὡς ὑπελάμβανε ταύτην ἡ παλαιὰ ψυχολογία, ἢ εἰς τρία μέρη τὴν ψυχὴν κατατέμνουσα, γνῶσιν, συναίσθημα καὶ βούλησιν, ἀλλ' εἶναι ἔκφρασις ἐν δράσει τῆς ὅλης προσωπικότητος, ὁρίζεται δὲ ὡς γενικὴ τοῦ ὅλου πνεύματος ἰκανότης πρὸς λήψιν ἀποφάσεων καὶ ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Βούλησις δὲν εἶναι τι κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ ἐ γ ῶ, ἀλλ' αὐτὴ ἡ π ρ ο σ ω π ι κ ὁ τ η ς καὶ δὴ τὸ ἐ γ ῶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ λειτουργίᾳ του, τὸ ἐπιδοκιμάζον ἢ ἀποδοκιμάζον ἢ ἐλέγχον πᾶσαν ἰδέαν ἢ βούλημα, προερχόμενον ἐκ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀσυνειδήτου ψυχικῆς ἐνεργείας.

Διακρίνομεν δὲ διαφόρους βαθμίδας καὶ μορφὰς τῆς βουλήσεως, τὰ ἐνστικτα, τὰς ὁρμὰς, τὰς ἐπιθυμίας, τὰς ἐξέεις καὶ τὴν κυρίως βούλησιν, διαφέρουσιν τῶν προηγουμένων μορφῶν αὐτῆς καὶ ἀκολουθοῦσαν ἰδίαν πορείαν ἐν τῇ ἐκδηλώσει αὐτῆς.

Τῆς βουλευτικῆς ἐνεργείας ἔχομεν διάφορα εἶδη· α) τὴν καθ' ἐξῆν ἢ ἐξ ὁρμῆς τινος ἐνέργειαν (ἀκουσίαν), β) τὴν ἀπλῆν βουλευτικὴν ἐνέργειαν, γ) τὴν ἐνέργειαν κατόπιν προαιρέσεως καὶ ἐκλογῆς, δ) τὴν συμφῶνως πρὸς ἀρχὰς καὶ ἀνωτέρας κρίσεις ἐνέργειαν, ε) τὴν συμφῶνως πρὸς διαγεγραμμένον σχέδιον ἐνέργειαν.

Εἰς πᾶσαν βουλευτικὴν ἐνέργειαν διακρίνομεν· α) σκοπὸν ἐνέχοντα ἐπιθυμητικὸν στοιχεῖον, οὐτινος ἢ παράστασις ἐν τῇ συνειδήσει ὡθεῖ εἰς διάνοησιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ποθουμένου, β) ἀπόφασιν περὶ ἐπιδιώξεως τοῦ σκοποῦ τούτου δι' ἐκτελέσεως ἢ μὴ τῆς ὑπὸ σκέψιν πράξεως, γ) ἐκτέλεσιν αὐτῆς καὶ δ) ἀναθεώρησιν καὶ ἐξέτασιν αὐτῆς μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς καὶ κρίσιν ἐπ' αὐτῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐλευθερίαν βουλήσεως περιοριζομένην μὲν ἕνεκα ἐξαιρετικῶν αἰτίων καὶ ἀδυναμιῶν, ἀξανομένην ὅμως διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ ἀγωγῆς.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Καθορίσατε τίνα σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν βούλησιν τὰ ἔνστικτα, αἱ ἐπιθυμίαι καὶ αἱ ἔξεις.
2. Τίς ἢ σχέσις τῆς βουλήσεως καὶ τῆς προσοχῆς;
3. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του; Διατί;
4. Πῶς θὰ ἀσκήσητε τὴν βούλησίν σας;
5. Τίς ἢ σημασία τῶν ἐλατηρίων εἰς τὴν πράξιν;
6. Τίς ἢ ἐπίδρασις τῆς κοινωνίας εἰς τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου;
7. Ποῖος ὁ κύριος συντελεστὴς τῆς βουλήσεως;
8. Τί εἶναι ὑποβολή καὶ τί ἀυθυποβολή;
9. Τίς ἢ σχέσις τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς βουλήσεως;
10. Τίς ἢ σχέσις τῆς βουλήσεως πρὸς τὸ συναίσθημα καὶ τὴν διάνοησιν;

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ

Εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια ἐξετάσαμεν ἀναλελυμένως τὸν ψυχικὸν βίον καὶ δὴ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐν ἀναφορᾷ πάντοτε πρὸς τὸν ὄλον ἄνθρωπον. Ἐξετάσαμεν δηλ. ἐκάστην πνευματικὴν λειτουργίαν ἀποχωρίσαντες αὐτὴν τῶν λοιπῶν, μετὰ τῶν ὁποίων εἶναι πάντοτε συνυφασμένη καὶ τοῦτο, ὡς εἴπομεν, πρὸς βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ ἀτόμου καὶ μελέτην μιᾶς ἐκάστης ἐξ αὐτῶν χάριν πρακτικῶν λόγων.

Διὸ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν οὐχὶ ἀναλελυμένως τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς οὗτος ἐν συνόλῳ δρᾷ καὶ ἐκδηλοῦται.

1. Ἐννοία τοῦ χαρακτῆρος. Συχνάκις ἀκούομεν τοιαύτας φράσεις. «αὐτὸς ἔχει καλὸν χαρακτῆρα», «ὁ χαρακτῆρ αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς περιόδου εἶναι θεοκρατικὸς ἢ ὑλιστικὸς», «ὁ χαρακτῆρ τοῦ Ἄγγλου εἶναι διάφορος τοῦ Ἑλλήνου», «αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἰδιότροπον χαρακτῆρα κλπ.»

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐξετάζομεν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως καὶ ἀποφαινόμεθα ὅτι οὗτος ἔχει καλόν, ἠθικὸν χαρακτῆρα, διότι, ἐνῶ εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράξῃ κατὰ βούλησιν, πράττει πάντοτε τὸ καλόν, τὸ δίκαιον, τὸ ὀρθόν. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι εἰς οἰανδήποτε περίστασιν καὶ ἂν εὑρεθῇ, πρὸ οἰουδήποτε πειρασμοῦ ἢ ἐμποδίου θὰ πράξῃ οὗτος τὸ καθήκον του ὁμοίως ὡς πάντοτε. Διὸ ἠθικὸν χαρακτῆρα καλοῦμεν τὸν πάντοτε ὡσαύτως πράττοντα συμφώνως πρὸς ὠρισμένας ἠθικὰς ἀρχάς. Ἐξαρθᾷται δὲ ἡ τοιαύ-

τη μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἠθικὸν χαρακτῆρα, ὡς καὶ προηγουμένως ἐλέχθη, α) ἐκ τῆς γνῶσεως ἐκάστοτε τοῦ ὄρθου καὶ ἐσφαλμένου, τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ, β) ἐκ τῶν ἰδανικῶν προτύπων παραδειγμάτων, τὰ ὅποια ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ ἄνθρωπος ὡς φάρους, οἵτινες τὸν φωτίζουν εἰς τοῦ καλοῦ τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ, γ) ἐκ τῆς ἀσκήσεως, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος κάμνει συνηθίζων τακτικῶς νὰ πράττῃ ἐναρέτως καὶ νὰ ἐρωτᾷ τὴν συνείδησίν του, τὸν ἐν ἑαυτῷ λόγον.

Μεγίστη ἐπομένως εἶναι ἡ σπουδαιότης τῆς ἐνδοσκοπήσεως καὶ αὐτοκρισίας εἰς μόρφωσιν τῆς ὀρθῆς αὐτοσυνειδησίας, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἄγεται εἰς τὴν αὐτογνωσίαν, τὸ γινῶθι σαυτὸν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ.

Εἰς τὰς ἄλλας περιπτώσεις χαρακτῆρ εἶναι ὁ τύπος, ὁ ἰδιαιτέροσ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του ἢ τὴν θέλησίν του ἢ ἐκτελεῖ τὰς πράξεις του· τὸ ἰδιαιτέρον δηλ. γνώρισμα, τὸ ὅποιον διακρίνει τὸν ἄνθρωπον Α ἀπὸ τοῦ Β, μίαν περίοδον ἀπὸ τῆς ἄλλης. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ ψυχολογικὴ ἔννοια τοῦ χαρακτῆρος. Ἀναλόγως λοιπὸν πρὸς τὸν ἰδιαιτέρον τρόπον τῆς ἐκδηλώσεως ἐκάστου ἀνθρώπου διακρίνομεν καὶ διαφόρους τύπους ἢ χαρακτῆρας.

Ἡ τοιαύτη διάκρισις εἰς τύπους ἀνθρώπων ἢ χαρακτῆρας εἶναι ἀρχαιοτάτη. Οὕτως ὁ Ἱπποκράτης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μείξεως καὶ κράσεως τοῦ αἵματος, τῆς κιτρίνης ἢ μελαίνης χολῆς καὶ λοιπῶν χυμῶν διέκρινε τέσσαρας τύπους· τὸν χολερικόν, τὸν μελαγχολικόν, τὸν αἵματώδη καὶ τὸν φλεγματικόν. Ὁ Θεόφραστος διέκρινε τριάκοντα τύπους ἢ χαρακτῆρας· (εἰρώννα, κόλακα, αὐθάδη, ἀλαζόνα κλπ.). Ἄλλοι δ' ἐπιστήμονες ἀπὸ διαφόρου ἕκαστος ἀπόψεως ἐξετάζοντες τοὺς ἀνθρώπους διαφόρους διακρίνουσι τύπους. Οὕτως ἔχομεν τὸν εὐδιέγερτον καὶ τὸν δυσκίνητον ὡς πρὸς τὴν ἐνεργητικότητα, τὸν εὐαίσθητον καὶ τὸν ἀπαθητὸν ὡς πρὸς τὸ εὐσυχίνητον. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν παρατηρεῖ τις καὶ σέπτεται ὁ Binet διακρίνει τὸν περιγραφικόν, συναισθηματικόν, παρατηρητικόν, ἐπιστημονικόν τύπον. Ὁ Jung διακρίνει ἐνδοστρεφῆ, τύπον σιωπηλὸν καὶ μονήρη, ἐλάχιστα ἐνδιαφερόμενον διὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καὶ ἐξωστρεφῆ, τύπον εὐκοινωνήτον, ρυθμιζόντα τὴν συμπεριφορὰν του βάσει τῶν σχέ-

σεών του πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. Ὁ Spranger ἀναλόγως τῶν ἀξιών τῶν προβαλλομένων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων διακρίνει τύπον οἰκονομικόν, θεωρητικόν, πολιτικόν, θρησκευτικόν, κοινωνικόν, αἰσθητικόν. Ἄλλοι τέλος διακρίνουσι τύπον αὐτοτελῆ (ἀποβλέποντα εἰς ἰδίους, ἀτομικούς σκοπούς) καὶ ἑτεροτελῆ (ἐπεκτείνοντα τὸν κύκλον τῆς δράσεώς του εἰς τὸ εὐρύτερον κοινωνικὸν περιβάλλον).

Ἡ διάκρισις εἰς τοιούτους ἀμιγεῖς τύπους δὲν ἀληθεύει πάντοτε. Σπανίως δηλ. θὰ εὔρη τις τοιούτους ἀντιπροσωπευτικούς τύπους, διότι μεικτοῦ τύπου εἶναι τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων καὶ μάλιστα οἱ ὀμαλοὶ κατὰ τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν συμπεριφορὰν των.

2. Ἔννοια τῆς προσωπικότητος. Πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ χαρακτῆρος συνδέεται στενῶς καὶ ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος.

Συχνάκις ἀκούομεν ἀνθρώπους νὰ λέγωσι· αὐτὸς ὁ κύριος εἶναι προσωπικότης, εἶναι δηλ. ἄτομον ἐξαιρετικὸν καὶ διάφορον ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀνθρώπους, ἔχει κύρος καὶ ἐπιβολὴν εἰς τοὺς ἄλλους, ἐπηρεάζει τ.ἔ. τοὺς ἄλλους καὶ διὰ τῆς παρουσίας του ἀκόμη. Ἰπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην προσωπικότης εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ τις ἐπὶ τοὺς ἄλλους. Ἄλλὰ προσωπικότητα λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ἐξωτερικὴν μόνον ἐμφάνισιν καὶ ἐπιβολὴν ἐνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ τι πλεόν τούτου· τὰς διαθέσεις, ἀνάγκας, ἐπιθυμίας, ἐλατήρια, φιλοδοξίας, συναισθήματα, σκέψεις κλπ. αὐτοῦ, στοιχεῖα, ἅτινα διαφόρως εἰς ἕκαστον ἀνθρώπον εἶναι ὀργανωμένα οὕτως, ὥστε κατὰ διάφορον τρόπον νὰ ἐκδηλοῦται οὗτος καὶ νὰ δρᾷ, νὰ εἶναι τ.ἔ. διάφορος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Εἰς τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἐκδηλώσεως καὶ δράσεως τοῦ ἀτόμου συμβάλλει καὶ ἡ ὀμαλὴ ἢ μὴ λειτουργία τῶν διαφόρων συστημάτων αὐτοῦ (νευρικοῦ, κυκλοφοριακοῦ, ἀδενικοῦ, πεπτικοῦ) ὡς καὶ τῶν διαφόρων χωρῶν τοῦ ἐγκεφάλου, εἰς τὰς ὁποίας εὐρίσκονται τὰ κέντρα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ὡς τοῦτο γίνεται φανερόν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι βλάβη μιᾶς τῶν χωρῶν τούτων δύναται νὰ ἐπιφέρει ψυχικὴν ἀνωμαλίαν εἰς τὸν πάσχοντα.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ προσωπικότης δύναται νὰ ὀρισθῇ· α) ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιδράσεως, τοῦ κύρους καὶ τῆς ἐπιβολῆς, τὴν ὁποίαν ἐν ἄτομον ἀσκεῖ ἐπὶ τοὺς ἄλλους, καὶ β) ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔχει ὀργανωμένας καὶ συνυφασμένας τὰς διαφόρους τάσεις, διαθέσεις,

συναισθήματα και άλλας πνευματικὰς λειτουργίας, συνολικῶς λαμβανομένης, γ) ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου τρόπου, καθ' ὃν ἕκαστος ἐκδηλοῦται-καὶ δρᾷ εἰς τὸ περιβάλλον του. Θὰ ἡδυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὀρίσωμεν τὴν προσωπικότητα ὡς τὴν *συνθετικὴν μορφήν ὅλων τῶν ὀργανωμένων ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ φυσιολογικῶν χαρακτηριστικῶν ἀτόμου τινὸς ἀντιδρῶντος εἰς τὸ περιβάλλον αὐτοῦ.*

3. Στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὀρισμοῦ συναγεται ὅτι τὰ κύρια στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν προσωπικότητα εἶναι:

α) Ἡ ἐξωτερικὴ ἐμφάνισις (μορφή προσώπου, στάσις σώματος, ἐπιβολή, φωνή, ἔκφρασις ὀφθαλμῶν, ἀνάστημα, χάρις εἰς τὰς κινήσεις κλπ.). Εἰς τὴν καλὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν συμβάλλει σημαντικῶς καὶ ἡ ὑγεία τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ κυρίως ἡ ἐσωτερικὴ ὀμαλὴ διάρθρωσις, ὀργάνωσις καὶ λειτουργία πάντων τῶν στοιχείων τῆς προσωπικότητος,

β) Ὁ συναισθηματικὸς ὀπλισμὸς, τ.ἔ. αἱ διαθέσεις, τὰ ἐλατήρια, κίνητρα, ἔνστικτα, τάσεις, ῥοπαί, συναισθήματα, τὰ ὅποια ἀρχικῶς εἶναι ἀνοργάνωτα καὶ ἀπειθάρχητα εἰς τὸν ἄνθρωπον, σὺν τῇ παρόδῳ ὅμως τοῦ χρόνου καὶ τῇ ἐπιδράσει τοῦ παντοῦ περιβάλλοντος ὀργανοῦνται περίξ ἰδανικῶν, ἀρχῶν καὶ διαφορῶν ὑπὸ τοῦ ἀτόμου τιθεμένων πρὸς ἐπιδίωξιν σκοπῶν,

γ) Τὸ ἐγώ. Εἰς τὴν ὀργάνωσιν ταύτην τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων περιένα σκοπὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἀρχῶν καὶ ἰδανικῶν συμβάλλει κυρίως τὸ βουλευτικὸν στοιχεῖον τῆς προσωπικότητος, τὸ ἐγώ, διὰ τοῦ ὁποῦ μορφοῦται κυρίως ἡ προσωπικότης, ὁ δ' ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἄτομον ἐνιαῖον, τὸ αὐτὸ πάντοτε καὶ διάφορον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Εἶναι δηλ. τὸ ἐγώ ὁ πυρὴν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, περίξ τοῦ ὁποῦ συνυφαίνονται οἱ σκοποί, αἱ ἀρχαί, τὰ ἰδανικὰ αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ ὁ ῥυθμιστὴς τῆς ὅλης πορείας τῆς προσωπικότητος,

δ) Ὁ λόγος. Εἰς τὸ ὡς ἄνω ἔργον του τὸ ἐγώ φωτίζεται καὶ ὀδηγεῖται ὑπὸ τοῦ λόγου (λογικοῦ), ὁ ὁποῖος ἔταν κυριαρχῆ εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὗτος εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τῶν παντοίων κατωτέρων ὀρμῶν, τοῦ θυμοῦ, τοῦ φόβου καὶ τῶν ἄλλων τῆς ψυχῆς παθῶν, ὁπότε μὲ καθαρὰν διάνοιαν στοχάζεται τοῦ ὀρθοῦ καὶ πράττει συμφῶνως πρὸς τὰς μορφωθείσας ἀρχάς,

ε) Τὸ ὑπερεγώ, τὸ στοιχεῖον π.ἑ. ἐκεῖνο τῆς προσωπικότητος, τὸ ὁποῖον μορφούμενον καὶ τελειούμενον διὰ τῆς πείρας ἀσκεῖ τὸν ἔλεγχον περὶ τοῦ ἐκάστοτε ἐπιτρεπομένου ἢ μὴ καὶ ὀνομάζεται ἄλλως ἢ θικὴ συνείδησις.

*Η προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀκτίς δράσεως αὐτῆς.

4. Παράγοντες διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητος. Εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος συμβάλλουν τρεῖς κύριοι παράγοντες, ἡ κληρονομικότης, τὸ περιβάλλον, καὶ ὁ ἀτομικὸς παράγων.

α) Ἐκ κληρονομικότητος λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος χαρακτηριστικά 1) ἐκ τοῦ γένους, ἄρρεν ἢ θῆλυ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει, 2) ἐκ τῆς φυλῆς αὐτοῦ, 3) ἐκ τοῦ γενεαλογικοῦ τοῦ δένδρου.

β) Ἐξ ἄλλου τῆ ἐπιδράσει τοῦ περιβάλλοντος (φυσικοῦ, κοινωνικοῦ, ἐκπολιτιστικοῦ) τὰ ἐκ κληρονομικότητος κτηθέντα χαρακτηριστικά πλουτίζονται καὶ διαμορφοῦνται περαιτέρω ἐπιφέροντα τὴν παραγωγήν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου.

γ) Ἄλλ' ὁ κύριος παράγων τῆς διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητος εἶναι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸ ἐ γ ὡ, ὁ ἀτομικὸς παράγων περίξ τοῦ ὁποίου ὀργανοῦνται οἱ σκοποί, αἱ φιλοδοξίαι, σκέψεις, τὰ ἰδανικά τοῦ ἀτόμου. Ὁ παράγων οὗτος διαμορφώνει, συνθέτει καὶ ὀργανώνει τὰ στοιχεῖα τῆς κληρονομικότητος καὶ τοῦ περιβάλλοντος εἰς τρόπον ὥστε νὰ διαμορφώνεται κάθε ἄνθρωπος εἰς διαφορετικὴν προσωπικότητα. Νὰ ἔχη δηλ. τὴν ἀτομικότητά του.

5. Διαφορὰ χαρακτήρος καὶ προσωπικότητος. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω χαρακτήρ καὶ προσωπικότητος δὲν εἶναι ὅροι ταυτόσημοι. Χ α ρ α κ τ ῆ ρ (ἐκ τοῦ χαράσσω), ὡς καὶ ἡ λέξις δηλοῦ, εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἕκαστον ἄτομον ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του, τὰς σκέψεις, ἐπιθυμίας καὶ ἐνεργείας του. Εἶναι ἡ ἐκφρασις τῆς ὀργανωμένης προσωπικότητος, τῆς διαμορφωθείσης ἐκ τῆς κληρονομικότητος τῇ ἐπιδράσει καὶ τοῦ ὡς ἄνω ἀναφερθέντος τριπλοῦ περιβάλλοντος, φυσικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἐκπολιτιστικοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον διάφορος εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἑλλήνος ἀπὸ τοῦ Ἄγγλου, τοῦ Γάλλου ἢ τοῦ Γερμανοῦ.

Χαρακτήρ ἄρα εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος τρόπος ἐκφράσεως τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, ὡς αὕτη μορφοῦται τῇ συμβολῇ τῆς κληρονομικότητος καὶ τῇ ἐπιδράσει τοῦ παντοῦ περιβάλλοντος, ἐνῶ προσωπικότης εἶναι ἔννοια εὐρυτέρα τοῦ χαρακτήρος, εἶναι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ συνθετικὴ μορφή τοῦ συνόλου τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν καὶ φυσιολογικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἀτόμου ἐν ἀντιδράσει πρὸς τὸ περιβάλλον αὐτοῦ.

6. Ὁμαλὴ καὶ ἀνώμαλος προσωπικότης. Συμφώνως πρὸς τὸν ἀνωτέρω ὀρισμὸν τῆς προσωπικότητος, κατὰ τὸν ὁποῖον αὕτη εἶναι ὀργανωμένον τι σύνολον, ὅμαλὸς ἄνθρωπος δύναται κατὰ κύριον λόγον νὰ θεωρῆται ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχει ἄρμονικὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ στοιχείων.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ἀνωτέρω βασικοῦ παράγοντος, ἄλλα στοιχεῖα συντελοῦντα εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς προσωπικότητος ἐνὸς ἀτόμου ὡς ὅμαλοῦ εἶναι τὰ κάτωθι:

α) σ υ ν α ἰ σ θ ῆ μ α ἀ σ φ α λ ε ἰ α ς, προερχόμενον ἐκ τῶν κα-

λῶν σχέσεων τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰ ἄλλα μέλη τῆς ομάδος καὶ τῆς παρ' αὐτῶν ἐκτιμήσεως,

β) αὐτογνωσία (γνώθι σαυτόν), ἥτις ἀποκτᾶται διὰ τῆς συνεχοῦς ἐνδοσκοπήσεως καὶ αὐτοκριτικῆς, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀξιολόγησις τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ συναισθημάτων μειονεξίας ἢ κομπασμοῦ,

γ) ἐπιδιώξεις ἐφικτῶν πραγμάτων, τ.ἔ. σκοπῶν καὶ φιλοδοξιῶν ἐφικτῶν, ἀναλόγων πρὸς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις ἐκάστου σκοπῶν καὶ φιλοδοξιῶν οὐχὶ ἐγωϊστικῶν, ἀλλ' ἀποβλεπόντων εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ συνόλου,

δ) φυσικὴ καὶ αὐθόρμητος ἔκφρασις τῶν συναισθημάτων καὶ σκέψεων τοῦ ἀτόμου, ἀπαλλαγὴ δ' ἐπομένως ἀπὸ πάσης ὑποκριτικῆς συμπεριφορᾶς,

ε) ἐπαφὴ πρὸς τὴν πραγματικότητα, τ.ἔ. τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικοπολιτιστικὸν περιβάλλον καὶ ὀρθὴ ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων ἡμῶν διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς ἀντίληψιν τῶν πραγματικῶν αἰτίων ἐκάστου προβλήματος καὶ λογικῆς λύσεως αὐτῶν, οὐχὶ δὲ δι' ἀφαιρέσεως ἀπὸ τῆς πραγματικότητος καὶ ὄνειροπολήσεων,

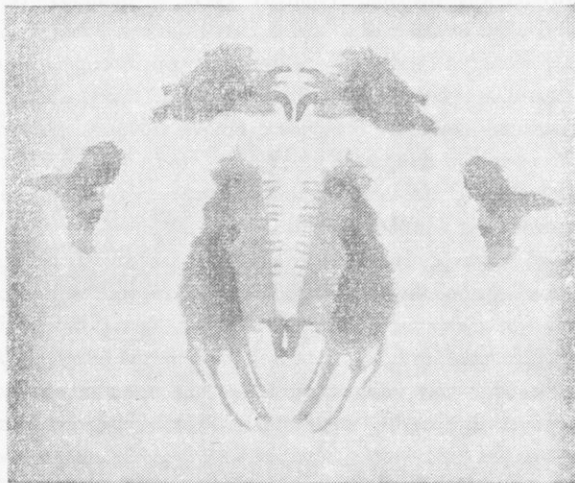
στ) ἰκανότης πρὸς πλήρωσιν τῶν κοινωνικῶν ἀπαιτήσεων τῆς ομάδος, τ.ἔ. ἐξομοίωσις πρὸς τὰ μέλη τῆς ομάδος εἰς τὰς σπουδαίας αὐτῆς ἐπιδιώξεις, οὐχὶ ὅμως μέχρι τελείας ἀπορροφήσεως τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τῆς ομάδος. Διὰ τοῦτο ἄλλο τεκμήριον τῆς ὀμαλῆς προσωπικότητος εἶναι,

ζ) ἐπαρκὴς χειραφέτησις ἀπὸ τῆς ομάδος, ἐπιτρέπουσα διαφοροποίησιν τοῦ ἀτόμου ἀπ' αὐτῆς, ἰκανότητα τ.ἔ. πρὸς σχηματισμὸν ἰδίας γνώμης διὰ τὰ προκύπτοντα εἰς τὴν ομάδα ζητήματα καὶ ἀμερόληπτον ἐκτίμησιν τῶν ἐπιτευγμάτων ὁμάδων διαφόρων ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει τις (π.χ. πολιτισμὸς ἢ θρησκεία ἄλλων χωρῶν),

η) ἐπάρκεια σωματικῆ πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀτόμου.

Ἀρνητικῶς τιθέμενοι οἱ ἀνωτέρω παράγοντες δίδουν τὴν προσωπικότητα τῶν μὴ ὀμαλῶν ἀτόμων, ἅτινα παρεκκλίνουσι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον τοῦ κανονικοῦ ἀναλόγως τοῦ πλήθους τῶν δυσπροσαρμοστιῶν των κυμαινόμενα ἀπὸ τῶν ἐλαφρῶς ἀνωμάτων μέχρι τῶν ψυ-

χοπαθῶν, εἰς τοὺς ὁποίους παρατηρεῖται πλήρης διάσπασις τῶν στοιχείων τῆς προσωπικότητος.

Μελανὸν ἀποτύπωμα τύπου Rorschach.

Μία τῶν εἰκόνων τοῦ T.A.T.

7. Μέθοδοι διαγνώσεως τῆς προσωπικότητος. Πολλοὶ εἶναι αἱ μέθοδοι διαγνώσεως τῆς προσωπικότητος. Ἐξ αὐτῶν σήμερον αἱ μᾶλλον ἐν χρήσει καὶ διεθνῶς γνωσταὶ εἶναι ἡ μέθοδος τῶν μελανῶν ἀποτυπωμάτων τοῦ Rorschach καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἀντιλήψεως εἰκόνων Thematic apperception test.

Ἄλλ' ἐνταῦθα γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: δίδει πράγματι ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω μεθόδων διάγνωσις εἰκόνα μόνιμον καὶ σταθεράν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου ἢ εἶναι αὕτη στιγμιότυπον παρέχουσα πληροφορίαν περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου κατὰ τὴν στιγμὴν μόνον τῆς ἐξετάσεως αὐτοῦ;

Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ προσωπικότης μεταβάλλεται καὶ μορφοῦται τῇ διαρκεῖ ἐπιδράσει τοῦ περιβάλλοντος, ἐν τούτοις ὑπάρχει εἰς αὐτὴν βαθμὸς τις ἐνότητος καὶ σταθερότητος, ὅστις συντελεῖ, ὥστε τὸ ἄτομον νὰ συμπεριφέρεται πάντοτε μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοιομόρφως.

Ἡ σταθερότης τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς προσωπικότητος καὶ πειραματικῶς ἔχει ἀποδειχθῆ παρὰ πολλῶν ἐπιστημόνων, πιστεύεται δὲ διὰ τοῦτο ὅτι καὶ πρόγνωσις δύναται νὰ γίνῃ τῆς μελλοντικῆς μορφῆς τῆς προσωπικότητος οἰουδήποτε ἀτόμου, ἂν ἐξαίρεσωμεν εἰδικὰ περιπτώσεις ἀτόμων, εἰς τὰ ὅποια σοβαρὰ ὀργανικὴ ἢ ψυχολογικὴ αἰτία, λ.χ. ἐμφάνισις ὄγκου εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἢ ἄλλα σοβαρὰ ἀσθένεια, σοβαρὰ οἰκογενειακά, οικονομικά καὶ ἄλλα ἀτυχήματα, διατάραξε σημαντικῶς τὴν προσωπικότητά των καὶ ἐπέφερον οὐσιαστικὴν μεταβολὴν εἰς αὐτήν.

Τὸ τεστ Rorschach εἶναι ἐπινόησις τοῦ Ἑλβετοῦ ψυχιάτρου Herman Rorschach (Χέρμαν Ρόρσαχ, 1884 - 1922), ἀποτελεῖται δὲ ἐκ 10 πινάκων, πέντε ἐγχρώμων καὶ πέντε φαῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων περιλαμβάνει ἐν ἀποτύπωμα. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτυπωμάτων τούτων καὶ διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων ἐκ μέρους τοῦ ἐξεταστοῦ τὸ ἄτομον προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἀποτύπωμα, ἐν τῇ προσπαθεῖα του δὲ αὐτὴ προβάλλει ἑαυτὸ πρὸς τὰ ἔξω καὶ δίδει οὕτως εἰς τὸν ἐξεταστὴν τὰ μέσα νὰ διαγνώσῃ τὴν προσωπικότητά του.

Τὸ Thematic apperception test (Θεμάτικ ἀπερσέψιον τεστ), ἐπὶ τῷ συντομώτερον T.A.T. ἀποτελεῖται ἐκ σειρᾶς εἰκόνων, αἵτινες παριστάνουσι σκηνὰς εἰλημμένας ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον βᾶσει τῶν διδομένων ὁδηγιῶν, πλάθει μίαν δραματικὴν ἱστορίαν δι' ἑκάστην εἰκόνα, προβάλλει καὶ κατὰ τὴν μέθοδον αὐτὴν πρὸς τὰ ἔξω τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον ταυτίζον, ὡς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἢ παρακολούθησιν θεατρικοῦ ἢ κινηματογραφικοῦ ἔργου συμβαίνει, τὸν ἑαυτὸν του πρὸς ἕνα τῶν προσώπων τῆς εἰκόνας.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Τίς ἡ ἔννοια τοῦ χαρακτήρος ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως;
  2. Τίς ἡ ἔννοια τοῦ χαρακτήρος ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως;
  3. Ὑπάρχουν ἀμιγεῖς ψυχολογικοὶ τύποι; Δικαιολογήσατε.
  4. Τί εἶναι προσωπικότης; Τί ἀτομικότης;
  5. Τί διαφέρει ὁ χαρακτήρ τῆς προσωπικότητος;
  6. Ποῖα τὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος;
  7. Ποῖοι οἱ παράγοντες διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητος;
  8. Ποῖα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὀμαλῆς προσωπικότητος;
  9. Πότε τις εἶναι ψυχικῶς ἀνώμαλος;
  10. Πῶς διαγιγνώσκεται ἡ προσωπικότης.
-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

᾿Ωμιλήσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια περὶ τῶν διαφόρων ψυχικῶν φαινομένων καὶ περὶ τῆς ψυχῆς ὡς φορέως καὶ πηγῆς αὐτῶν. ᾿Αλλ' εὐλόγως θὰ ἐρωτήσῃ τις. Τὶ εἶναι ψυχὴ; ᾿Υπάρχει πράγματι ψυχὴ; Πόθεν αὕτη προῆλθεν; Τίς ἡ σχέσις σώματος καὶ ψυχῆς; Τὶ γίνεται ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον;

Τὰ προβλήματα αὐτά, μὲ τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἠσχολεῖτο ἡ ψυχολογία, φιλοσοφικὰ ἢ μεταφυσικὰ ἄλλως καλούμενα, εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα καὶ ἀπησχόλησαν καὶ ἀπασχολοῦν τὸν ἄνθρωπον, ἀφ' ὅτου ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς γῆς. Ἔνεκα τοῦ διαφέροντος τούτου ὀρθὸν εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων αὐτὰ καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἐπιστημονικὴν ψυχολογίαν, τὴν ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας στηριζομένην.

1. ᾿Υπάρχει ψυχὴ; ᾿Εφ' ὅσον ἔχομεν συνηθίσει νὰ παραδεχώμεθα ὡς ὑπαρκτὰ ἐκεῖνα μόνον ἐκ τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν πᾶν, ὅπερ δὲν ἀντιλαμβανόμεθα δι' αὐτῶν καὶ δὴ τὴν ὑπαρξίν τῆς ψυχῆς.

Ἄν ὁμως ἐξετάσωμεν τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν φύσιν, τὴν ἀστραπὴν λ.χ., τὴν βροντὴν καὶ τὰ ἄλλα φυσικὰ φαινόμενα, θ' ἀντιληφθῶμεν καὶ θὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει αἰτία τις δημιουργὸς πάντων τούτων. Ἐπομένως κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ ὑπάρχη αἰτία τις διὰ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου κόσμον, τ.ἔ. διὰ τὴν χαρὰν, τὴν ὀργήν, τὸν θαυμασμόν, τὴν μάθησιν, τὴν λήθην κλπ., τὴν ὅποιαν ὁ ἄνθρωπος ψυχὴν ἐκάλεσεν. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ψυχὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων δὲν σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει· διότι καὶ τὰ ἐρτσιανὰ κύματα καὶ τὰς ἀκτῖνας Γ καὶ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ῥαδίου καὶ τὰ ἄτομα τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας καὶ τὰ εἰς τὸ ἀσυνείδητον ψυχικὰ φαινόμενα

καί πλείστα ἄλλα πράγματα ἀδυνατοῦμεν ν' ἀντιληφθῶμεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων πλὴν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ τὰ ἀρνηθῶμεν ὡς ὑπάρχοντα. Ὑπάρχει ἄρα αἰτία, φορεὺς τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὅπως καὶ τῶν φυσικῶν.

2. Τί εἶναι ψυχή; Εἶναι οὐσία ὡς τὸ ἤλεκτρον; ὁ μαγνήτης; ἡ μήπως εἶναι ἐνέργεια ἀπλῶς, ὡς οἱ ὕλισται παραδέχονται; "Ἄν ἡ ψυχή ἦτο ἐνέργεια μόνον, καὶ πάλιν θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει ἐνεργῶν ὀπισθεν αὐτῆς παράγων, δηλ. πηγὴ τις, ἐκ τῆς ὁποίας ἡ ἐνέργεια πηγάζει, καὶ ἡ πηγὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ψυχή. Ἐξ ἄλλου ἂν παραδεχθῆ τις ὅτι ἡ ψυχή εἶναι ἐνέργεια μόνον, τότε ἡ ψυχολογία θὰ περιορίζετο εἰς τὴν μελέτην τοῦ κύκλου τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν συνειδητῶν φαινομένων τῶν ἐκουσίως ἐμφανιζομένων, θὰ ἔμεναν ὅμως ἔξω τῆς μελέτης τῆς ψυχολογίας τὰ φαινόμενα τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ἄλλὰ τότε τί εἶναι ψυχή; Ἐν πρώτοις ἡ ψυχή πρέπει νὰ εἶναι κάτι διάφορον τῆς ὕλης, αὐλόν τι ὄν, οὐσία τὴν ὁποίαν νοοῦμεν. Νοητικῶς, δηλ. σκεπτόμενοι πρέπει νὰ νοήσωμεν αὐτήν, ὡς νοοῦμεν τὰς συλλήψεις τῆς φαντασίας καὶ τὰς ἀφηρημένας ἐνοίας. Κατὰ ταῦτα ἡ ψυχή εἶναι νοητὴ οὐσία, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιδρῶμεν ἐπὶ τοὺς ἄλλους καὶ οὗτοι ὁμοίως ἐφ' ἡμᾶς. Διὰ τῆς ψυχῆς ἐπίσης ἀντιλαμβανόμεθα τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ ἀκόμη δυνάμεθα νὰ ἐξετάζωμεν καὶ γνωρίζωμεν τὸν ἑαυτὸν μας ἀποκτῶντες ὅ,τι καλοῦμεν αὐτογνωσίαν. Ἄλλὰ καὶ ἐν ἄλλο γνώρισμα ἔχει ἀκόμη ἡ ψυχή: ἐνῶ δηλ. ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, ἡ φύσις εἰς τὰς τέσσαρας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, ἀλλάζουσι μορφήν, ἡ ψυχή παραμένει μία ἐνιαία, ἡνωμένη οὐσία.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ψυχή εἶναι φορεὺς, οὐσία τις νοητὴ, μὴ ἀντιληπτὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων, διὰ τῆς ὁποίας ἡμεῖς ἐπιδρῶμεν ἐπὶ τοὺς ἄλλους καὶ οἱ ἄλλοι ἐφ' ἡμᾶς. Εἶναι ὄργανον δι' οὗ γνωρίζομεν τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὸν ἑαυτὸν μας. Εἶναι ἀμετάβλητος ἡνωμένη οὐσία κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος μεταβάλλεται καὶ ἀλλάσσει μορφήν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω πείθεται πᾶς λογικῶς σκεπτόμενος ἄνθρωπος ὅτι ἡ ψυχή ὑπάρχει, ὅτι εἶναι οὐσία νοητὴ καὶ ὄχι αἰσθητὴ, ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ἄλλ' ἄραγε δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ σῶμα τὸ ὕλικόν, πρὸς τὴν ὕλην γενικώτερον;

Ὅτι ἡ ψυχή συνδέεται στενῶς πρὸς τὸ σῶμα εἶναι καταφανὲς καὶ

εἰς τοὺς ὑγιεῖς ψυχικῶς, περισσότερο δ' ἀκόμη εἰς τοὺς ψυχικῶς ἀσθενεῖς. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι μὲ τὴν αὐξησιν τοῦ σώματος καὶ τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπέρχεται αὐξήσις καὶ τῶν ψυχικῶν του ἱκανοτήτων. Ἀσθένεια δὲ τοῦ σώματος ἐπιφέρει συνήθως ἀσθένειαν τῆς ψυχῆς κατὰ τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα «νοῦς ὑγιής ἐν σώματι ὑγιεῖ». Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ἐπίσης «συμπάσχει ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι καὶ τεμνομένῳ καὶ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ· «αἰσχυνομένης γοῦν ἐρυθρὸν γίγνεται καὶ φοβουμένης ὠχρόν».

Ὡς πρὸς τὴν ἐξήγησιν δὲ τῆς σχέσεως ταύτης μεταξὺ ὕλης καὶ ψυχῆς ἢ πνεύματος διάφοροι ὑπάρχουσι γνώμαι ἀναγόμεναι εἰς δύο βασικὰς θεωρίας.

Κατὰ τὴν πρώτην θεωρίαν ἐν εἶναι τὸ ὑπάρχον· ὕλη δηλ., καὶ ψυχὴ ἢ πνεῦμα ταυτίζονται ἢ παράγουν τὸ ἐν τὸ ἄλλο (θετικὸς ἐνισμός).

Κατὰ τὴν δευτέραν θεωρίαν ὕλη καὶ πνεῦμα εἶναι διάφορα ἀλλήλων, εὐρίσκονται δὲ εἰς αἰτιώδη πρὸς ἀλλήλα σχέσιν (δουϊσμός).

Ἄλλ' οἱ ὅπαδοι τῆς θεωρίας τοῦ ἐνισμού ἀκολουθοῦν τρεῖς διαφόρους κατευθύνσεις. Κατ' ἄλλους μὲν ἡ ὕλη εἶναι τὸ πᾶν καὶ ἐξ αὐτῆς τὸ πνεῦμα παράγεται (ύλοκρατία ἢ ὕλισμός). Κατ' ἄλλους πνεῦμα εἶναι τὸ πᾶν καὶ ἐξ αὐτοῦ ἡ ὕλη παράγεται (πνευματοκρατία). Κατὰ δὲ τὴν τρίτην θεωρίαν ὕλη καὶ πνεῦμα εἶναι δύο διάφοροι ὄψεις τοῦ αὐτοῦ πράγματος (ψυχοφυσικὸς παραλληλισμὸς ἢ θεωρία τῆς ταυτότητος).

Α. Θεωρία τοῦ ἐνισμού α) Ὑλισμός. Ὁ ὕλισμὸς πιστεῖται ὅτι μόνον ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, τὸν ὅποιον διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλαμβάνομεθα, ὑπάρχει, ἐνῶ ἀληθὲς εἶναι ὅτι μόνιμα εἶναι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, τὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος, τῆς συνειδήσεώς μας, ἀπὸ τὰ ὅποια καὶ συνάγομεν τὴν ὑπαρξίν τῶν φαινομένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἄν δὲ δὲν ὑπῆρχε πνεῦμα, οὐδαμῶς ἡ ὕλη θὰ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ συνείδησιν, φαινόμενον καθαρῶς διάφορον κατὰ ποιὸν ἀπὸ τὴν ὕλην. Διὸ καὶ ἡ θεωρία αὕτη ἀποδοκιμάζεται ὑπὸ πάντων τῶν σοβαρῶν ἐπιστημόνων.

Ἐξ ἄλλου καὶ τὰ τελευταῖα πορίσματα τῆς ἀναλύσεως καὶ μελέτης τῶν συστατικῶν τοῦ διασπασθέντος ἀτόμου κατέδειξαν ὅτι αὐτό, τὸ ὅποιον καλοῦμεν ὕλην, δὲν εἶναι ἡ ἐνέργεια συνισταμένη ἀπὸ τὰ καλού-

μενα *quanta*, άπειροελαχίστας βολίδας, αίτινες συμπεριφέρονται ώς κύματα. Έπομένως ύλη δέν ύπάρχει.

β) Πνευματοκρατία. Άλλ' άράγε άληθεύει τó αντίθετον, ότι δηλ. τó πράγματι ύπάρχον είναι τó πνεύμα και όχι ή ύλη; Είναι δηλ. όρθόν ότι ó κόσμος είναι άπατηλόν φαινόμενον, προΐον τής συνειδήσεως μόνον τού ανθρώπου, και ότι μόνον πνεύμα ύπάρχει. Η πρεσβέουσα τούτο θεωρία, ή πνευματοκρατία ή ψυχισμός άλλως καλούμένη, δέν δύναται έπαρκώς νά άποδείξη τούτο, διό και οί άκολουθούντες τήν θεωρίαν ταύτην είναι έλάχιστοι.

γ) Ψυχοφυσικός παραλληλισμός ή θεωρία τής ταυτότητος. Κατ' αυτόν ύλη και πνεύμα, ψυχικά και φυσικά φαινόμενα είναι, ώς ήδη έλέχθη, δύο όψεις ενός και τού αυτού πράγματος. Π.χ. ό,τι δια τόν όφθαλμόν ή τó ούς είναι κινήσεις τών μοριών ή άτόμων τού έγκεφάλου, τούτο δια τήν συνείδησιν είναι γεγονός ψυχικόν. Ούτω κινήσεις τής χειρός έξωτερικώς είναι αισθητή, έσωτερικώς όμως είναι νοητή. Υπάρχει δηλ. άντιστοιχία τών ψυχικών και φυσικών φαινομένων, εις πάν δέ φαινόμενον τής συνειδήσεως άντιστοιχεΐ και γεγονός κινήσεως εις τήν ύλην και τόν κόσμον. Η ύπόθεσις όμως αύτη, όσον και άν φαίνεται πιστευτή και προτιμότερα τού υλισμού, δέν άληθεύει και δι' άλλους μέν λόγους, μάλιστα δέ διότι δέν ύπάρχει πάντοτε άντιστοιχία τών ψυχικών και τών φυσικών φαινομένων. Ο ψυχικός κόσμος είναι τι διάφορον τού υλικού και πολυπλοκότερον «βαθύν νόον έχον».

Β. Θεωρία τού δυϊσμού. Κατά τήν θεωρίαν τού δυϊσμού δύο ειδών φαινόμενα ύπάρχουν, υλικά και πνευματικά, επιδρώντα έπ' άλληλα. Ούτω π.χ. εις νύξιν τής χειρός υπό άκάνθης ό έξ αύτής έρεθισμός μετατρέπεται εις αίσθημα πόνου και άκαριαίως δια τής όρμής τής ψυχής ή τού έγώ μας επιφέρεται κινήσεις τής χειρός πρòς άπομάκρυνσιν από τής δυσαρέστου αίτίας, τής άκάνθης. Ούτως ό έξωθεν έρεθισμός επιδρά έπί τά αισθητήρια όργανα και τά έγκεφαλικά κέντρα και μετατρέπεται εις αίσθημα, ή δέ έσωθεν όρμή τής ψυχής μετατρέπεται εις κινήσιν, πάσχοντος δέ τού σώματος πάσχει ή ψυχή.

Η θεωρία αύτη είναι προτιμότερα τών άλλων, διότι καιτοι είναι άγνωστος ή ούσία τής ψυχής, έν τούτοις στηρίζεται έπί τής διαφορής τών ψυχικών και τών σωματικών φαινομένων και τής άλληλεξαρτήσεως

αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ἡ καθημερινὴ πεῖρα μαρτυρεῖ, ἀποφεύγει δὲ τὴν αὐστηρότητα τῆς πνευματοκρατίας, ἥτις παραδέχεται ὅτι μόνον τὰ πνευματικὰ φαινόμενα ὑπάρχουν αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξαρτήτως, ὡς καὶ τὰς τοῦ ὕλισμοῦ, ὁ ὁποῖος μόνον τὴν ὕλην παραδέχεται.

Συγγενὴς πρὸς τὸν δυϊσμόν εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἀνελιξέως ἢ ἀναδύσεως, ἥτις τυγχάνει ἀξία μεγίστης προσοχῆς. Κατ' αὐτὴν ἡ ψυχὴ ἀνέδιδι' ἀνελιξέως διὰ μέσου τῶν μυριάδων αἰώνων ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ἐκ τοῦ σώματος, εἰς ὃ ἐνυλίσθη ὡς μέρος τῆς θείας δυνάμεως, ὡς μόριον τῆς δημιουργοῦ ψυχῆς τοῦ κόσμου, τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιφέρει διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὴν ἀνέλιξιν καὶ δημιουργίαν νέων μορφῶν μὲ νέας χαρακτηριστικὰς ιδιότητας ἢ ποιότητες.

Ἡ θεωρία αὕτη συμφάνως πρὸς τὴν ἐντελεχειακὴν, ἐνελικτικὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τὴν νεωτέραν ζωτικὴν ἀρχὴν (neovitalismus) εἶναι συμφωνοῦσα καὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς συνεχοῦς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίας κατὰ τὸ εὐαγγελικὸν ῥητόν «ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται», διὰ χρησιμοποίησεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄργανου του, ὡς συνδημιουργοῦ εἰς τὴν κατάκτησιν καὶ τελείωσιν τῆς φύσεως καὶ ἐπέλευσιν τῆς θείας βασιλείας ἐπὶ τῆς γῆς.

3. Ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς. Πῶς προῆλθεν ἡ ψυχὴ; τίς ἡ ἀρχὴ τῆς; Καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχομεν τρεῖς θεωρίας·

α) Ἡ θεωρία τῆς προϋπάρξεως. Κατ' αὐτὴν ἡ ψυχὴ ὑπάρχει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἔρχεται εἰς τὸ σῶμα κατὰ τὴν γέννησιν. Τῆς θεωρίας ταύτης ὑπέρμαχοι εἶναι πλὴν ἄλλων οἱ Πυθαγόρειοι κήρυκες τῆς μετεμψυχώσεως, διδάξαντες ὅτι αἱ ψυχαὶ προϋπάρχουσαι ἐν τῷ οὐρανῷ καταπίπτουσι εἰς τὰ σώματα ἕνεκα τῶν ἁμαρτιῶν των. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον, ἂν μὲν διήγαγον βίον ἐπαινετόν, ἐπανέρχονται εἰς τὸν οὐρανόν, ἂν δὲ μὴ, ρίπτονται εἰς τὸν Τάρταρον. Παρόμοια καὶ ὁ Πλάτων ἐδίδαξε λέγων ὅτι ἡ μάθησις εἶναι ἀνάμνησις. Ὁμοίως φρονεῖ καὶ ὁ Ὄριγένης διδάξας ὅτι ἡ ψυχὴ δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταπίπτει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἕνεκα τῶν ἁμαρτιῶν τῆς.

β) Ἡ θεωρία τῆς δημιουργίας. Καθ' ἣν ἡ ψυχὴ δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἅμα τῇ γεννήσει τοῦ ἀνθρώπου, (Αὐγουστίνος κ.ἄ.)

γ) Ἡ θεωρία τῆς μεταδόσεως. Κατ' αὐτὴν ἡ ψυχὴ τοῦ τέκνου εἶναι ἀπόσπασμα τῆς ψυχῆς τῶν γονέων, μεταδιδομένη κατὰ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως.

Τίς τῶν θεωριῶν τούτων εἶναι ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν;

Ἡ περὶ προϋπάρξεως τῆς ψυχῆς καὶ πτώσεως αὐτῆς εἰς τὴν γῆν πρὸς κάθαρσιν εἶναι τῆς φαντασίας προῖόν καὶ στηρίζεται εἰς ἠθικούς καὶ θρησκευτικούς βεβαίως λόγους, πλὴν δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ τὴν προϋπαρξιν τῆς ψυχῆς.

Ἡ θεωρία περὶ δημιουργίας κατὰ τὴν γέννησιν ἐξ ἄλλου θὰ ἐσήμαινε διαρκῆ θαυματουργίαν.

Πρὸς τὴν ἀλήθειαν πλησιεστέρα φαίνεται ἡ τρίτη θεωρία, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ μεταδίδεται κατὰ τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς κληρονομικότητος. Γνωστὸν εἶναι ὅτι τέκνα κληρονομοῦσι παρὰ τῶν γονέων καὶ τοῦ ὅλου γενεαλογικοῦ των δένδρου ὄχι μόνον τὰ σωματικά, ἀλλὰ καὶ τὰ ψυχικά χαρακτηριστικά των προτερήματα καὶ ἐλαττώματα. Πᾶσαι δ' αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι σχέσιν ἔχουσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, πρὸς τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ δὴ τὴν ραϊὰν οὐσίαν τοῦ ἐγκεφάλου.

4. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἐρχόμεθα εἰς τὸ πὰ μέγιστα ἐνδιαφέρον ζήτημα. Τί γίνεται ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον; χάνεται διαλυομένου τοῦ σώματος ἢ παραμένει ἀθάνατος; ὑπάρχει δηλ. ἀθανασία τῆς ψυχῆς;

Ἀποδείξεις ἐμπειρικὰς περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δὲν ἔχομεν, διότι οὐδεὶς θανάτῳ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ζωὴν ἢ τοῦλάχιστον τῶν τυχόν ἐπιστρεψάντων δὲν ἔχομεν μαρτυρίας. Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν πνευματιστῶν, ὅτι δηλ. ἐπικοινωνοῦν μετὰ τῶν πνευμάτων τῶν ἀποθανόντων εἶναι μὲν γεγονότα, δὲν δυνάμεθα ὅμως σήμερον τοῦλάχιστον νὰ γνωρίζωμεν ἐπιστημονικῶς ἂν ἐκ τοῦ ὑποσυνειδήτου ταῦτα προέρχονται ἢ εἶναι φαντασιοπληξίαι καὶ ἀπάται (διότι καὶ ἐνίοτε καὶ ὡς τοιαῦται ἀπεδείχθησαν πολλὰ τῶν μεσαζόντων κρίσεις). Χωρὶς νὰ ἀρνούμεθα εἰδικὰς ἰκανότητας μεσαζόντων τινῶν (medium) πρὸς τοιαῦτα παραψυχολογικὰ φαινόμενα, δὲν θεωροῦμεν ὀρθὸν νὰ στηριχθῶμεν πρὸς ἀποδείξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῶν πνευματιστῶν τὰς ἀποκαλύψεις, ὅσον καὶ ἂν αὗται θὰ μᾶς ἦσαν ἱκανοποιητικαὶ καὶ ἐπιθυμηταί.

Ἄλλ' ἂν πραγματικὰς ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς

δὲν ἔχωμεν, ἔχομεν ὅμως θεωρητικῶς λογικὰς ἐνδείξεις καὶ αὗται εἶναι:

α) ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, διότι πάσης θρησκείας οἱ ὀπαδοὶ πάντοτε ἐπίστευον ὅτι αἰωνία καὶ ἀθάνατος εἶναι ἡ ψυχὴ. Εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην ἐπίστευον καὶ πιστεύουν ἑκατομύρια ἀνθρώπων, ὄχι μόνον οἱ Χριστιανοὶ ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ προηγμένα θρησκείαι. Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων κοινὴ τῶν ἀνθρώπων πίστις καταδεικνύει τὴν ἀλήθεια ταύτην (ἰ σ τ ο ρ ι κ ῆ ἀ π ὅ δ ε ι ξ ι ε ς),

β) ἡ τάσις παντὸς ἀνθρώπου πρὸς τέλος ἀνώτερον τῆς ὠμῆς πραγματικότητος, πρὸς τι πρότυπον ἰδανικόν, ὑπερκόσμιον τέλος καὶ σκοπόν, τὸ ὁποῖον δὲν κατορθώνει νὰ ἐκπληρώσῃ εἰς τὸν ἐπίγειον τοῦτον κόσμον, ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν ἄλλου τελειοτέρου καὶ διακριστέρου κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ σκοπὸς οὗτος θὰ ἐκπληρωθῇ (τ ε λ ο λ ο γ ι κ ῆ ἀ π ὅ δ ε ι ξ ι ε ς),

γ) ἐφ' ὅσον κατὰ τὰ προηγουμένως λεχθέντα ἡ ψυχὴ εἶναι διάφορος τῆς ὕλης, ἄυλος, μορφουμένη ἐν τῇ ζωῇ εἰς μίαν προσωπικότητα καὶ διαρκῶς τελειοποιουμένη, δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ πιστεῦν τις ὅτι ἡ πρὸς τὴν τελειοποίησιν ταύτην διαμορφουμένη προσωπικότης χάνεται καὶ διαλύεται (ὄ ν τ ο λ ο γ ι κ ῆ ἀ π ὅ δ ε ι ξ ι ε ς),

δ) εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν οὔτε ὁ ἐνάρετος πάντοτε ἀμείβεται διὰ τὰς ἀγαθὰς πράξεις του οὔτε ὁ κακὸς διὰ τὰς κακὰς πάντοτε τιμωρεῖται, τοῦναντίον πολλάκις εὐημερεῖ καὶ προάγεται. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν συμβιβάζεται οὔτε πρὸς τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης οὔτε πρὸς τὸ συναίσθημα τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἀμοιβὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τιμωρίαν τοῦ κακοῦ. Ἐφ' ὅσον ὅμως διὰ τοῦ θανάτου δὲν γίνεται ἡ ἀνταπόδοσις αὕτη, πρέπει, κατὰ πάντα λόγον καὶ δικαιοσύνην, νὰ γίνῃ ἐν τῇ ζωῇ πέραν τοῦ τάφου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ἂν ἐπέζη ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον.

Κατὰ ταῦτα λογικῶς σκεπτόμενοι καὶ μάλιστα ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως κρίνοντες δεόν νὰ δεχθῶμεν τὴν ἀ θ α ν α σ ί α ν τ ῆ ς ψ υ χ ῆ ς.

Παρὰ ταῦτα οὐχὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι παραδέχονται τὴν ἀλήθειαν ταύτην. Οἱ ὕλισται Haeckel κ.ἄ. δὲν παραδέχονται ὅτι ὑπάρχει ἰδίᾳ ψυχὴ, χωριστὸς φορεὺς τῆς συνειδήσεως ἀνεξάρτητος τοῦ σώματος, ἀλλ' ὅτι τὸ σῶμα, ἡ ὕλη, καὶ μάλιστα ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ὁ φορεὺς, ἡ πηγὴ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα εἶναι κινήσεις τῶν ἐγκεφαλικῶν ἀτόμων ἢ ἀποτελέσματα τῆς κινήσεως αὐτῶν.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἐναντία πρὸς τοὺς ὕλιστὰς φρονούντων, τῶν

ιδεολόγων, πλήρης συμφωνία περί τοῦ προβλήματος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς δὲν ὑπάρχει, διότι ἄλλοι μὲν τούτων (Herbart, James, Renouvier κ. ἄ.) παραδέχονται προσωπικὴν τὴν ἀθανασίαν, ἄλλοι δὲ ὡς ὁ Kant ὅτι, καὶ ἂν δὲν ἠλῆθευεν ἡ παραδοχὴ αὕτη τῆς ἀθανασίας, θὰ ἔπρεπε διὰ πρακτικούς λόγους νὰ τὴν παραδεχθῶμεν.

Ἄφ' ἑτέρου ἄλλοι τῶν φιλοσόφων πιστεύουν ὅτι μετὰ θάνατον ζῶμεν ὄχι ἡμεῖς, ἀλλ' ὅτι συνεχίζεται ἡ ζωὴ ἡμῶν διὰ τῶν ἄλλων, εἴτε δηλ. διὰ τῶν κληρονομημένων πρὸς τὰ τέκνα ἡμῶν ψυχικῶν προδιαθέσεων καὶ ιδιοτήτων εἴτε διὰ τῶν ἔργων ἡμῶν, ἅτινα καταλείπομεν ὅπισθεν ἡμῶν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἴτε διὰ τῆς προσπαθείας, τὴν ὁποίαν θὰ ἔχωμεν καταβάλλει, ὅπως καταστήσωμεν τὴν ζωὴν τῶν μελλουσῶν γενεῶν ὠραιοτέραν καὶ εὐτυχεστέραν. Διὰ τῆς συνεργίας ἡμῶν ταύτης πρὸς βελτίωσιν καὶ πρόοδον τῶν ἐπερχομένων γενεῶν θὰ ἐξακολουθήσωμεν νὰ ζῶμεν ὡς τμήμα τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων, δι' ἣν ζωὴν ἀφιερῶσαμεν ἡμεῖς τὴν ἰδικὴν μας ζωὴν.

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ ῥεαλιστικὴ καλουμένη πίστις καὶ θεωρία περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἰδεαλιστικὴ ὅμως περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἄποψις, ὡς ἡ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, εἶναι ὅλως διάφορος. Κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὅταν ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τῆς ἀπὸ τοῦ σώματος εἶναι ἀπηλλαγμένη ἁμαρτημάτων, «εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ, τὸ αἰετὸς ἀπέρχεται, τὸ θεῖόν τε καὶ ἀθάνατον καὶ φρόνιμον, οἷ ἀφικομένη ὑπάρχει αὐτῇ εὐδαίμων εἶναι» (Πλάτωνος Φαίδων 81α).

Τὰ αὐτὰ περίπου παραδέχεται καὶ ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία διὰ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου λέγοντος ὁ τῶν λόγων τοῦ Σωτῆρος ἀκούων . . . «μεταβέβηκεν ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν», καὶ «ἐὰν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα». Ἐπίσης δὲ καὶ διὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου κηρύττοντος· «εἰ δὲ ἀπεθάνομεν ἐν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ποῖα εἶναι τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα τῆς ψυχολογίας;
2. Πῶς ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπάρχει ψυχὴ;
3. Πόθεν προῆλθεν ἡ ψυχὴ;
4. Τίνες αἱ θεωρίαι περὶ τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς;

5. *Τίνας τῶν θεωριῶν τούτων προκρίνετε καὶ διατί;*
6. *Διατί τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων ψυχολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων;*
7. *Ποῖαι αἱ ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἀποδείξεις;*
8. *Τίνα σχέσιν ἔχει ἡ ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἕπαρξιν τοῦ Θεοῦ;*
9. *Δώσατε σύντομον ἀνακεφαλαίωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ψυχολογίας ταύτης.*

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ ὑποκείμενον τῆς ψυχολογίας	Σελίς	9-11
Χαρακτήρ τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων 9.		
Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη	Σελίς	11-16
Σύντομος ἱστορία τῆς ψυχολογίας 11. — Κλάδοι τῆς ψυχολογίας		
13. — Ἄξια τῆς ψυχολογίας 15.		
Αἱ μέθοδοι τῆς ψυχολογίας	Σελίς	16-20
Ἀσκήσεις 19—20.		

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ἄψυχός βίος ὡς ὀργανική ἐνότης καὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι. Σελίς	21-24
Ἀσκήσεις 24.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Συνείδησις καὶ ἀσυνείδητον.	Σελίς	25-27
Ἐννοια τῆς συνείδησεως 25. — Περιεχόμενον τοῦ ἀσυνείδητου 26.—		
Ἀσκήσεις 27.		

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Προσοχή	Σελίς	28-33
Ἐννοια τῆς προσοχῆς 28.— Ἐἶδη προσοχῆς 29.— Ἰδιότητες τῆς		
προσοχῆς 29.— Ἀτομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν προσοχὴν 30.		
Διαφέρων.	Σελίς	31-33
Ἐννοια 31.— Ἐἶδη διαφερόντων 32.— Ἀσκήσεις 33.		

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Αἰσθήσεις καὶ αἰσθήματα.	Σελίς	34-47
----------------------------------	-------	-------

Ἔννοια τοῦ αἰσθήματος 34.— Ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων 36.— Εἶδη αἰσθημάτων 36.	
*Αντίληψις	Σελίς 47-55
Αἰσθημα καὶ ἀντίληψις 47.— Εἶδη ἀντιλήψεων 48.— *Αντίληψις καὶ συνθετικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος 48.— Αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων πλάναι 49.— *Αντίληψις χώρου καὶ χρόνου 50.— Παρατηρητικότης 53.— *Ασκήσεις 54—55.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Παράστασις	Σελίς 56-60
*Ἔννοια — ὄρισμός 56.— Εἶδη καὶ ἰδιότητες τῶν παραστάσεων 56.— Εἰδητικὴ ἰκανότης 57.— Συνειρμός καὶ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων 57.— Νόμοι τοῦ συνειρμοῦ 58.— *Ασκήσεις 60.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Κυρίως νόησις	Σελίς 61-72
*Ἔννοια τῆς νόησεως 61.— Εἶδη νόησεως 61.— *Ὅροι νόησεως 63.— Νόησις καὶ προσωπικότης 63.— Νόησις καὶ εὐφυΐα 63.— Νόησις καὶ γλῶσσα 64.— *Ατομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν νόησιν 65.— Διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὴν εὐφυΐαν 65.— *Ἐλεγχος τῆς εὐφυΐας 66.— Κλίμαξ γενικῆς εὐφυΐας 69.— *Ὁμαδικὰ καὶ πρακτικὰ τεστ εὐ- φυΐας 72.— Κριτήρια ἐπιδόσεως καὶ εἰδικῶν ἰκανοτήτων 72.— *Ασκή- σεις 72.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Μνήμη	Σελίς 73-81
*Ἔννοια τῆς μνήμης 73.— *Ανάμνησις 73.— Μνημονικαὶ λειτουργίαι 74.— Ἰδιότητες μνήμης 74.— Μέθοδοι ἀπομνημονεύσεως 76.— Μνήμη καὶ λήθη 77.— *Ανωμαλίαι τῆς μνήμης 78.— Μαρτυρία καὶ πλάνη 79.— *Ατομικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν μνήμην. Μνημονικοὶ τύποι 80.— Σημασία τῆς μνήμης 81.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Μάθησις	Σελίς 82-88
*Ἔννοια τῆς μαθήσεως 82.— Νόμοι τῆς μαθήσεως 82.— *Ἀρχαὶ καὶ μέθοδοι σπουδῆς 84.— Μάθησις καὶ κόπωσης 86.— Κριτήριον αὐτοεξε- τάσεως μαθητοῦ 87.— *Ασκήσεις 88.	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Φαντασία	Σελίς 89-95
--------------------	-------------

Έννοια αὐτῆς 89.— Ἐἶδη φαντασίας 90.— Φύσις τῆς φαντασίας 90.— Φαντασία καὶ προσωπικότης 90.— Περιεχόμενον τῆς φαντασίας 90.— Φαντασία καὶ ἔμπνευσις 91.— Σπουδαιότης τῆς φαντασίας 91.— Καλλιέργεια τῆς φαντασίας 92.— Ἰδανικά — Ὀνειροπολήσεις — Ὀνειρα 92.— Ἀσκήσεις 95.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Συναίσθημα. . . . . Σελίς 96-113
 Φύσις καὶ μορφαὶ τοῦ συναίσθηματος 96.— Ἐἶδη συναισθημάτων 98.— Πνευματικὰ ἢ ἀνώτερα συναισθήματα 99.— Ἐρμηγεία τοῦ συναισθηματικοῦ βίου 111.— Ἀσκήσεις 113.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΑΠΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

Βούλησις. . . . . Σελίς 114-127
 Ἐννοια καὶ γενικὸς χαρακτήρ τῆς βουλήσεως 114.— Μορφαὶ καὶ εἶδη βουλήσεως 116.— Βουλευτικὴ πράξις 120.— Βούλησις καὶ ὑποβολή 123.— Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως 124.— Ἀσκήσεις 127.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἡ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Χαρακτήρ καὶ προσωπικότης. . . . . Σελίς 124-133
 Ἐννοια τοῦ χαρακτῆρος 124.— Ἐννοια τῆς προσωπικότητος 126.— Στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος 127.— Παράγοντες διαμορφώσεως τῆς προσωπικότητος 128.— Διαφορὰ χαρακτῆρος καὶ προσωπικότητος 129.— Ὀμαλὴ καὶ ἀνώμαλος προσωπικότης 129.— Μέθοδοι διαγνώσεως τῆς προσωπικότητος 132.— Ἀσκήσεις 133.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Μεταφυσικὰ προβλήματα τῆς ψυχολογίας. . . . . Σελίς 134-142
 Ὑπάρχει ψυχὴ; 134.— Τί εἶναι ψυχὴ; 135.— Ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς 138.— Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς 139.— Ἀσκήσεις 141.

Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τὸ κάτωθι βιβλιοσήμον εἰς ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἐντίτυπον στερούμενον τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπον. Ὁ διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιοῦν αὐτὸ διώκεται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α 108).

ΕΚΔΟΣΙΣ Β', 1963 (IV) — ΑΝΤΙΤΥΠΙΑ 35.000 - ΣΥΜΒΑΣΙΣ 1140/14-2-63

Ἐκτύπωσις - Βιβλιοδεσία ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑ Ο.Ε. - Φιλαδέλφειας 4 - ΑΘΗΝΑΙ

1207/75

